

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ve Kafkasya'da Sovyet
Etki Alanının İnşası**

Zaur İSMAYILOV

2501060953

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Levent ÜRER

İstanbul 2009

ÖZ

Bakü I.Doğu Halkları Kurultayı, Sovyetler Birliği'nin Doğu'ya açılan en önemli tarihsel süreçlerinden birisidir. Bu sürecin sonunda, XX. yüzyılın başlarında Kafkasya'da oluşan yeni siyasal yapılanma bölgeyi, Rusya'yı, Avrupa'yı, Türkiye'yi ve dolayısıyla dünyayı etkilemiştir.

Söz konusu Kurultayı gerek hazırlayan tarihsel ve siyasal süreçler, gerekse sonuçlarının yerel düzeyde doğurduğu siyasal sonuçları Kafkas ülkelerinin SSCB sürecine katılmalarında katalizör rolü oynamıştır.

Bu çalışmada, kurultay süreci, kurultaydaki ideolojik politik söylemler ve Bakü I. Doğu Halkları Kurultayının Sovyet Sosyalizminin bölgede inşa edilmesindeki rolü incelenmektedir.

ABSTRACT

Baku I. Eastern Peoples Congress, is one of the most important historical process of Soviet Union opened to the East. At the end of this process, the new political structuring formed in Caucasia in the beginning of XX. Century, affected the region, Russia, Europe, Turkey and accordingly the world.

Both historical and political processes preparing the mentioned congress and political results generated from the results in local level, had a catalyst role for Caucasian countries to participate in the process of the USSR (Union of Soviet Socialist Republics).

In this study, congress process, ideologic, political rhetorics in the congress, and the role of Baku I. Eastern Peoples Congress in building Soviet socialism in the region, is examined.

ÖNSÖZ

I. Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen uluslar arası ilişkiler alanında, güç ve paylaşım mücadelesinin sıcak çatışmaya dönüştüğü en önemli coğrafya parçalarından birisi Kafkasya idi. XVII. yüzyıldan itibaren Rusya'nın etki alanına almaya çalıştığı Kafkasya'da 1917–1922 yılları arasında Sovyetlerin nüfuz alanı oluşturmasındaki en önemli ideolojik manivelanın Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı olduğu görülmektedir. 1917–1991 yıllarında modern dünyanın iki süper gücünden birisi olan SSCB'nin oluşum sürecinde Kafkasya ayağının tamamlanması birçok bakımdan hayati öneme sahipti.

Bu tez çalışmasında Kafkasya halkları tarihinde önemli bir yere sahip olan Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ve bölgede Sovyet devletlerinin kurulması dolayısıyla Kafkasya'da Sovyet hakimiyetinin oluşturulması sürecinin ayrıntıları incelenmektedir. 1917–1922 dönemindeki tarihsel ve siyasal bir kesit, bütüncü altına alınarak dönemin belgeleri ve ilgili akademik çalışmaların yardımıyla aydınlatılmaya gayret edilecektir.

Bu tarihi kurultayın özellikle 1, 2, 3, 4, 5, 6 Eylül 1920'deki oturumlarının günü gününe raporlarını orijinal dokümanlardan okuyarak vermeye çalıştık. Gerçekleşen oturumların gerek düzenlenme ve icra edilme tarzındaki Sovyet Rusya etkisi, gerekse arka plandaki düzenlemeler daha sonra sonuçların, sonuç bildirgesinin şekillenmesine yansıdığı görülebilmektedir. İncelememizde görüleceği gibi kurultaya sunulan ve sonuç bildirgesine de yansıyan dönemin Sovyet etkisi, daha sonra Sovyet Sosyalizminin bölgede inşası için de öncü ve hızlandırıcı adımlar olacaktır.

Umarım bu çalışma, tarihin bu özel bölümünün yeniden hatırlanıp üzerinde düşünülmesi için çok küçük de olsa bir katkı çabası olarak görülür.

Tez çalışmamın konusunun belirlenmesinde, yapıcı eleştirileriyle çalışmama ve bana sağladığı destekten dolayı sayın tez danışmanım Doç. Dr. Levent Ürer'e saygıyla içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca değerli zamanının büyük bölümünü bana ayırarak çalışmamı okuyan ve bizzat düzeltmeler yapan sayın hocam Yrd.

Doç.Dr. İrfan Çiftçi'ye teşekkürlerimi sunmayı kendime bir borç biliyorum. Tezi yazdığım sürece birçok kaynağa ulaşmamda yardımcı olan Bakü Devlet Arşivi, Bakü Mirza Fethali Ahundov Kütüphanesi ve İlia Çavçavadze Tiflis Devlet Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamdaki kusurlar ve eksiklikler tamamen bana aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

1. Bölüm

Dünya XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Girerken Avrupa, Rusya ve Kafkasya'da Genel Siyasi Durum

1.1. XX. Yüzyılın Başlarındaki Dünyada Genel Durum ve Avrupa'da Oluşan Yeni Siyasal ve Uluslararası Dengeler.....	4
1.2. XX. Yüzyılın Başlarında Rusya ve Kafkasya'da Siyasal-Ekonomik ve Sosyal Durum.....	9

1.2.1. Gürcistan’da Sosyal ve Politik uyanış: 1905–1917. Yıl Devrimleri Dönemi.....	12
1.2.2. Gürcistan’da Bağımsızlığın İlanı ve Menşevik Hükümetinin Kurulması.....	18
1.2.3 Ermenistan 1905–1917 Devrimleri Sürecinde.....	21
1.2.4. Taşnaksütyun Partisi Esasında Ermenistan Milli Cumhuriyetinin Oluşturulması.....	23
1.2.5. Birinci ve İkinci Rus Devrimi ve Azerbaycan’daki Politik Yansımaları.....	24
1.2.5.1. Azerbaycan’da Bağımsızlık Dönemi (1918–1920) Halk Cumhuriyetinin Kurulması.....	35
1.2.5.2. Kafkasya’da İlk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetin Kurulması: Azerbaycan SSC.....	39
1.3. Sovyetler Öncesi Kuzey Kafkasya’da İsyanlar ve Milli Mücadele Hareketleri (1900- 1920).....	42
1.3.1. Dağıstan.....	45
1.3.2. Kabartay- Balkar.....	48
1.3.3. Çeçenistan- İnguşetya.....	49

2. Bölüm:

Bakü Birinci Doğu Halkları Kurultayı

2.1. Kurultayın Toplanma Amacı ve Sovyet Rusya açısından önemi.....	51
2.2. Kurultaya Hazırlık.....	53
2.3. Kurultay Süreci.....	64
2.3.1. Kurultayın Birinci Oturumu: Doğu Halkları Kurultayının Görevleri. (1Eylül).....	64
2.3.2. Kurultayın İkinci Oturumu: Uluslararası Durum ve Doğuda Emekçi Kitlelerin Görevleri (2 Eylül).....	70
2.3.3. Kurultayın Dördüncü Oturumu: Enver Paşanın Beyannamesinin Okunması (4 Eylül).....	78
2.3.4. Kurultayın Beşinci Oturumu: Milli ve Müstemleke Meselesi (5Eylül).....	81
2.3.5. Kurultayın Altıncı Oturumu: Doğuda Sovyet Kuruculuğu Meselesi (6Eylül).....	82
2.3.6. Kurultayın Son Oturumu ve Kurultayla İlgili Alınan Kararlar.....	84

2.4. Kurultayın Sonuçları ve Doğu Halkları Tarihinde Rolü.....	86
--	----

3. Bölüm:

Kafkasya'ya Sovyet Sosyalist Devrimlerinin Yayılması

3.1. Kafkasya'da Komünist Partilerin Kurulması.....	90
3.2. Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesi Süreci ve Bölgede SSC'lerin Kurulması.....	94
3.2.1. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kurulması.....	96
3.2.2. Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kurulmasıyla Güney Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesinin Tamamlanması.....	102
3.3. Kuzey Kafkasya'da Sovyet Hakimiyetinin İlanı.....	109
3.4. Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetinin Oluşturulması ve Kafkasya Cumhuriyetlerinin SSCB'ye Katılması.....	112
3.4.1 Azerbaycan SSC, Ermenistan SSC ve Gürcistan SSC'nin Transkafkasya SSFC terkinde Birleştirilmesi Süreci.....	112

3.4.2. Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin SSCB'ye Dâhil Olması.....	120
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA.....	128

KISALATMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
AHC	Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
DHTFŞ	Doğu Halklarının Teftiş ve Faaliyet Şurası
EKP	Ermenistan Komünist Partisi
GH	Geçici Hükümet
HKS	Halk Komiserleri Sovyeti
Komintern	Komünist Enternasyonalı
KP	Komünist Partisi
RKP	Rusya Komünist Partisi
RSSFC	Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
s.	sayfa
SDİP	Sosyal Demokrat İşçi Partisi
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TSSFC	Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti
TK	Transkafkasya Komiserliği
TS	Transkafkasya Seymi
URMİ	Umum Rusya Müslümanlar İttifakı

GİRİŞ

XX. Yüzyıla ayaklanma, isyanlar ve iç savaşla giren Rus Çarlığı, 1917 Ekim Devrimiyle yıkıldı ve yerinde Dünya tarihinde ilk modern sosyalist devlet olan Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Yeni oluşan Sovyet devleti çok geçmeden eski İmparatorluk bölgelerinde o cümleden Kafkasya’da Sovyet cumhuriyetlerinin kurulmasını destekledi. Çalışmadaki amacımız günümüz Kafkasya’sında meydana gelen politik olayları ve münakaşaları daha iyi anlamamızda yardımcı olacak Kafkasya’da Sovyet cumhuriyetlerinin kuruluş dönemini incelemektir.

Bakü I. Doğu Halkları Kurultayının toplanma hazırlıkları üç ay süren, hem bölgede hem de dünyada bir ilk olan kurultaydır. Marksizmin şiarı olan “ezilen halklar” işçi, köylü ve emekçi kitlelerinin zamanına göre temsilcilerini sosyalist devrimin öncü ülkesi Sovyet Rusya’nın himayesinde bir araya getirmişti. RSSC’nin Rusya Çarlığı’ndan farklı olarak sadece “Rus” olmaktan kurtularak SSCB olabilmesi için Kafkas Halkları’nı yeni bir anlayışla kapsama alanına alması gerekiyordu. Bu hem ideolojik hem de konjonktürel ve moral bakımdan çok önemliydi.

Bu çalışmamızda Kafkasya’nın Sovyetleştirilmesi ve SSCB’ye dahil olma süreci yanı sıra yakın tarihte bölgenin geçirdiği ekonomik, politik, sosyal değişimleri de ele almaya çalışacağız. Bu tez çalışmasını yaparken özellikle Azerbaycan Arşivlerindeki belge ve kaynakları kullandık. Bazıları ilk kez okunan Kurultay belgelerinin, Rusça ve Azerbaycan Türkçesindeki orijinal kaynaklarından yararlanıldı. Bu belgelerin Rusça, eski Azeri Latin harfli ve Azeri Kiril alfabesi gibi yer yer farklı alfabelerle yazılması ve dökümanların tamamının standart bir bütünlük arzmemesi karşılaştığımız en önemli zorluklardan birisiydi. Tez çalışmamız boyunca genel hatlarıyla şu şekilde bir yol izlenilmiştir:

- XX Yüzyılın başlarında Kafkasya’da sosyal-politik durum.

- Azerbaycan iki Rus Devrimi yıllarında (1905–1907; 1917) ve milli cumhuriyet devri. Kafkasya’da ilk Sovyet devletinin kurulması.
- Gürcistan, Ermenistan ve Kuzey Kafkasya’da Sovyet yönetiminin kurulmasına kadarki süre ve Sovyetleşme süreci.
- Sovyet Rusya’sının Doğuda meydana gelen milli özgürlük hareketlerini desteklemek ve mümkün olduğu takdirde onlara sosyalist yön vermek düşüncesiyle Bakü’de Doğu Halkları I. Kurultayını toplaması ve kurultayın sonuçları.
- Kafkasya’nın Sovyetleştirilmesinde aktif rol üstlenen yerel Komünist Partilerin kurulması
- Azerbaycan’ın ardından diğer Kafkasya Cumhuriyeti Ermenistan’da Sovyet iktidarının kurulması.
- Güney Kafkasya’daki son milli hükümetin iktidarda olduğu Gürcistan’ın Sovyetleştirilmesi.
- Kuzey Kafkasya’da kesin olarak Sovyet iktidarının kurulması
- Kafkasya’nın Sovyetleştirilmesinin tamamlanması, Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin ve ardından SSCB’ye dahil edilme süreçleri.

Yukarıda belirtilen bu süreçler, Sovyet etki alanının genişletilmesi süreci olduğu muhakkaktır. Biz bu bağlamda bu etki alanının hızlandırılmasında Bakü I. Doğu Halkları Kurultayını inceleyeceğiz.

Tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Kuzey Kafkasya devletleri 1900. yıldan Kafkasya’da Sovyetleşmeye kadarki zaman diliminde incelenmiş, bölgede kurulan milli hükümetlerle ilgili bilgi verilmiştir. XX. yüzyıla girilirken Kafkasya’daki ekonomik, sosyal durumlara, artan işçi ve köylü ayaklanmalarına değinilmiştir. Ayrıca Kafkasya’da ilk Sovyet devleti olan Azerbaycan’ın Sovyetleşmesi süreci ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümüyle birlikte en kapsamlı bölümü olan ikinci bölümde sadece Bakü Birinci Doğu Halkları Kurultayı işlenmiştir. Kurultaya hazırlık, kurultay süreci, katılımcılar, sonuçları ve kurultayın toplanma amaçlarıyla ilgili geniş ve detaylı şekilde bilgi verilmeğe çalışılmıştır. Kurultaya katılan delegelerin konuşmalarına yer verilmiştir. Kurultayla ilgili esas bilgiler kurultay sırasında tutulan stenografiden alınarak işlenmiştir.

Üçüncü bölümde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Komünist Partilerinin oluşturulması sürecine yer verilmiştir. Bu bölümde Ermenistan ve Gürcistan’da Sovyet iktidarının kurulması üzerinde kapsamlı şekilde durulmuştur. Ayrıca üçüncü bölümde bütün Kafkasya’nın Sovyetleştirilmesinin ardından Güney Kafkasya devletlerini kapsayan Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin oluşturulması ve SSCB’nin kurulmasıyla bu cumhuriyetin SSCB’nin terkiğine dahil olması süreci anlatılmıştır.

1. Bölüm

Dünya XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Girerken Avrupa, Rusya ve Kafkasya'da Genel Siyasi Durum

1.1. XX. Yüzyılın Başlarındaki Dünyada Genel Durum ve Avrupa'da Oluşan Yeni Siyasal ve Uluslararası Dengeler

Günümüz dünyasındaki milletlerarası münasebetlerin yapısını ve niteliğini oluşturan gelişmelerin başlangıcı, I. Dünya Savaşı ve onun sonuçlarına kadar gitmektedir. I. Dünya Savaşı da durup dururken patlak vermiş olan bir milletlerarası kriz değildir. Bu savaş, 1789–1815 arasında Avrupa'yı alt-üst etmiş olan ve bundan da daha mühim olarak insanların siyasal yaşamındaki tesirlerini günümüze kadar sürdüren, çeşitli fikir akımlarını ortaya çıkarmış bulunan Fransız İhtilali'nden sonra kendisini gösteren gelişmelerin bir sonucudur. Bu çalışmamızda, XIX. yüzyılın panoramasını çizerek XX. yüzyılın başlarında Çarlık İmparatorluğunda meydana gelen politik gelişmeleri ve İmparatorluğun stratejik açıdan kritik bölgesi olan Kafkasya'nın politik ve sosyal dönüşümü incelenecektir.

Yakınçağ başlarının en önemli olay ve gelişmeleri, bu çağı başlatan ve değişimlerle de olsa etkileri XX. yüzyılın başlarına kadar süregelen Fransız İhtilali, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar gelen Avrupa'daki, etkileri dolayısıyla ise dünya siyasi haritasını ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirmiş, özellikle Birinci İmparatorluk döneminde (1804–1815) Fransa'ya bağlı olmak üzere yeni bir Avrupa siyasi haritası ve güçler dengesi oluşturmuştur. Bu İmparatorluğun çökmesiyle Avrupa'da belirli bir boşluk doğmuştur ve Viyana Kongresi kararlarıyla Avrupa'da yeni bir siyasi harita ve güçler dengesi kurularak bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.¹

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul, Filiz yayınları, 1995, s. 34.

Fransız İhtilali, Avrupa’da ülkelere göre toplumları az veya çok siyasi, ekonomik, sosyal yönlerden etkilemiş ve değiştirmiş, uluslar arası siyasi hayata ise ulusların hakları, ulusların kendi geleceklerine kendilerinin egemen olması, ulusların eşitliği, plebisit, doğal sınırlar, tarafsızlar hukuku gibi sonraki yıllarda önce Avrupa’nın, sonra da dünyanın sosyal, siyasi hayatında ve şekillenmesinde önemli roller oynayacak prensipler getirmiştir. Dolayısıyla yakın tarih açısından XIX. yüzyılın devletlerarası siyasi ilişkilerinde önemli rol oynayacak Viyana Kongresi’nin toplanmasına neden olmuştur.

Viyana Kongresi XIX. yüzyıl devletlerarası ilişkilerine yeni boyutlar getirdi. Viyana Kongresine kadar devletlerarasında genellikle ikili ilişkiler esastı. Bu bakımdan devletler toplu olarak bir barış düzeni kurmayı başaramamışlardı. Bu kongrede, devletlerarası alanda, devletlerin birbirleriyle görüşmek ve uzlaşmak suretiyle bir barış düzeni kurulmaya çalışıldı ve bunda başarı sağlandı. Bu da devletlerarası ilişkilere, iki taraflı diplomasi yerine çok taraflı diplomasi metodunu getirdi. Böylece XIX. yüzyıl boyunca görülecek olan “Konferanslar düzeni” veya “Kongre düzeni” ortaya çıktı. Bütün bu yönleriyle denilebilir ki Viyana Kongresi Avrupa siyasi tarihinin yeni bir döneminin başlangıcı oldu. Bu haliyle Viyana’da kurulan yeni Avrupa statüsü, bazı değişikliklerle beraber genel hatlarıyla I. Dünya Savaşı’na kadar sürdü.

Viyana Kongresi kararlarıyla İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Prusya kendi çıkarlarına göre ve bu çıkarların uyuşması oranında Avrupa’da yeni bir statü kurmuşlardı. Arkasından da bu statünün korunması ve buna karşı çıkacak ayaklanmaları bastırmak amacı ile kendi aralarında örgütlenme yoluna gittiler. Önce 26 Eylül 1815 tarihinde Rus Çarı I. Aleksandr’ın girişimi ile Rusya, Avusturya-Macaristan ve Prusya arasında imzalanan bir anlaşmayla Kutsal İttifak’ı kurdular.² Ama Metternich, hukuk ve fiili yönlerden bir değeri olmaktan çok mistik bir hava içerisinde kaleme alınmış Kutsal İttifak’ı kesin önlemler getirmediğinden mutlakiyeti, yeni statüyü korumak ve ihtilal düşünceleri ile mücadele etmek için

² Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları, 1997, s.100.

yeterli bulmadığından dolayı 20 Kasım 1815 tarihinde Avusturya-Macaristan, Rusya, Prusya ve İngiltere arasında imzalanan Dörtlü İttifak'ı kurmayı başardı. Böylece bu ittifak ile bir araya gelen bu büyük devletler topluluğu, bu defa barış zamanında da işbirliğini sürdürmeyi esas alıyorlardı ve bununla da ilk defa “Avrupa ahengi” denilen sistem meydana gelmiştir.

Viyana Kongresi ve Dörtlü İttifak, bütün siyasi hayatını bu kongrenin kurduğu statüyü inatla korumaya adanmış Metternich'in eseridir. Ancak aynı zamanda mutlakîyetlerin korunması için yapılan çalışmalara ve tarihe Metternich Sistemi diye geçen bu uygulamaya rağmen, Avrupa'da gelişen özgürlük akımlarının önü alınamadı. Bu sistemin tutum ve davranışları ile siyasi uygulamaları, özgürlük düşüncelerini geniş ölçüde benimsemiş bulunan Avrupa toplumlarında özgürlükçülüğün güçlenmesinde ve 1830 İhtilallerinin meydana gelmesinde önemli rol oynadı. Mutlakîyete karşı 1820'lerden itibaren güçlenmeye başlayan liberal tepki, 1830 yılında aniden patlak vererek bütün Avrupa'yı sarstı ve düzene karşı olan bu tepki Avrupa'nın alışık olmadığı bir direnme idi. Bu tarihe kadar genellikle devletler devletlerle karşı karşıya gelmişlerdi. Ama bu yeni durumda, mutlakîyetçi devletlerin karşısına devletler çıkmamış, onun yerine bizzat ihtilal düşünceleriyle uyanmış olan Avrupalı halklar çıkmış, genel olarak liberalizm, yabancı egemenliği altında bulunan yerlerde ise ulusçuluk gücünü duyuran akımlar haline gelmişti. Özellikle Almanya'da ulusçuluk akımı güçlenmekteydi. “XVIII. Yüzyılın sonlarında Amerikan ve Fransız Devrimleri ve ardından da Napolyon Savaşları ile olgunlaşan milliyetçilik kavramı uluslararası ilişkilere yeni bir boyut kazandırdı.”³

1830 İhtilalleri Fransa, Belçika, İspanya gibi ülkelerde liberalizmin başarısıyla sonuçlandı. Nitekim Doğu Avrupa'da mutlakîyet yönetimleri sürmekle beraber, Batı Avrupa'da demokrasi gelişmeye devam etti. Bundan böyle hükümdarların kutsal hakları yerine, ulusların egemenliği söz konusu olmaya başladı.

1830 İhtilalleri ile Viyana Kongresinde kurulan Avrupa statüsü büyük ölçüde değişmiş, Avusturya, Rusya ve Prusya yeniden birleşerek mutlakîyeti savunan Doğu

³ Levent ÜNER, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul, Derin yayınları, 2003, s. 44.

Blok'unu, İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz ise aralarında bir anlaşma imzalayarak liberalizmi savunan Batı Blok'unu meydana getirdiler.⁴ Ancak çok kısa süre sonra Avrupa daha büyük olayla, 1848 İhtilalleri ile karşılaştı.

Nasyonalist hareketin ağır bastığı 1848–49 İhtilalleri'nde liberalizm artık önemli bir zafer sağlamıştır. XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa'da anayasalı rejimler artık normal bir siyasal düzen haline gelmiş, birçok hükümdar tahtından uzaklaştırılmış veya liberal bir yönetimi kabul etmek zorunda kalmıştır. Daha geniş anlamı ile mutlakiyetler ya sona ermiş veya iyice yumuşamıştır. Ayrıca liberalizmin yanında güçlü akım olarak nasyonalizm ve sosyalizm de yer almıştır. Ama Liberalizm ve Nasyonalizmde gördüğümüz fiili hareketlere ve kitle ayaklanmalarına, XIX. yüzyılda Sosyalizmde nerdeyse hiç rastlamıyoruz. Bu da Sosyalizmi fiili güçten yoksun bırakmıştır. Karl Marx ile sosyalist düşüncede önemli değişiklik meydana gelse de ancak Rusya'da 1917'de meydana gelen Bolşevik Devrimi ile Sosyalizm milletlerarası münasebetlerde önemli bir unsur olarak yerini almıştır. Ama bütün bunlarla beraber 1848 İhtilalleri sonucunda, toplumlarda o günlere kadar görülmeyen veya ağırlığını duyuramayan bu akımlar daha belirgin hale gelmiştir.

Hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde mutlakiyet yönetimlerinin yıkılması ve gevşetilmesi için yapılan girişimler, ulusçuluk ve bağımsızlık akımlarının güçlenmesiyle bunların sonucunda bağımsızlıklarını kazanmış veya birliklerini sağlamak yoluna gitmişlerdir. Bunlardan Belçika, Yunanistan, Macaristan, Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan, İtalya ve Almanya gibi devletler, Avrupa siyasetine katılan yeni güçler olmuşlardır. XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başları Avrupa'sının siyasi coğrafyasında önemli değişmelere yol açmışlardır. Bunlar içerisinde özellikle İtalyan ve Alman birliklerinin sağlanması ile Nasyonalizm akımı çok büyük bir adım atmıştır. Kurulan devletler ise dünya güçler dengesine büyük etkiler yapmaları dolayısıyla da ayrıca önem taşımaktadırlar.

1861 yılında İtalyan, 1871 yılında ise Alman milletinin milli birliklerini gerçekleştirmeleri, Avrupa siyasetine iki "güç"ün girmesi sonucunu doğurmuştur.

⁴ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 129.

En önemlisi bu iki yeni gücün sahneye çıkmasıyla Avrupa diplomasisi ve Avrupa’da milletlerarası politika yeni bir hız ve dinamizm kazanmıştır. Aynı zamanda bu dinamizm, özellikle de Alman İmparatorluğunun bir kuvvet olarak sivrilmesi, 1815’den beri devam eden Avrupa gelişmelerini kapatıp, Avrupa siyasetinin I. Dünya Savaşı’na kadar devam edecek olan yeni bir dönemini açmışlardır.

Alman İmparatorluğunun kurulmasından sonra yeni kurulan bu devletin parçalanmaması için İmparatorluk Başbakanı Bismarck’ın izlemiş olduğu politikanın iki temel ilkesi barış ve barışın korunması için de Fransa’nın yalnız bırakılması olmuştur. 1890 yılına kadar devam eden bu politika 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında imzalanan Üçlü İttifak denilen bir kuvvetler blokunun ortaya çıkmasıyla Avrupa’da Almanya’nın tartışmasız üstünlüğünü kurmuş oluyordu.⁵ Fakat Bismarck’ın Başbakanlıktan ayrılması ve Almanya’nın Dünya Politikası izlemeye başlamasıyla Alman dış politikası radikal bir değişim geçirdi ve bunun sonucu olarak da 1894 Fransız-Rus ittifakı, 1904 İngiliz-Fransız sömürge anlaşması ve 1907 İngiliz-Rus sömürge anlaşmalarıyla oluşan Üçlü İhtilaf bloku, Üçlü İttifak karşısında bir denge unsuru olarak ortaya çıktı. Böylece Avrupa’daki büyük devletler bu şekilde iki büyük bloka bölünmüş oluyordu. Bu blokların karşısındaki bloktan daha üstün duruma geçebilmesi için bir silahlanma ve daha çok sömürge edinme yarışı içine girmesi, bu sürecin I. Dünya Savaşı ile sonuçlanmasına yol açmıştır.

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde şüphesiz ki dünya güç dengesinin merkezi Avrupa idi. Fakat yüzyılın son çeyreğinde dünya güç dengesinde Avrupalı olmayan devletler de yerlerini almaya başladılar Bu devletler ABD ve Japonya’ydı.⁶

Avrupa’da güçler arasındaki bu denge değişimleri yaşanırken Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya’nın Avrupa politikasına karışmaması, dolayısıyla dünya politikasından kendini dışarıda tutması ilgi çekicidir. ABD, Avrupa devletlerinin kendilerine özgü çıkarlarının ve politik oyunlarının olduğunu ve bu

⁵ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 293.

⁶ Samih Burak Gülboy, **I. Dünya Savaşının Bir Nedeni Olarak Denizlerde Silahlanma**, (Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s. 72.

politikaların ABD'nin çıkarlarına zıt olduğunu düşünerek, daha ABD'nin ilk Cumhurbaşkanı George Washington'dan itibaren Avrupa politikasına karışmamaya gayret etmişlerdir. Ardından da Monroe Doktrini ile Amerika'nın Avrupa ile hiçbir politik ilgisinin olmadığı ve Avrupa'nın işlerine karışmayacağı, Avrupa'nın da Amerika kıtalarının iç işlerine karışmamaları ve Amerika kıtalarından uzak durmaları ilkeleri kabul edildi. Amerikan dış politikasında Monroe Doktrini denilen bu dış politika doktrini, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Amerika'nın toprak bütünlüğünü bozabilecek teşebbüslere girişmiş olması dolayısıyla Amerika'nın savaşa katılmasını göz önünde bulundurarak, genel hatlarıyla II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.

“Japonya ise çağlar boyu dışa kapalı bir şekilde yönetilmekteydi. Bu kapalılık ABD'nin baskısıyla imzalanan Kangara antlaşmasıyla sona erdi. ABD'nin Japonya'yı dışa açması emperyalist amaçlıydı. Fakat bu dışa açılım Japonya'da Çin'deki gibi bir yarı sömürgeleşme ile sonuçlanmadı. Tam tersine Japonya, 1867 yılında başa geçen genç imparator Meiji yönetiminde bütün eskiyen politik, askeri ve ekonomik kurumlarını Batının gelişmiş modellerini örnek alarak yeniledi. Meiji restorasyonu Japonya'yı kısa bir zamanda önemli bir güç haline getirdi. Ülkenin gelişen ekonomisi yeni pazarlar ararken, yeni kurulan endüstrinin de ham madde ihtiyacı, devleti yayılmacı bir politika izlemeye yöneltti. Fakat Japon devlet adamları diplomatik alanda ustaca bir yol izleyerek ülke tam anlamda güçlenene kadar Batılı devletlerle bir anlaşmazlıktan kaçındılar.”⁷

XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısına doğru Avrupa'da güçler dengesinin değişmesi ve en önemlisi Almanya ve İtalya gibi yeni güç unsurlarının ortaya çıkması, Avrupa'da kuvvet politikasının, devletlerarası sürtüşme ve ekonomik rekabetin denizaşırı bölgelere yayılmasıyla aslında XV. yüzyıldan beri var olan sömürgecilik hız kazanmış oldu. Etkilerini günümüze kadar devam ettiren ve Avrupa'yı 1890'lardan itibaren sömürgeciliğe iten faktör tamamen ekonomiktir. Bilindiği gibi XVIII. yüzyıldaki Sanayi Devriminin ardından batılı ülkeler, endüstrilerine hammadde sağlamak amacıyla bütün dünyayı yağmalamaya girişmişler ve bu arada Çarlık Rusya'sı da henüz tam batılı sayılmamasına rağmen bu

⁷ A.e. , s. 74.

yağmaya katılmıştır. İngiltere ile açık-gizli birçok rekabete girişen Rusya'nın hedefinde Osmanlı ve İran topraklarıyla beraber, hem stratejik hem de ekonomik açıdan Kafkasya da bulunmaktaydı.

1.2. XX. Yüzyılın Başlarında Rusya ve Kafkasya'da Siyasal-Ekonomik ve Sosyal Durum

Rusların Kafkasya'yla ilişkileri yoğun şekilde X. yüzyıldan başlasa da bölgenin planlı şekilde işgal süreci I. Petro ile başlamış ve bölge Çarlık ekonomisinin vazgeçilmez unsuru haline gelmişti.

XX. yüzyıla tez konumuz olan Kafkasya, Rus Çarlık İmparatorluğunun bir kolonisi olarak girmişti. Bölgenin sömürülmesi Çarlık hazinesi için büyük gelir kaynağı niteliği taşıyordu. Feodal yapının egemen olduğu Rusya, Kafkasya'da tarıma elverişli büyük toprak sahalarını elinde tutuyor, diğer gelirlerinin yanı sıra bu toprakların vergisi hazineye milyonlarca ruble gelir sağlıyordu.

Kafkas halklarından alınan verginin miktarı İmparatorluğun diğer bölgelerinden alınan vergilere oranla daha fazlaydı. Tarihçi Vasiliy Pogojev; “Güney Kafkasya'da köylülerden alınan toprak vergisi Rusya'nın iç eyaletlerine nispeten on kat fazla olduğunu belirtiyor.”⁸

Çarlık İmparatorluğunda yüzden fazla millet yaşıyordu ve bu milletlerin her biri farklı ekonomik, sosyal ve kültürel gelişim düzeyindeydiler. Çarlık İmparatorluğu, terkinde bulunan birçok milletlerin kendi aralarında kaynaşmamış çok uluslu bir yapıydı.

⁸ İrada Guseynova, **İstoriya Narodov Kavkaza**, (Kafkasya Halkları Tarihi), Bakü, Tahsil yayınları, 2006, s. 135.

“Halklar Hapishanesi” diye adlandırılan, yüz kadar farklı ulusu zor baskı ile feodal yönetim altında bir arada tutan Rusya İmparatorluğunda kapitalizmin gelişimi ve büyük sanayi merkezlerinin oluşumu, bu İmparatorluğun uzun süre ayakta kalamayacağına dair sinyaller veriyordu. Nitekim XX. Yüzyıla girilirken Çarlık İmparatorluğunu milli özgürlük mücadeleleri ve isyanlar sardı. Ayrıca 1900–1903 yıllarındaki sanayi krizi ülkedeki sosyal ayaklanmayı daha da keskinleştirdi.

Bu sürecin temel niteliklerinden biri halk kitlelerinin, başlangıçta ekonomik özellikler taşıyan ve sınıflı ayrımcılığa karşı olan isyan ve ayaklanmaların İmparatorluğun eyalet ve taşralarında giderek milli özgürlük mücadelesine dönüşmesi süreci idi.

Petrograd’da 9 Ocak 1905 tarihinde eylem yapan işçilerin jandarma tarafından kurşunlanmasının ardından eyaletlerde art arda Çarlık hakimiyetine karşı ayaklanmalar meydana geldi. Gittikçe daha keskin hal almaya başlayan bu ayaklanmalar zaman zaman jandarma ve polisle silahlı çatışmaya dönüşüyordu. Tarihe 1905–1907 Birinci Rus Devrimi adıyla geçen bu yıllardaki isyanlar Kafkasya’da milli özgürlük mücadeleleriyle örtüşüyordu. Genel olarak şehirlerdeki bu milli özgürlük mücadelelerine aydın kesim ve yeni oluşan milli burjuvazi liderlik ediyordu. Ama daha ilk adımlarını atan bu milli mücadele eylemi gereken deneyim ve teşkilatlardan yoksun idiler.

I. Dünya Savaşının başlamasıyla zaten zor durumda olan Çarlık İmparatorluğunun ekonomisi tamamen çöktü. Sosyal hoşnutsuzluk arttı. Rusya, savaşın getirdiği krizi yönetemez hale gelmişti ve ülkede politik durum her an patlayacak barut fıçısı gibiydi. İmparatorlukta asrın başlarından beri devam eden ayaklanmalara ve isyanlara rağmen oluşan böyle bir politik ortamda ayaklanmalar organize şekilde yapılmadığı için bir devrime dönüştürüleliyordu.

Şubat 1917 tarihinde meydana gelen isyanda her iki tarafın da beklemediği halde Çarlık hükümeti devrildi. Ülkede ve aynı zamanda Kafkasya’da Geçici Hükümetin ve Sovyetlerin başını çektiği iktidarlar oluştu.

Şubat Burjuva Devrimi işçi ve köylü sınıfının hayatında ve sosyal durumunda önemli bir değişiklik yapmadı, sosyal-ekonomik ve politik karşı durmaları bitiremedi.

25 Ekim 1917'de Bolşevikler silahlı isyan başlattılar ve Rusya'da Sovyet hükümetinin kurulduğunu ilan ettiler. Bu tarih bir bakıma Rusya'da iç savaşların başlama tarihiyle de örtüşüyor.

Ayrıca bu tarihi hem de yeni kurulan Sovyet Rusya'nın eski İmparatorluk sınırları içinde olan ve Ekim Devrimiyle bağımsızlık kazanmış bölgelerin o cümleden tez konumuz olan Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesine başlaması tarihi olarak da gösterebiliriz.

Bolşevik Devrimi şüphesiz 1917 yılının ve yeni zamanlar tarihinin en önemli olayını teşkil etmektedir. Bu devrimin derin sebeplerini Fransız İhtilalından beri Çarlık İmparatorluğunun içinde meydana gelen uzun gelişmelerde, fikir akımları, köylü meselesi ve işçi meselesinde aramak gerekir. En önemlisi ise XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da Marksizm'in ortaya çıkması, Rus aydınları arasında bu doktrinin geniş bir şekilde yayılması sonucunu vermiştir.

1918 Yılıının Nisan ve Temmuz aylarında Bakü'de Bolşevikler ve Sol Sosyalist Devrimciler bloğu Bakü belediye yönetimini ele geçirebildi ve bu iktidarlarını bütün Transkafkasya bölgesine genişletmeyi hedefliyordu. Ama tarihe Bakü Komünü adıyla geçen bu deneyim 1871 Paris Komünü gibi düşmanlar arasında yalnız ve yalıtılmış olduğu için kısa ömürlü oldu.

Yeni kurulan Sovyet devletinin sanayisi için en önemli ham madde olan petrol ihtiyacını karşılayabilmesi veya başka bir deyişle var olabilmesi için Bakü petrolüne büyük ihtiyacı vardı. Bu faktör Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması meselesini bir numaralı problem haline getiriyordu. Ayrıca sanayinin gelişmesi ve ülkede artan açlığı yok etmek için Gürcistan ve Ermenistan'ın dağ maden rezervleri bu ülkelerin Batılı devletlerin hakimiyeti altına geçmeden kısa sürede Sovyetleştirilmesini zorunlu kılıyordu.

Sovyet Rusya Doğudaki eski yönetimlere karşı verilen milli özgürlük mücadelelerine de önem veriyordu. Bir taraftan Avrupa'da zayıflayan sosyalist hareketlerin yerini Doğunun daha güçlü şekilde dolduracağına inanılıyordu. Diğer yandan yeni kurulmuş olan Sovyet devletine karşı Batılı güçler ciddi tehdit unsuru oluşturuyordu. İhtilaf devletleri Sovyet Rusya'nın etki alanının genişlemesinden korkuyor ve onu yok etmeğe çalışıyordu. Bunun için Eski Çarlık eyaletlerinde ve Kafkasya'da kurulmuş bağımsız milli cumhuriyetlerle sıkı işbirliği yapılıyor, ayrıca hala ellerinde büyük güç ve ordu bulunan eski Çarlık generallerine Sovyet Rusya'yla mücadelede silah ve para dahil her türlü yardım sağlanıyordu. Sovyet Rusya Doğu ülkelerindeki milli özgürlük mücadelelerine destek vermekle Batılı emperyalist devletlerin başlarının kendi sömürgelerindeki isyanlara karışmasını ve bu yolla kendi tehlikesizliğini temin etmeği amaçlıyordu.

1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulması aslında hızla diğer komşu Kafkasya ülkelerinde de Sovyetlerin kurulacağını habercisiydi. Nitekim öyle de oldu. Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesiyle Kafkasya'da jeostratejik olarak önemli bir üs edinen Sovyet Rusya önce Aralık 1920'de Ermenistan'da, ardından da 25 Şubat 1921'de Gürcistan'da Sovyet iktidarının kurulmasını sağladı.

1.2.1. Gürcistan'da Sosyal ve Politik uyanış: 1905–1917. Yıl

Devrimleri Dönemi

Gürcistan XX. yüzyıla, işçi ayaklanmaları, artan ayaklanmalar, isyanlar ve bunları ateşleyen dünya ekonomik kriziyle girdi. Kriz ülkenin zayıf olan ekonomisini dağıttı. Ülkenin en fazla işçi çalıştıran sanayi sahası olan Çiatur'daki manganez üretimi durma noktasına geldi. Azerbaycan'dan çıkarılan petrolün azalması Batum'dan petrol taşımacılığını da birkaç kat azalttı. Tiflis, Batum, Kutaisi, Poti gibi görece büyük şehirlerde birçok fabrikalar kapatıldı. Yalnızca Tiflis vilayetinde 4 binden fazla işçi işten çıkarıldı. Köylerde topraklarını borç yüzünden kaybeden ve

ekip biçtiği mahsulü satamayan binlerce köylü 1901–1903 yıllarında iş bulmak umuduyla şehirlere akın ediyordu. Bunun sonucunda şehirler ucuz işçi gücüyle doldu. Bu da zaten ağır olan işçilerin durumunu daha da zorlaştırıyordu. Gürcistan’daki işçilerin aylık maaşı Rusya’daki işçilerinkinden birkaç defa düşüktü.

Rusya’da baş gösteren politik ve sosyal uyanış Gürcistan’a da yansdı. Ağır ekonomik koşullar hem işçileri hem de köylüleri toprak ve sanayi burjuvazisiyle mücadeleye itiyordu. Ayaklanmaların sayısı oldukça artmıştı. Sadece 1900 yılında Gürcistan’daki ayaklanmalar o zamana kadar son otuz yılda ortaya çıkan ayaklanmalardan daha fazlaydı. Ayaklanmaların ortak özelliği onların henüz sadece ekonomik nitelikli olmasıydı. 1900 yılında Güney Kafkasya demiryolcularının eylemi ülkede işçilerin ilk büyük ayaklanmalarından biriydi. Ardından 1 Mayıs 1901 yılında Tiflis, 1902 yılındaysa Batum’lu işçilerin ekonomik şartlara itiraz ayaklanmaları oldu. Yerli sosyal demokratlar henüz eylemlere politik yön veremiyor, işçileri ise daha çok ekonomik durumları rahatsız ediyordu. Tiflis’teki eyleme İosif Vissorinoviç Cugaşvili-diğer adıyla Stalin’in liderliğinde Devrimci Sosyal Demokratlar grubu politik yön vermeğe çalışıyordu ama bunu gerçekleştiremedi. Bu grubun liderliği altında Batum işçileri 1902’de işçilerin eylemini silahlı müdahaleye dağıtmaya çalışan Rus askerleriyle çatıştı.⁹

1902 yılının ilkbaharında politik aktiflik Gürcü köylerinde de artmaya başlamıştı. 1902–1904 yılları arasında Kartli ve Kahetiya bölgesinde köylülerin ayaklanmaları başladı. Ayaklanma Ozurget, Senak, Zugdid, Şorapan, Gori ve diğer illere yayıldı. İlk aşamada köylülerin eylemleri ‘drahmi’ adı verilen ruhbanlar için toplanan vergilerden imtina, izinsiz ağaların ormanlarından ağaç kesme, ekin sahalarını zapt etme, Çarlık hükümetinin ve yerli memurların protesto edilmesi şeklindeydi.¹⁰

Eylül 1901 yılında gizli şekilde ilk Gürcü Marksist gazetesi olan Brdzola çıkmaya başladı. Aynı zamanda yeni sosyal demokratik teşkilatlar kuruluyordu. 1901

⁹ Lavrenti Beriia, **On the History of the Bolshevik Organizations in Transcaucasia**, Moskova, Politizdatelstvo yayınları, 1949, s. 39.

¹⁰ İrada Guseynova, **a.g.e.**, s. 136.

yılıının Kasımında ilk kez seçimle devrimci Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDİP) Tiflis komitesi kuruldu. Politik mücadelenin Gürcistan'da ve aynı zamanda bütün Kafkasya'da artması sosyal demokratik teşkilatların birleşmesini hızlandırıyordu.¹¹

Gürcü halkının politik mücadelesi onun milli özgürlük hareketiyle ilişkiliydi. 1903 yılında Gürcü burjuvazisinin temsilcileri Paris'te "Sakartvelo" gazetesini çıkarmaya başladılar. Gazetede onlar Gürcistan ekonomisinde önemli pay sahipleri olan Rus ve Ermenilerle mücadele etmeyi savunuyorlardı. 1904 yılında Cenevre'de Gürcü Sosyal Federalist Partisi kuruldu. Partinin liderlerinden biri milli burjuvazinin öncülerinden olan Corcadze idi. Corcadze milli birliği savunuyor, milli çıkarları için iç fikir ayrılığına son verilmesinin gerekliliğini vurguluyordu. Onun, mensup olduğu burjuvazinin çıkarlarını milli çıkarlar adı altında perdelediğini söyleyen Gürcü Menşeviklerin lideri Noy Jordaniya genel olarak Corcadze'nin idealarını destekliyordu. Genel olarak burjuvazi temsilcileri Tiflis, Batum, Kutaisi, Suhumi'de teşkil ettikleri ziyafetlerde bir araya geliyor, reformların geçirilmesi taleplerini dile getiriyorlardı.

Bu devirde Gürcü Ortodoks kilisesinin ruhban sınıfı da aktif politik mücadele veriyorlardı. Gürcü rahipler Rus Ortodoks kilisesine bağlı olmayan bağımsız Gürcü Ortodoks kilisesi talebini ileri sürüyordu. Gürcü burjuvazisi ruhban sınıfıyla beraber Gürcistan'a Çarlık Rusya'sı terkinde muhtariyet, Gürcü kilisesine ise bağımsızlık verilmesini talep ediyordu. Ayrıca içişleri bakanlığına gönderdikleri mektupta, Gürcistan'da yerli mülki mahkemelerin açılması, mahkemelerde Gürcü dilinin kullanılması, ülkenin hakimiyet organlarının üst organlarında Gürcülere de yer verilmesi, ilkokul eğitiminin Gürcü dilinde olmasını talep ediyorlardı. Nisan 1905 tarihinde Tiflis aristokratları kendilerinin toplantısında Çarlık hükümetinden hemen Gürcistan'a muhtariyet verilmesi ve ülkenin başında duracak kişinin muhakkak Gürcü olması gerektiğini talep etmeği kararlaştırdı.

¹¹ P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, **Sovetskaya Rossiya i Borba za Ustanovleniye i Uproçeniye Vlasti Sovetov v Zakavkazye**, (Sovyet Rusya'sı ve Sovyet Hâkimiyetinin Güney Kafkasya'da Kurulması ve Güçlendirilmesi), Bakü, Azerbaycan devlet yayınları, 1969, s. 32.

Kafkasya'daki politik durumun ciddileşmesi Çarlık hükümetini endişelendiriyordu ve onu Kafkasya'da mahkeme reformlarının geçirileceğine dair söz vermeğe zorladı. Ama bu söz sadece 16 Temmuz 1905. yılda Tiflis'te Güney Kafkasya'da mahkeme reformlarının geçirilmesini tartışmak için toplanan komiteyle sınırlı kaldı ve hiçbir mahkeme reformu yapılmadı. Aksine hükümetin emriyle Mayıs 1905 tarihinden itibaren Kafkasya'da polis ve jandarma güçlendirilmişti. 1905 yazında Gürcistan'ı işçi ve köylülerin yeni itiraz dalgası sardı. Şubatta Kafkasya'nın General Gubernatoru (valisi) tayin olunmuş, aslen Kafkasyalı olan Vorontsov-Daşkov'a ilk iş olarak bölgede asayişin kurulması görevi verilmişti. Vorontsov bölgedeki ayaklanmaları kaba kuvvetle çözmeye üstünlük veriyordu, ama aynı zamanda reformların geçirilmesinin gerekliliğini de bildiriyordu. Onun fikrinde bu reformlar sayesinde yerli burjuvazi yatıştırılabilirdi.

9 Ocak 1905 tarihinde St. Petersburg'da eylemcilerin kurşunlanması Gürcistan'da büyük yankı uyandırdı. Demiryolu işçileri işi durdurdular. Ülkenin bütün demir yollarında olağanüstü durum ilan edildi. 1905–1907 Birinci Rus Devriminin ve işçi eylemlerinin etkisiyle Gürcistan'ın batısında köylülerin silahlı isyanı baş verdi. Hükümet ayaklanmayı bastırmak için ordu gönderdi ama durumun ülkenin başka bölgelerinde yankı uyandıracığından korkup silah kullanmaktan kaçındı. Ekim ayında ülkede ayaklanmalar zirveye ulaştı. 20 Ekim tarihinde Gurii bölgesinde bine yakın silahlı köylü Ozurgeti'deki eylemi yatırmaya giden polis ve jandarmaya hücum etti. Tiflis'in Nadzaladevi ve Didube semtleri silahlı eylemci işçilerin merkezine çevrilmişti.¹² Şehrin demiryolu istasyonu ve etraf mahalleler isyancıların eline geçmişti. Yalnız hükümet tarafından şehre gönderilen ilave ordunun yardımıyla işçilerin isyanı bastırılabilirdi. Ülkenin Ozurget, Senak, Zugdid, Kutaisi, Şorapan, Gori gibi vilayetlerinde hakimiyet sözün tam anlamıyla halkın elindeydi, Çarlık hükümetinin yerli organları ise formel olarak faaliyet gösteriyordu. Bunu Çarlık hükümeti memurları da saklamıyordu. Bir memur bu durumla ilgili, Kutaisi vilayetinde politik durumu anarşi ile izah etmek mümkün değil. “Bu devrimci güçlerin kendini yönetmesi şeklinde yeni bir devlet şeklidir. Kutaisi'de baş

¹² **Oçerki İstorii Kommunističeskoy Parti Gruzii**, (Gürcistan Komünist Partisinin Tarihi), Tiflis, ÇK KP Gruzii yayınları, 1957, s. 297.

veren olaylar imparatorluğun devlet şekli olarak o kadar ilginçtir ki, yabancılar Rus devletçiliğinin yeni şekliyle yerinde tanışmak için Kafkasya'ya geliyorlar''¹³ diyordu.

Yalnız Haziran 1907 yılında bütün Kafkasya'da ilan olunan olağanüstü durum ve seri hapisler ayaklanmaların önünü bir süreliğine alabildi. Ama imparatorlukta, aynı zamanda Kafkasya'daki bu göreceli sakinlik I. Dünya Savaşının başlanmasına kadar sürdü. Savaşın başlamasıyla Rusya'da politik durum yeniden hiç olmadığı kadar gerginleşti. 1908 ekonomik krizinde büyük yara almış imparatorluk ekonomisi savaşın başlamasıyla çökme noktasına geldi, sosyal karşı durmalar güçlendi. Ama imparatorlukta asrın evvelerinden başlayan ayaklanmalar farklı yerlerde ve zamanlarda baş verdiği ve bir birleriyle bağlantılarının olmaması nedeniyle bir devrime getirip çıkaramıyordu.

I. Dünya Savaşına Gürcü teşkilatları ve partileri farklı yaklaşıyorlardı. Cemiyetin zengin tabakası, Gürcü burjuvazisi savaşta Rusya'yı destekliyordu ve bütün toplantı ve konuşmalarda bunu seslendiriyorlardı. Ama ülkenin emekçi sınıfı ve aydınlar Rusya'nın savaşı kaybetmesinin Gürcistan'ın bağımsızlığı için önemli bir fırsat olacağını düşünüyorlardı. Aynı zamanda Türkiye, Gürcülere savaşta zafer kazanması halinde Tiflis, Kutaisi vilayetinin ve Batum bölgesinin dâhil olduğu bağımsız Gürcistan devletinin kurulmasına yardım edeceği sözü vermişti.

Şubat burjuva devriminin etkisi imparatorluğun uç bölgelerinden olan Gürcistan'a Martın ilk günlerinde yetişti. Buradaki Çarlık yönetiminin ve memurlarının devlet evraklarını ve hazineyi toplayıp gitmeye yeterince zamanları oldu. Şubat burjuva inkılâbının zaferi Gürcistan'da geniş halk kitlelerini ve partileri yeniden aktifleştirdi. Ülkenin bütün parti ve teşkilatların hangi cephede yer alacağı ve hangi politik hattı izleyeceklerini kesinleştirmek en önemli meseleye dönüştü. Bolşeviklerin teşebbüsüyle 4 Mart 1917'de Tiflis İşçi Sovyet'i kuruldu.¹⁴ Filip Maharadze İşçi Sovyet'inin başkanı seçildi ve böylece Sovyet'te sayı üstünlüğü Menşeviklerin eline geçti. Tiflis İşçi Sovyet'i Menşeviklerin teklifi ve oylarıyla

¹³ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 145

¹⁴ **Kavkazskiy raboçi**, (Kafkasya emekçisi), gazetesi, Tiflis, 5 Nisan 1917.

hâkimiyetin hemen ele geçirilmesi fikrini reddetti. Bolşevikler ve Menşevikler ilk önceleri Çarlık hâkimiyetinin devrilmesi düşüncesiyle birlikte faaliyet gösterecekler de hadiselerin sonraki gidişatı, Menşeviklerin geçici hükümetin hâkimiyetini, Bolşeviklerinse devrim idealarını desteklemesi onların ayrılmasına neden oldu. Nisan, Mayıs aylarında Gürcü Bolşevik liderleri Çakya ve F.Maharadze Menşeviklerden tamamen ayrıldılar.

5 Mart 1917 tarihinde Tiflis'te Gürcü burjuvazisinin milli demokrat ve federalist aydınlarla beraber kurultayı geçirildi. Kurultayda milli demokratik parti kurulmasına karar verildi. Kurultay St. Petersburg'a, Geçici hükümete tebrik mektubu gönderdi ve savaşın zafer kazanılıncaya kadar devam ettirilmesi gerektiğini vurguladı. Aynı zamanda Gürcistan'a özerklik verilmesini talep etti. Sosyal federalistler ve milli demokratlar milli burjuvaziyle beraber geçici hükümeti destekleme kararı aldılar ve Tiflis işçi Sovyet'i temsilcileriyle aynı sayıda delegeden oluşacak Tiflis Yönetim Komitesi kuruldu. Komitenin başına üç komiser-N.Jordaniya, A Hatisov ve D.Popov getirildi. İmparatorluğun bütün bölgelerinde olduğu gibi iki hakimiyetlilik yarandı.¹⁵

9 Martta kurulan ve Geçici hükümetin Kafkasya'da yerli yönetim organı olan Özel Transkafkasya Komiserliğinde büyük çoğunluk Eser-Menşeviklerin ve milli burjuvazi temsilcilerinin elideydi. Komiserliğe aynı zamanda milli burjuvazi temsilcileri de dahil oldular. Hem Tiflis Yönetim Komitesinde hem de Transkafkasya Komiserliğinde Eserler üstünlük kurabilmişler. Yalnız Temmuzda Tiflis şehir yönetimi kurulu seçkilerinde Bolşevikler M.Çakaya ve F.Maharadze de dâhil yedi yer elde edebildiler. Şehir yönetiminin ilk toplantısında Bolşevik delege grubu, üretim üzerinde denetleme kurulması, ahali arasında erzakın adaletli bölüştürülmesi, şehrin fakir sakinlerinin asgari ihtiyaçlarının temin olunması talepleriyle çıkış ettiler. Aynı zamanda 8 saatlik iş saatinin temin olunması gerektiğini bildirdiler. Bu talepler

¹⁵ **Borba za pobedu Sovetskoy vlasti v Gruzii**, (Sovyet hâkimiyetinin Gürcistan'da zaferi uğurunda mücadele), Tiflis, Sabçota Sakartvelo yayınları, 1958, s. 101.

Bolşeviklere şehir emekçileri arasında büyük destek yarattı. Bolşeviklerin artan nüfuzu 2–7 Ekimde Bolşeviklerin Kafkasya kurultayını çağırmasında etkili oldu.¹⁶

Kafkasya'nın bütün bölgelerinde Gürcistan da dâhil olmak üzere Petrograd'daki ayaklanmalarla ilgili haberler çok hızlı şekilde yayılıyor ve büyük yankı uyandırıyor. Daha 25 Ekim sabah 6'da Kafkasya Daire Komitesinin Tiflis'teki merkezine gece Petrograd'da isyan çıktığı ve Bolşeviklerin hakimiyeti ele geçirmek üzere olduklarıyla ilgili telgraf gönderilmişti.¹⁷ Ardından Petrograd'da Ekim devriminin gerçekleşmesi, Halk Komiserleri Sovyet'inin oluşturulması ve geçici Kerenski hükümetinin bırakılmasıyla ilgili haberler bütün Kafkasya'ya yayıldı.

1.2.2. Gürcistan'da Bağımsızlığın İlanı ve Menşevik Hükümetinin Kurulması

Gürcistan'da iktidardaki güçler arasında üstünlük genelde Menşeviklerin elindeydi. Bu üstünlük 14 Kasım 1917'de Menşevik E.Gegeçkori'nin önderliğinde Transkafkasya Komiserliğinin kurulmasıyla daha da pekişti. Ekim Devriminden sonra Amerika'nın ataşesi F.Smıtt'in önerisiyle Transkafkasya Komiserliği Bolşeviklerle mücadele etmek için Rus Çarlık ordusu generalleriyle işbirliği kurmaya çalışıyordu. Ülkede devrimci Bolşeviklere karşı Menşeviklerin liderliğinde milli ordu kuruldu. Bolşeviklerin artan nüfuzuna rağmen Gürcüler arsında milli bağımsızlık fikri yaygınlık kazanmıştı ve ahali Menşevik ve Eserlere büyük destek veriyordu. Bu destekten yararlanan Menşevik ve Eserler 30 Kasımda Tiflis'te olağanüstü durum ilan ettiler. Bolşevik teşkilatları ve gazeteleri gizli iş rejimine geçmek zorunda kaldı. Transkafkasya Komiserliği Stepan Şaumyan'ın hapsedilmesine karar verdi ve bütün Kafkasya'da olağanüstü durum ilan etti. 10 Şubat 1918'de Transkafkasya

¹⁶ P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, **a.g.e.** , s. 53- 54.

¹⁷ **Revoluçiya 1917 g. v Zakavkazye**, (Güney Kafkasya'da 1917. yıl Devrimi), Tiflis, Sabçota Sakartvelo, 1927, s. 280.

Komiserliğinin yerine Transkafkasya Seymi (meclis) kuruldu. 22 Nisanda ise Seym Transkafkasya Federatif Cumhuriyetinin (TFC) kurulduğunu ilan etti. Ama yukarıda da belirttiğimiz gibi TFC’i sadece 35 gün yaşadı ve üç bağımsız devlete parçalandı.¹⁸ Bunun en önemli nedenlerinden biri, federasyondaki gruplar arasında olan fikir ayrılıkları idi. Ortak olarak alınabilen kararlar içinde en dikkat çekeni, federasyonlar esasına dayalı bir cumhuriyet sisteminin, azınlık ulusların çıkarına en uygun olacağı fikri idi.¹⁹

26 Mayıs 1918 tarihinde federasyondan çıkan Gürcü Menşevikler Gürcistan’ın bağımsızlığını ilan ettiler ve Menşevik-burjuva hükümeti kuruldu. 28 Mayısta Almanya Gürcistan’ın bağımsızlığını tanıdı. 4 Haziran 1918 tarihinde Osmanlı İmparatorluğuyla yapılan barış anlaşmasıyla Türkiye de Gürcistan’ın bağımsızlığını tanıdı. Menşevik hükümeti büyük lde dış glere bağlıydı. Onlar Haziran 1918’de Alman ordusunu Gürcistan’a davet ettiler. Almanya Gürcistan’da monarşik bir iktidar kurmak istiyordu, ama bunu gerçekleştiremedi.

Fakat Gürcistan Transkafkasyalı diğer iki milli gruba oranla bazı yapısal avantajlar taşıyordu. Gürcistan, kendisine belirli bir milli tutarlılık veren yerli Gürcü burjuva unsurlara ve aydınlar grubuna sahipti. Gürcistan’da Sosyal Demokrat Parti bile güçlü bir yerli hareketti ve hem yapısı hem yönelimi bakımından Menşevik olmasına rağmen kendi içinden Stalin gibi bazı önemli kişiler çıkar mıştı.²⁰

Aralık ayında Gürcistan’dan çıkmak zorunda kalan Almanya’nın yerine Kafkasya’nın kayyumluğunu alan İngiltere, Kafkasya’ya o cümleden Gürcistan’a girdi.²¹

Politik durumun oldukça karışık olması ülke ekonomisine dikkati azalt mıştı. Köylülerin büyük çoğunluğu hala topraksızdı. Güney Kafkasya Seyminin 7 Mart 1918’de özel mülkün dokunulmazlığıyla ilgili kararı hala yürürlükteydi ve

¹⁸ <http://diclib.com/cgi-bin/d1.cgi?|=ru&base=bse&page=showid&id=24734> (15. 07.2009)

¹⁹ İlker Aktükün, **Eski Sovyetler Birliğinde Milliyetler Politikası ve “Yeni Dünya Düzeni” erevesinde Günümüze Yansıması**, (Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s. 100.

²⁰ Edward Hallet Carr, **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917–1923**, cilt 1, ev: Orhan Suda, İstanbul, Metis yayınları, 2005, s. 315.

²¹ Guram Marxulya, **Armyano-Gruzinskie Vzaimootnoşeniya v 1918–1920 godax**, (1918–1920 yıllarında Ermenistan-Gürcistan İlişkileri), Tiflis, Tiflis Devlet niversitesi yayınları, 2007, s. 4.

toprakların büyük çoğunluğu toprak ağalarının elinde bulunuyordu. Milli hükümet kurulduktan sonra da ekonomik durumlarının iyileşmemesi kitle arasında yeniden Bolşeviklere rağbetin artmasına neden oldu. 1919 yılının başlarından Bolşeviklerin ülkede aktifliği artmaya başladı. 1918 yılının Haziran ayından Vladikavkaz'da yerleşen Rusya Komünist Partisi (RKP) bölge komitesi 1919 yılında Tiflis'e göçürüldü. Bolşevikler legal faaliyete geçtiler ve Komünist gazetesinin yayınına başladılar. 1920'de bütün yıl boyu Tiflis'te, Batum'da Bolşeviklerin isyanları baş verdi. Devrimci atmosferi dağıtmak için Gürcü Menşevik hükümeti Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetine (RSSFC) sulh anlaşması bağlamak teklifinde bulunmak zorunda kaldı. Anlaşmaya esasen Gürcü Menşevikler Rusya'daki devrim karşıtı güçlerle ilişkilerini kesmeli, Gürcistan'daki yabancı silahlı güçleri çıkarmalı, ülkede Bolşevik partilerinin legal faaliyetine ortam yaratmalı ve tutulan Bolşevikleri serbest bırakmalıydı. 7 Mayıs 1918 tarihinde yapılan bu anlaşmayla iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımış oldu.²²

Ama anlaşmanın şartlarına rağmen ülkede Bolşeviklerin takipleri devam ediyor, Bolşevik gazetelerin yayınına izin verilmiyordu. Batum'da ve Karadeniz'de ise İngiltere, Fransa ve İtalya'nın harbi gemileri kalmakta devam ediyordu.

Bolşevikler, Gürcülerin Kuzey Kafkasya'da Sovyet'lere karşı savaşan General Denikin'e yardım edeceğinden korkuyorlardı. Başka taraftan Gürcü Menşevikler bütün Kafkasya'da Bolşeviklere karşı ayaklanmalara yardım ediyorlardı. G.Orconikidze Bakü'den, kendisinin 6 Mayıs 1920 tarihli RKP Merkez Komitesine gönderdiği telgrafta şöyle yazıyordu: “Gürcistan tamamen dünya devrim karşıtı güçlerin Yakın Doğu'daki karargahına çevrilmiştir.”²³

Gürcistan Güney Kafkasya'da Sovyetleşmeye en fazla direnebilen ülke idi. Bunun da bazı sebepleri vardı. Gürcistan diğer iki Güney Kafkasya devletinden farklı olarak Avrupa politik arenasında daha uyumlu siyaset yürütmeyi başarmış ve daha

²² S.M.Kirov, **Statyi i reçi**, (Makaleler ve Konuşmalar), Moskova, Gosizdatelstvo yayınları, 1939, s. 148–149.

²³ G.K. Orcinikidze, **Stati i reçi 1910–1926 gg.**, cilt 1, (1910–1926 yıllarında makaleler ve konuşmalar), Moskova, Mısl yayınları, 1956, s. 130.

fazla sempati kazanmıştı. Ayrıca Gürcü hükümeti, 7 Mayıs 1920 tarihli Rusya'yla olan anlaşmaya rağmen bu ülkeyle her türlü ilişkiler kurmaya karşı direniyordu. Bu da Gürcistan'ı Avrupa devletleri açısından Kafkasya'da Bolşevizm'e karşı en güvenilir kale haline getiriyordu.

Ama Gürcü milli hükümeti hem içeriden hem de dışarıdan ülkeyi Sovyetleştirmek isteyen güçlerin tazyikleriyle karşı karşıyaydı. Rusya'yla yapılan 7 Mayıs anlaşmasıyla ülkede faaliyet gösteren Gürcistan Komünist Partisi (GKP) ve dışarıdan Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetini kurduktan sonra sınıra dayanan Kızıl Ordu bir an önce Gürcistan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması için yoğun çaba harcıyordu.

1920 yılının sonlarında Sovyet hükümeti için hem bölgede hem de uluslar arası arenada oluşan politik durum uzun süre Sovyetleşmeye karşı direnen Gürcistan milli hükümetinin daha fazla direnmesini olanaksız kılıyordu.

1.2.3. Ermenistan 1905–1917 Devrimleri Sürecinde

XX yüzyıla girilirken Erivan* vilayetinde da kapitalist ilişkiler gelişmeye başlamıştı. Ekonomik gelişimi destekleyen en önemli faktörlerden biri yüzyılın başlarında inşasına başlanılmış, Güney Kafkasya'yı Rusya'nın merkeziyle ve batı devletleriyle birleştiren demiryolu ve karayolları inşası idi. Demiryolu ve karayollarının inşası Rus ve yabancı kapitalin bölgeye girmesini kolaylaştırdı. Bölgede büyük ölçüde Rus sanayi mallarının artması, ziraat mahsullerinin ve sanayi hammaddesinin ihracı çoğaldı. Rusya sanayisinin büyümesiyle paralel olarak bölgede pamuk kozası ve diğer teknik bitkilerin yetiştirilmesi genişledi. Bu da bölgede yeni sanayi sahası olan pamuk temizleme sanayisinin gelişmesine neden oldu. Ama bölgenin en gelişmiş sanayi kolu dağ maden sanayisi olarak kalıyordu.

* 1918 yılına kadar ismi İrevan (Revan) olmuştur.

Bölgede çalışan işçilerinin büyük çoğunluğu Zengezur dağlarındaki bakır eritme sanayisinin payına düşüyordu.

XX. yüzyılın başlarında işçilerin Erivan vilayetinden Kafkasya'nın diğer büyük sanayi şehirlerine Bakü, Tiflis, Groznı ve Batum'a çalışmak için gitmeleri toplu hal almıştı. Buna göre de Bakü ve Tiflis başta olmakla Kafkasya'nın birçok sanayi kentlerinde çok sayıda Ermeni işçiler yaşıyordu.

Genel olarak ise bölge sanayi bakımından geri kalmış, tarım alanında ise yarım feodal ilişkiler mevcut idi. "Nüfusun % 90 oranından fazlası köylerde yaşıyordu. Kentleşme oranı çok düşük idi. 1913 yılı verilerine göre genel üretimin yalnız % 23 oranı sanayinin payına düşüyordu. Erivan vilayetinde sanayinin zayıf gelişiminin esas nedenlerinden biri iş gücünün azlığıydı. XX. yüzyılın başlarındaki nüfus sayımına göre Gümrü vilayetinde 35 bin, Erivan vilayetinde ise 31 bin kişi yaşıyordu. İşçi sayısı daha da az idi. 1905–1906 yıllarında işçilerin sayısı demiryolu işçilerini de dâhil ettiğimizde 12 bin kişi civarındaydı."²⁴

Yerli burjuvazi temsilcileri Ermeni işçiler gibi Kafkasya'ya yayılmıştı. Genel olarak Ermeni burjuvazisinin en tipik özelliklerinden biri onların bütün Kafkasya'ya yayılmış olmalarıdır. İster Azerbaycan ister Gürcistan isterse de imparatorluğunun merkezinde Ermeni burjuva temsilcileri ekonomide anahtar rolü oynayan makamlara sahip idiler ve aynı zamanda milli, politik ve milli özgürlük harekâtlarına aktif şekilde yön veriyordular.

Bölgede sanayi işçilerinin sayının azlığına rağmen yüzyılın başlarında işçi ayaklanmaları ve sosyal hoşnutsuzluklar durmadan artıyordu. Birinci Rus devrimi zamanı Erivan, Alaverdi, Kafan'da bu ayaklanmalar daha sert hal almaya başlamış ve çoğu zaman polis ve jandarmayla silahlı çatışmaya getiriyordu. Lori, Eçmiyazdin, Yeni-Beyazıt gibi bölgelerde köylü ayaklanmaları seri hal almaya başlamıştı. Kafkasya'nın diğer bölgelerinden farklı olarak Gürcistan'da olduğu gibi Erivan'da da yerli burjuvazi Çarlık hükümetinin tarafını tutuyordu ve hükümete halk ayaklanmalarıyla mücadelede yardım ediyordu. Çünkü bölgede sanayinin zayıf

²⁴ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 137.

gelişiminden dolayı yerli burjuvazi temsilcilerinin çoğu genellikle hükümet memuru olarak makam sahibiydiler. Çok sayıda işçilerin işten atılması büyük işçi ordusu yaratmıştı ve bundan yararlanan işverenler işçilerin emek hakkını daha da azaltıyor, iş saatlerini artırıyordu. Bu da birçok işsiz insanın iş bulmak umuduyla Kafkasya'nın diğer büyük sanayi şehirlerine üz tutmasına neden oluyordu.

Rusya'da Ekim Devriminin zaferi Erivan vilayetinde de işçiler arasında heyecan yaratmış ve bazı yerlerde toplu şekilde işçi ve askerlerin ayaklanmalarına neden olmuştu.

Ekim Devriminin hemen ardından yeni kurulan Halk Komiserleri Sovyet'i (HKS) bağımsız Ermenistan cumhuriyetinin kurulması meselesiyle ilgili bir komisyon oluşturdu. Komisyon, Batı Ermenistan'ının başka bir deyişle "Türkiye Ermenistan'ının" bütün hak ve hukuklarını müdafaa ediyor ve Türkiye arazisinden göç eden Ermenilerin geri dönmeleri ve bağımsız cumhuriyet kurmaları Ermeni halkının doğal hakkıdır diyordu.²⁵

1917 yılının sonlarına doğru Çarlık Rusya yönetiminin Kuzey Kafkasya'da hayati önem taşıyan savaflara girmesi Güney Kafkasya'da elinin bir nevi zayıflamasına neden oldu. 15 Kasım 1917'de Transkafkasya komiserliğinin oluşturulmasıyla Güney Kafkasya'da ve Ermenistan'da Bolşeviklerin aktifliği azaldı ve bölgedeki milli partiler yükselişe geçtiler.

²⁵ P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, **a.g.e.** , s. 44, 52.

1.2.4. Taşnaksütyun Partisi Esasında Ermenistan Milli Cumhuriyetinin Oluşturulması

28 Mayıs 1918'de Gürcistan ve Azerbaycan'ın Seymden ayrılması ve bağımsızlığını ilan etmesiyle aynı günde Ermeni delegeler de Ermenistan Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan ettiler.

Gürcistan'la aradaki sınır sorunu yüzünden Gürcüler 17 Haziran 1918'de Ermeni delegelerin Gürcistan sınırını terk etmelerini talep etti. Ermeni delegeler Tiflis'i tarihi Ermeni toprakları olarak kabul ediyor ve başkent olarak görüyordular. 17 Haziran 1918 tarihinde Tiflis'ten ayrılan Ermeni delegeler 19 Haziranda Ermenistan'ın yeni başkenti Erivan'a geçtiler. Taşnak teşkilatı temelinde ülkenin ilk hükümet kabinesi kuruldu. Ovanes Kaçaznuni başbakan, Aleksandr Xatisyan Dışişleri, Aram Manukyan İçişleri, Xaçatur Karçikyan Ekonomi, Ovanes Axverdyan ise Harp bakanı seçildiler.²⁶

Yeni kurulan her üç Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin biri birilerine olan toprak iddiaları çok geçmeden Ermenistan'la Gürcistan ve Ermenistan'la Azerbaycan arasında çatışmaya neden oldu. Bu durum da bölgenin Sovyetleştirilmesinde Rusya'nın işini bir hayli kolaylaştırıyordu.

Azerbaycan'dan Sovyet hükümetinin kurulması Ermenistan'ın politik durumuna ciddi etki ediyordu. Ermenistan'da silahlı isyanlar ve ayaklanmalar çoğalıyordu. Mayısın başlarında Gümrü'de silahlı isyan baş verdi ve isyan kısa sürede etraf bölgelere yayıldı. Azerbaycan Devrim komitesi gizli şekilde isyancılara erzak ve para yardımında bulunuyordu. 7 Mayıs'ta Ermenistan Silahlı Devrim Komitesi kuruldu. Komite Ermenistan Taşnak hükümetinin devrilmesi gerektiğini bildiriyor ve Ermenistan'ı Sovyet cumhuriyeti olarak görüyordu. Ama Mayısın 13'de Menşevik ve Taşnaklar isyancılara saldırdılar. İsyan bastırıldı ve teşkilatçılardan

²⁶ Guram Marxulya, *a.g.e*, s. 8–9.

S.Alaverdyan, B.Garipçanyan, G.Gukasyan kurşuna dizildi. İsyan faallerinin birçoğu Azerbaycan'a geçmek zorunda kaldı.²⁷

10 Eylülde Bakü'de, muhacir Bolşevik Ermeni teşkilatının kurultayı geçirildi. Kurultayda, Ermenistan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasını temin etmek için silahlı ordu kurulması karara alındı ve Azerbaycan'da, Bakü'de çalışan Ermeni işçilerden kurulu bir silahlı grup kuruldu. Bu birlik Ermenistan'da isyan çıkaracak Bolşevikler yardıma çağıracağı zaman Kızıl Ordu'yla birlikte Ermenistan'a gidecekti.

Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin kurulması Sovyet hükümeti için Güney Kafkasya'da diğer Kafkasya devletlerinin Sovyetleştirilmesi açısından üs niteliğini taşıyordu. Ayrıca Türkiye'nin Kafkasya'dan çekilmesi ve Sovyet hükümetinin iç savaşta eski Çarlık Generallerine üstünlük sağlamasının ardından Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi yolunda hiçbir engel kalmıyordu.

1.2.5. Birinci ve İkinci Rus Devrimi ve Azerbaycan'daki Politik Yansımaları

Azerbaycan 1900'lü yılların başında petrol çıkarılmasına ve petrol sanayisinin büyüme hızı bakımından dünyada birinciydi. 1901 yılında dünyada çıkarılan petrolün yarısından çoğu, Rusya İmparatorluğunda çıkarılan petrolün ise yüzde doksan beşi Azerbaycan'dan çıkarılıyordu.²⁸

1900–1903 yılları dünya ekonomik krizi Azerbaycan'daki küçük petrol çıkarıcı ve istihsal eden birçok şirketin kapanmasına ve petrol üretiminin daha büyük şirketlerin elinde toplanmasına neden oldu. “Bu yıllarda Bakü'de çıkarılan petrolün yüzde %21'i, yurtdışına petrol taşımacılığınmsa yüzde %40'ı Nobel kardeşlerin ve Rothschild'in payına düşüyordu. 1901 senesinde artık Bakü petrolünün

²⁷ Velikaya Oktyabrskaya Revolyuçiya i pobeda Sovetskoy vlasti v Armenii, (Büyük Ekim Devrimi ve Sovyet hâkimiyetinin Ermenistan'da zaferi), Erivan, Haystan yayınları, 1957, s. 419.

²⁸ Azerbaycan Tarihi 7 Ciltte, 5. cilt, Bakü, Elm yayınları, 2001, s. 28.

çıkarılmasının yüzde 42,5'i Nobel, Rothschild, Mantaşev, Kaspi Yoldaşlığı ve Kaspi Petrol Cemiyetinin elinde bulunuyordu. Yerli işadamlarından Tağıyev, Bünyadov, Aşurov, Manafov ve diğerleri de bu yıllarda birleşme yolunu tutarak daha da büyümeyi başardılar.’’²⁹ Ama dünya ekonomik krizi en fazla işçi barındıran petrol sanayisinden de teğet geçmedi ve bu yıllarda Moskova ve St. Petersburg da olduğu gibi Kafkasya’da da işçilerin protesto ve hoşnutsuzluğunun artmasına neden oldu.

XX. yüzyılın başları Rusya’da isyanlar, sosyal itirazlar ve milli mücadele hareketleriyle şekilleniyordu. Bu devirde ister imparatorluğun merkez eyaletlerinde isterse de Kafkasya’da baş veren ayaklanmaların en önemli özelliği kitlelerin ekonomik durumları ve haklarının koruması amacıyla başlaması ama ayaklanmaların gidişatında milli özgürlük hareketine dönüşmesidir. Oluşan ekonomik kriz, artan itirazlar ve takipler Rusya’da olduğu gibi Azerbaycan’da da işsizliğin son sınıra ulaşmasına ve hayatın oldukça zorlaşmasına neden oluyordu. Bu itiraz ve isyanlar Bakü’yü işçi hareketinin merkezlerinden biri haline getirip çıkardı. 1900 senesinde sosyal demokratlar Bakü’de geniş faaliyete başladılar. Bu devirde işçi ayaklanmaları genişlemişti. 4 Mayıs 1902 yılında Bakü işçilerinin ilk büyük grevi baş verdi.³⁰

Sosyal direniş Bakü’de olduğu gibi Azerbaycan’ın diğer eyalet ve köylerinde de güçlenmeye başlamıştı. Kafkasya’da iktidarının sarsılmaya başladığını erken anlayan Çarlık hükümeti burada kendisi için güvenli ortam yaratmaya çalışıyordu. Bunun için ilk önce Kafkasya’ya merkez eyaletlerden kitleler halinde Rus köylüleri yerleştirmeye ve burada sağlam, güvенеbileceği köylü kolonileri kurmaya başladı. Yerleştirilen Rus köylüleri Kafkasya’nın birçok eyaletlerine, Bakü’ye, Elizavetpol’a (Gence), Tiflis’e, Erivan’a, Kars’a ve Suxumi’ye yerleştirildiler. Yerleştirilen köylülere en verimli topraklar veriliyordu ki bu da zaten maddi durumu ağır olan yerlilerin durumunu daha da ağırlaştırıyordu. Göçmenliği cazip duruma getirmek için Kafkasya’ya getirilen köylülere uzun dönemli krediler veriliyordu. Sadece 1908–1912 yılları arasında Kafkasya’ya 8326 aile yerleştirildi ki onlardan da 3150 aile

²⁹ V.Y.Samedov, Rasprostranenie **marksizma-leninizma v Azerbaydjane**, (Marksizm-Leninizm’in Azerbaycan’da Yayılması), Bakü, Elm yayınları, 1962, s. 428.

³⁰ **Oçerki İstorii Kommunističeskix Organizacij Zakavkazye**, (Güney Kafkasya Komünist Teşkilatlarının Tarihi), cilt 1, Tiflis, Kommunist yayınları, 1957, s. 50.

yalnızca Bakü'ye yerleştirildi. Bu göçten sonra iş saatleri azalan ve ekonomik durumları kötüleşen Azerbaycanlı işçilerin yerli yöneticiler ve Çar hakimiyetine karşı ayaklanmaları daha da sıklaşmaya başladı.³¹

1–22 Haziran 1903'de Bakü'de işçilerin büyük grevi gerçekleşti. Haziran grevi dünyada büyük yankı yaptı. S. Efendiyev'in söylediği gibi, “Rusya’da işçi hareketinin suskun olduğu bir zamanda Bakü’de baş veren bu ayaklanma kapitalist dünya için sakin bir günde yıldırım çakması gibi bir şeydi.”³² 1900–1903 yıllarında Azerbaycan’da, esasen Bakü köylerinde, Elizavetpol vilayetinde, Nahçıvan’da ve Zakatala’da köylüler arasında da ayaklanmalar oluyordu. 1905–1907 birinci Rus Devrimi arifesinde, Aralık 1904 yılında büyük bir ayaklanma sonucu Bakü petrol işçileri ilk defa Rusya’da büyük başarı kazandılar ve işverenlerle “petrol yasası” diye bir mukavele yaptılar. Bu mukaveleyle işçiler, iş saatinin standartlaşması, kanunsuz işten çıkarmalara yol verilmemesi ve başka bu gibi haklar kazandılar.³³

Bakü’de Ekim 1904 yılında Müslüman dünyasında ilk sosyal demokrat teşkilat olan Himmet yarandı ve aynı isimli gazete çıkmaya başladı.³⁴ Bu kurum ve gazete vasıtasıyla Memmed Emin Resulzade arkadaşlarıyla birlikte milli birlik, milli ve sosyal özgürlük fikirlerini tebliğ ediyor, Müslümanlar arasında sosyalizm idealarını yayıyor ve milletler arasındaki çatışmalara karşı konuşmalar yapıyorlardı.

Şubat 1905 senesinde Elizavetpol’da Türk sosyal federalistlerinin devrimci komitesi kuruldu. Ali Merdan Bey Topçubaşı ve diğer Azerbaycanlı aydınların liderliğiyle 1905 yılının Ağustosunda “Umum Rusya Müslümanları İttifakı” oluşturuldu.³⁵ Bu ittifak Rusya’daki Müslümanların esas politik gücü olarak görülüyordu.

Halk arasında büyük destek gören partilerden biri de Difayi idi. Partinin en önemli amacı milletin birleştirilmesi ve Ermeni teşkilatı Taşnaksütyun’a karşılık

³¹ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 140.

³² S.M. Efendiyev, **İz Proşlogo**, (Geçmişten), Bakü, Devlet yayınları, 1923, s. 46.

³³ **Bakinskaya Staçka- sbornik dokumentov**, (Bakü Grevleri-belgeler toplusu), Bakü, Devlet yayınları, 1955, s. 42.

³⁴ S.M.Efendiyev, **a.g.e.** , s. 40.

³⁵ **Azerbaycan Tarihi 7 Ciltte**, cilt 5, **a.g.e.** , s. 142.

verebilecek bir teşkilatın kurulması zarureti idi. Parti Çarlık hâkimiyetine karşı da büyük mücadele veriyordu. 1917 yılına, kapanışına kadar bu parti hem katılımcılarının sayısı hem de halktan gördüğü destek bakımından Azerbaycan'ın en büyük partisiydi. Bu partiyle beraber Azerbaycan'ın politik hayatında 1911 senesinde kurulan Müsavat partisi önemli bir yere sahiptir. Bu parti ve onun lideri M.E. Resulzade Azerbaycan halkının politik olarak birleşmesinde tarihi rol üstlenmişti.

St. Petersburg'da 9 Ocak 1905 senesinde Rus ordusunun silahsız eylemcileri kurşuna dizmesi, tarihe “Kanlı Pazar” adıyla geçen olayın ardından Çarlık imparatorluğuna karşı ayaklanmalar bir eyaletten diğerine geçmeye başladı. Artık aynı senenin yazında isyanlar daha sert hal almaya başladı. Politik isyanlar, polis ve orduyla çatışmalar arttı. Bu tarih, Çarlık rejimini temelden sarsacak olan Rus Devriminin başlangıcı oldu.³⁶

Kafkas bölgesi işçilerinin ve köylülerinin Çarlık hükümetiyle mücadelesinin kendine has özelliği, onun bir bakıma milli özgürlük mücadelesiyle çakışmasıydı. Kafkasya'da asrın başlarında ilk adımlarını atan milli özgürlük mücadelesi henüz yeterli politik hazırlığa sahip değildi. Kafkasya'da milli hareketlerin öncüleri yeni oluşmakta olan yerli burjuvazi ve aydınlar idi. Ama onlar vurguladığımız gibi yeterli politik deneyime sahip değildiler.

Birinci Rus Devrimi bütün Kafkas halklarında olduğu gibi Azerbaycanlıların da milli uyanışında önemli rol oynadı. Emperyalist sömürgecilik politikası, imparatorluğa dâhil olan halkların o cümleden Kafkaslıların hukuksuzluğu yeni yetişmekte olan milli aydınların reformlar uğrunda mücadelesini güçlendiriyordu. Artan bu itirazlar Çarlık hükümetini Haziran 1907'de bütün Kafkasya'da olağanüstü durum ilan etmeğe zorladı.³⁷ Bölgede politik takipler sıklaştı. Bu sıkıyönetim ayaklanmaları önlemektense tam tersine daha da ateşledi. 19 Martta Elizavetpol demiryolcuları iş bırakma eylemi yaptılar. Bu devirde Elizavetpol Bakü'yle beraber

³⁶ Tadeusz Swietochokovski, **Müslüman Kimlikten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905–1920**, çev: Nuray Mert, Ankara, Bağlam yayınları, 1988, s. 66.

³⁷ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 152.

Azerbaycan'ın önemli devrim merkezlerinden biri haline geldi. Nisan ayında Elizavetpol demiryolcularına Bakü petrol işçileri de katıldı. 1 Mayıs'ta Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde ayaklanmalar oldu. 8 Temmuz'da çalışma koşullarının dayanılmazlığından bıkan Hazar ticaret filosu organize bir şekilde isyan etti. Patronlar işçilere müsamaha göstermek zorunda kaldılar ve onların taleplerini yerine getirmeğe söz verdiler.

1905 yılında sanayi merkezlerinde, işçiler arasında çıkan ayaklanmalara köylüler de katıldı. Elizavetpol vilayetinde, Karabağ'da köylülerin toprak için ve katlanılmaz vergilerden dolayı ayaklanmaları oldu. Ama işçi ayaklanmalarından farklı olarak köylülerin isyanları genelde organize olmuyordu. Ama bu ayaklanmalar yerli yöneticileri ve Çarlık hükümetini ciddi şekilde endişelendiriyordu. İmparatorlukta Ekim ayaklanmaları dalgası Bakü'de 19 Ekim'de on binlerle işçinin eyleme başlamasına neden oldu. Eylem Kasımın sonlarına Azerbaycan'ın bütün şehirlerini sardı. Bütün Kafkas demiryolu işçileri yeniden birlikte eyleme gittiler.³⁸

Dalgalı şekilde gâh güçlenen gâh da sakinleşen itirazlar 1908 ekonomik kriziyle yeniden artmaya başladı ve 1912–1914 yıllarında kesin şeklini aldı. 1914 senesinin Mayıs ayında eylem yapan Bakü işçilerine, Moskova ve St. Petersburg işçileri de destek verdi. Zaten 1908 ekonomik kriziyle bozulan ekonomi 1 Ağustos 1914'de başlayan I. Cihan Savaşıyla tamamen dibe vurdu. Kafkasya, Azerbaycan, en başta Bakü petrolünün işgalci planların merkezinde kalması bölgenin ekonomisine ölümcül darbe vurdu. Halkın durumunu daha da kötüleştirdi, erzak fiyatları hızla yükseldi. Savaş bütün Rusya'da yeni itiraz dalgalarının oluşmasına neden oldu. 1914 yılının yazında Bakü'de ortaya çıkan eylemi durdurmak için ordu birlikleri çağrıldı. Gazetelerde bu tür haberlerin yayınlanmasına getirilen yasağa rağmen bu isyanla ilgili haberler tüm imparatorluğa yayıldı.³⁹

Merkezde görülen Şubat burjuva Devrimi Azerbaycan'daki demokratik kesim tarafından büyük sevinçle karşılandı. Darbeden sonra bütün Rusya'da olduğu gibi

³⁸ Z. İbragimov *Revolüçiya 1905–1907 gg. v Azerbaydjane*, (Azerbaycan'da 1905–1907. yıllar Devrimi), Bakü, Azereşriyat yayınları, 1955, s. 110–113.

³⁹ R. Guseynov, *Oçerki revolyuçionnogo dvijeniya v Azerbaydjane*, (Azerbaycan'da Devrim Harekâtı), Bakü, Azerbaycan Devlet yayınları, 1957, s. 545.

imparatorluğun bütün bölgelerinde Azerbaycan da dahil iki hükümet oluştu: 1) Burjuvazinin öncülük ettiği Geçici hükümet. 2) İşçi ve Asker Sovyetleri. Geçici hükümet Kafkasya'da 9 Mart 1917 yılında kurulan Özel Transkafkasya Komitesiyle temsil edilmeye başladı. Bolşeviklerin azınlıkta olduğu komiteye Eserler ve Menşevikler öncülük ediyorlardı.

Şubat burjuva Devrimiyle Kafkas halklarının hayatında o kadar da göze çarpacak bir değişiklikler olmadı. Sosyal ve ekonomik direnişi ortadan kaldırmadı. Ama bu devrim hem Rusya'da hem de bütün Kafkasya'da politik duruma büyük etki etti. Sosyal ve milli mücadelelere daha keskin ve daha radikal bir yön verdi. Köylülerin yürüttüğü mücadele keskinliği bakımından hiç de sanayi merkezlerindeki işçilerin mücadelesinden geri kalmıyordu. Toprak ağalarının elinde bulunan toprak sahalarının köylüler tarafından gasp edilmesi durumu büyük ölçüde artmıştı. Ama toprak sahalarının büyük bölümü yine de az sayıdaki zenginlerin ve memurların elinde bulunuyordu. Şubat burjuva Devrimi arifesinde Kafkasya birkaç sanayi merkezini çıkmak şartıyla geri kalmış tarım bölgesiydi. Bu bölge ekonomik yönden gelişmemişti. Yarı feodal ilişkiler hala devam ediyordu, bu da ekonomik ve sosyal gelişmeye engel oluyordu. Ekim devrimi arifesinde köylüler büyük ölçüde topraksızlaşmış ve toprakları ellerinde bulunduran bu zengin kesim feodal kanunların korunup saklanması meraklı idiler ve topraksız köylüleri yarı köle gibi kendi topraklarında çok ucuza çalıştırıyorlardı. “1917 senesinde Azerbaycan nüfusunun yüzde %75'i, %76'sı tarım alanında çalışıyordu. Toprakların yüzde %68,6'sı hazinenin, yüzde %29,6'sı özel mülk ve din adamlarının, yalnız yüzde %1,8'i köylülerin elindeydi. İşin ilginç yanı eski toprak ilişkilerini korumaya özen gösteren toprak zenginlerinin topraksız bıraktıkları köylüler şehirlere çalışmaya gidiyorlardı. Bu da bölgede sanayileşmenin ve kapitalizmin gelişimini hızlandırıyordu. 1914–1917 yılları arasındaki üç senelik bölümde Kafkasya'da sanayi işçilerinin sayısı %32,6 artmıştı ki, bu yıllarda Rusya'da bu oran yüzde %9,6 idi.”⁴⁰

⁴⁰ M.A. İsmayılov, **Kapitalizm v selskom xozaystve Azerbaydjana na isxode XIX-naçale XX veka**, (XIX Yüzyılın Sonu XX Yüzyılın başlarında Azerbaycan ziraatında kapitalizm), Bakü, Elm yayınları, 1995, s. 32.

Ekonomik olarak geri kalmış Kafkasya bölgelerinin arkasında Bakü, Elizavetpol, Grozni, Vladikafkaz gibi sanayi merkezlerinde kapitalist ilişkiler geliyor ve bu şehirler dünya pazarına açılıyordu. Petrol sanayisinin gelişimi Kafkasya'yı özellikle de Bakü ve Grozni'yi dünya petrol sanayisinin merkezine çevirmişti. Bakü daha dünya petrol talebinin yarısını karşılıyordu. Bakü, Çarlık imparatorluğunun en büyük sanayi merkezlerinden biri haline gelmişti. Genel olarak Bakü petrol sanayisi gelişme hızına göre bütün Rusya'da farklı sanayi sahalarının gelişimi sırasında lider konumda bulunuyordu. Monopolün bulunduğu petrol sanayisinde yabancı sermaye yerli sermayeye göre daha fazla idi.

17 Mart 1917 yılında Bakü'de GH'in yerli temsilci organı olan Yönetim Komitesi kuruldu. Komiteye önce Bolşevik Bıç, sonra ise Frolov liderlik etmeğe başladı. Komitenin terkibine şehir dumasından*, İşçi ve Asker Sovyetlerinden, Bolşeviklerden temsilciler dâhil edildiler. Mart ayının ortalarına yakın Yönetim Komitesi yalnızca şehirde değil bütün vilayette yönetimi eline aldı. Komiteyle beraber Bakü Kommunası da faaliyet gösteriyordu. Bu tür Yönetim Komiteleri Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde, Elizavetpol, Lenkeran, Nuha, Guba, Gazax ve Şamaxı'da da faaliyet gösteriyordu. Mart, Nisan aylarında bu merkezlerde İşçi ve Asker Sovyetleri de kurulmaya başladı. Köylerde de Sovyetlerin kurulmasına başlandı.

1917 yılı Yaz aylarına doğru Bakü'de Yönetim Komitesiyle Bolşevikler arasında tartışma gittikçe büyüyordu ve Bolşevikler şehir Sovyet'inde üstünlüğü ele geçirmek için tüm güçleriyle çalışıyorlardı. Bolşevikler ve Menşevikler arasında kutuplaşma 21 Mayıs 1917'de Tiflis'te geçirilen işçi ve köylü temsilcileri Sovyet'i kurultayında özellikle keskin hal aldı. Kurultaya Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya 261 delegeyle katıldı. Kurultaya katılan toplam 143 köylü delegelerden sadece biri Azerbaycanlıydı. Bu da Azerbaycan'da kurulan Sovyetlerin daha fazla şehirlerde kurulması ve işçiler arasında faaliyet göstermesinden kaynaklanıyordu.⁴¹

* meclis

⁴¹ **Bakinskiy raboçi** (Bakü emekçisi) gazetesi, Bakü, 14 Haziran 1917.

Ama Rusya'da Temmuz ayında Bolşeviklerin İşçi ve Asker Sovyetlerine karşı takiplerinin başlaması, onların sıkıştırılması, bir anlamda ikili yönetime son verdi. Bütün iktidar, Azerbaycan'da da dâhil olmak üzere Yönetim Komitelerinin eline geçti. Bolşeviklerin cephesinde yönetimin silah yoluyla ele alınması fikri ağır basmaya başladı. Bolşeviklerin liderliğinde Eylül 1917'de Bakü'de işçilerin ay boyunca ara vermeyen eylemleri başladı. Eylemlere 15 binden fazla işçi katıldı. Köylülerin yeniden silahlanması ve toprak ağalarının elindeki toprakları alıp fakirler arasında bölüştürmesi olayları de yeniden artış göstermeğe başladı. Ama bütün bu aktif itirazlara rağmen Bolşevikler köylülerin bu mücadelesine devrimci ve örgütlü bir şekil veremediler. Köylüler toprak aldıktan sonra mücadele etmekten vazgeçiyorlardı.

Köylerdeki eylemcileri cezalandırmak için gönderilen askerler de çoğu zaman onlara ateş etmekten kaçınıyorlardı. Bolşevikler askerler arasında uğurlu propaganda yürütüyorlardı. Bunun sonucu olarak asker ve bahriyeliler 1917 senesinin sonbaharında Bakü işçilerinin eylemine katıldılar. Eylemcilerin sayısı 65 bin kişiden fazlaydı. Ama genelde asker ve bahriyeliler arasında Menşeviklerin ve Eserlerin nüfuzu çok gülcüydü.⁴²

Şubat Burjuva Devriminden sonra milli özgürlük mücadelesi yeni bir aşamaya geçmişti. Önceleri dile getirilen ekonomik taleplerin yerine şimdi daha keskin, daha politik talepler almaya başlanmıştı. 1917 yılının Mart ayında Gence (Elizavetpol) beylerinden Usubbey'in başçılığı altında Bağımsız Türk Federalist Partisi kuruldu. Parti, Rusya'da federatif demokratik cumhuriyetin kurulması ve Azerbaycan'a özerklik verilmesi fikirlerini ileri sürüyordu. Milli mücadelenin organize şekilde yönetilmesi için Bakü'de demokratik prensipleri benimseyen Müslüman Milli Sovyet'i, bölgelerde ise şubeleri oluşturuldu.⁴³ Onun etrafındaysa ülkenin bütün Müslüman tabakalarını temsil eden milli partiler ve politik örgütler birleştiler. 15–20 Nisan 1917'de, Bakü'de geçici Hükümetin desteklediği Kafkasya Müslümanları Kurultayı toplandı. Kurultaya Neriman Nerimanov, Meşedi

⁴² *Azerbaycan Tarihi 7 Ciltte*, cilt 5, a.g.e. , s. 279.

⁴³ *Azerbaycan Devlet Arşivi*, f. 794, op. 148, s. 10.

Ezizbeyov, Hemid Sultanov gibi Bolşevikler de katıldılar. Kurultayda özellikle federalistler daha aktif oldular. Onlar ülkeye özgürlük veya hiç olmazsa özerklik almaya çalışıyorlardı. Müsavat Partisi de federalistlerle aynı fikirdeydiler ve kurultayda bu partilerin birleşmesinin temelleri konuldu. Haziran 1917’de bu partiler resmi olarak Müsavat adı altında birleştiler.⁴⁴

Politik alanda görülen en çarpıcı değişikliklerden biri de milli partilerin legal faaliyete geçmesiydi. Bu partilerden en göze çarpanı Memmed Emin Resulzade, A.Kazımzade ve M.Hacınski tarafından kurulan Müsavat partisiydi. Yapı itibariyle sosyalist bir parti olan Müsavat partisi Bolşeviklerin Azerbaycan’daki faaliyetine karşı çıkıyor, onları milli bağımsızlık için tehlike sayıyordu. Genel olarak milli bağımsızlık mücadelesi üç yönde yürütülüyordu:

- Sömürgecilik politikasını devam ettirmek isteyen Geçici hükümete karşı.
- Devrimci demokratların Sovyetlerine karşı.
- İmparatorluğun çökmesiyle bölgede Azerbaycanlılarla çatışan Taşnaksütyun faallerine karşı.

Parti ilk önceler Rusya’nın demokratik ve sosyal hayatında baş veren değişimleri ve Geçici hükümetin kurulmasını olumlu karşılasa da onun Kafkasya’ya olan politikasında Çarlık hükümetinin izlediği politikanın aynısını izlediğini görüp yeni hükümete karşı da mücadele vermeğe başladı. Yalnız Kafkasya’da değil bütün ülkede Geçici Hükümetin sert politik yol izlemesi milli mücadeleleri daha da ateşliyordu.

⁴⁴ Z.İsayev, **Gence 1917–20-ci yıllarda**, Bakü, Elm yayınları, 1994, s. 95.

Özel Kafkasya Komitesiyle beraber 14 Kasım 1917'de kurulan Transkafkasya Komiserliğinde Azerbaycan'ı M.E. Rezulzade'nin liderliğinde M.Ceferov, Fetelihan Xoyski, X.Melikaslanov temsil ediyorlardı.⁴⁵

Kafkasya'da istikrar yaratmak için TKK 21 Kasım 1917'de yardım için Osmanlı İmparatorluğuna başvurulmasına karar verildi. Komiserlikteki Azerbaycanlı grup Türkiye'yle anlaşmayı Kafkasya'da istikrar için en önemli koşul olarak görüyordu. 14 maddeden oluşan anlaşma 5 Aralık 1917 tarihinde Erzincan'da imzalandı. Ardından Rus ordusunun Kafkasya cephesinden çıkarılmasına başlandı. Ordu çıkarken elindeki silah ve mühimmatı Bakü'deki Bolşeviklere ve Ermeni ve Gürcü askerlere bıraktı. Mart 1918 yılına kadar Bakü'de yirmi binlik Bolşevik savaştı vardı. Ayrıca Ekim Devrimiyle farklı cephelerden dönen Ermeni asker ve subaylar organize grup halinde Bakü'de büyük güç oluşturuyorlardı. Azerbaycan'da güç dengelerinin bir anda Bolşeviklerin lehine değişmesiyle 31 Aralık 1917'de Bakü Sovyet'i Bakü'de Sovyet hâkimiyetini ilan etti. Bakü'de düşmanlarla yalıtılmış halde bir Bakü Komünü faaliyete başladı. 25 Nisanda Sovyet Hâkimiyetinin kurulmasıyla Bakü Komünü resmen yaşama geçmiş oldu.⁴⁶ Ayrıca Tiflis'te kurulan Askeri devrimci komite Bakü'ye taşındı. Bakü Kafkasya'da devrimci güçlerin odağı olmaya başlıyordu. Bolşevikler buradan Güney Dağıstan'da Sovyet hükümetinin kurulmasına yardım ediyorlardı.

10 Şubat 1918 yılında Tiflis'te Transkafkasya Seymi oluşturuldu. Seymde bütün Kafkasya'dan on parti temsil ediliyordu ki çoğunluk Müslüman partilerin grubuydu. Azerbaycan grubunu M.E. Rezulzade'nin liderliği altında dört partiden kırk dört delege temsil ediyordu.⁴⁷ Seym işine Türkiye'yle ilişkilerle ilgili müzakerelerle başladı.

Sovyet Rusya'sıyla 3 Martta yapılan Brest-Litovsk mukavelesiyle 1877–1878 Türkiye-Rusya savaşından önceki sınırlar tanınmalı, Kars Ardahan, Batum

⁴⁵ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 231

⁴⁶ Ronald Gregar Suny, **Bakü komünü- Rus Devriminde Sınıf ve Ulusallık**, çev: Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge yayınları, 1990, s. 230.

⁴⁷ **Adres-kalendar Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920 g.** (Azerbaycan Cumhuriyetinin 1920. yıl adres-takvimi), Bakü yayınları, 1920, s. 3.

Türkiye'ye verilmeliydi. Transkafkasya Seymi Brest sulhunun bu şartını kabul etmedi ve Petrograd'a HKS'ye mektup yazarak bildirdi ki, ‘‘Brest sulhunu tanımiyor, çünkü Güney Kafkasya hiçbir zaman Bolşeviklerin ve HKS'inin hâkimiyetini kabul etmemiştir.’’ Türkiye ise Brest barış anlaşması temelinde Kars, Batum ve Ardahan'ın derhal boşaltılmasıyla ilgili nota verdi. Böyle bir durumda 14 Mart 1918'de bir ay süren Trabzon konferansı başladı.⁴⁸

Konferansa Transkafkasya Seyminden Gürcü Çxenkelî'nin liderliğinde bir delegasyon gönderildi. Delegasyona Azerbaycanlılardan X.Xasmemmedov, M.Hacınski, İ.Heyderov, M.Mehtiyev, A.Şeyxulislamov vardı. Brest-Litovsk anlaşması ve Türk-Alman ordusunun Kafkasya'ya gelmesi fikri, arazi bakımından Ermenistan ve Gürcistan'ı, ekonomik bakımdan Azerbaycan'ı rahatsız ediyordu. Konferansta Türkiye tarafı bildirdi ki, Güney Kafkasya'yla sulh yalnız Brest anlaşması esasında bağlanacaktır ve eğer Güney Kafkasya uluslararası hukukun objesi olmak istiyorsa ilk önce özgürlüğünü ilan etmelidir.

25 Mart tarihinde Seymin toplantısında Azerbaycanlı delegeler Türkiye'nin talebinin kabul edilmesini istedi ve Türkiye'yle savaşın olmaması gerektiğini bildirdiler. Azerbaycanlı delegeler adına konuşan M.Mehtiyev bildirdi ki Güney Kafkasya özgürlüğünü ilan etmese onlar sulh anlaşmasını kabul etmeyecekler.⁴⁹ Bununla beraber H.Hassmemmedov Türkiye'ye verilecek arazilerin listesinden Batum'un çıkarılmasını teklif etti. O, Bakü petrol borusunun dünyaya çıkış noktası olan Batum'un Kafkasya'nın terkinde kalmasını Azerbaycan petrol sanayisinin çıkarlarına uygun hesap ediyordu. Genel olarak Trabzon sulh konferansına katılan Güney Kafkasyalı delegelerin arasında fikir birliği yoktu. Ermenilerin Kars'a Gürcülerin ise Ardahan ve Batum'a toprak iddialarının bulunması ve bu arazilerin Osmanlı İmparatorluğuna geri verilmesine karşı çıkmaları, gerçeklikle barışmak istememeleri ve Osmanlı İmparatorluğunun talepleri kabul etmemesi konferansın dağılmasına getirip çıkardı.

⁴⁸ G.Jvaniya, **Velikiy Oktyabr i Borba Bolşevikov Zakavkazya za Sovetskuyu Vlast**, (Büyük Ekim ve Bolşeviklerin Güney Kafkasya'da Sovyet Hâkimiyeti uğurunda mücadelesi), Tiflis, Sabçota Sakartvelo yayınları, 1967, s. 207.

⁴⁹ A. e. , s. 209.

6 Nisan 1918 tarihinde Türkiye tarafı Güney Kafkasya delegelerine Brest-Litovsk mukavelesinin şartlarının kabul edip etmediğiyle ilgili fikrini bildirmesi için 48 saat zaman tanıdı. Aynı zamanda konuşmalara yeniden başlanması için Güney Kafkasya'nın özgürlüğünü ilan etmesiyle ilgili önceki şartını ileri sürdü. Kafkaslı delegelerin lideri Çhengeliya, Brest sulhunu kabul etmek kararını verdi. Ama artık geç kalınmıştı. Türk ordusu Batum'dan başka diğer arazilerin hepsini tutmuştu.

Seym Trabzon konferansını durdurma ve Türkiye ile savaşa başlamak hakkında müzakerelere başladı. Ülkede savaş durumu ilan edildi ve Yüksek Savunma Şurası oluşturuldu. Ama Azerbaycanlı delegelerin Türkiye ile savaşa karşı çıkmasından dolayı onlardan hiç kimse bu şuraya dahil edilmedi. Alınan tedbirler bir sonuç vermedi ve 14 Nisan 1918 tarihinde Türk Ordusu Batum'a girdi. Yalnız 22 Nisanda Transkafkasya Federatif Cumhuriyeti (TFC) ilan edildi. Türk ordusunun hızla ilerlemesi güney Kafkasya hükümetini Trabzon sulh konuşmalarını yeniden başlamaya zorladı. Mayısın 11'de Batum'da görüşmeler yeniden başladı.⁵⁰

Aslında bağımsızlığın ilanından sonra da TFC'nin ne iç ne de dış politikasında gözle görülür bir değişim yoktu. Farklı partilerin delegeleri Seymde ortak bir düşünce etrafında toplanamadılar, onların birlikte faaliyet programı yoktu ve partilerin her biri kendi milli ve ideolojik fikir ve planlarını hayata geçirmeye çalışıyorlardı.

Batum konferansında Çhengeli'nin liderlik ettiği delegeler grubunda Azerbaycan'ı M.E.Resultzade ve M.Hacinski temsil ediyordu. Türkiye taraftan ise konferansa Halil Paşa ve Enver Paşa görüşmeleri yürütüyordu. Konferansa aynı zamanda seyirci kısmında General Otto fon Lossov'un liderlik ettiği Alman delegeler de katılmıştı. Lossov Batum'da Gürcü delegelerle gizli görüşerek onlara askeri ve ekonomik yardım edeceklerini vaat etmişti. Kafkaslı delegeler konferansta Türkiye'nin Kars, Ardahan ve Batum'la ilgili taleplerini tanıdı ve Brest-Litovsk

⁵⁰ **Azerbaydjan** gazetesi, Bakü, 13 Kasım 1918.

mukavelesini kabul ettiğini bildirdi. Bundan başka Türkiye Akalsık, Akalkelek, Gümrü, Sürmeli ve Nahçıvan bölgelerini de talep ediyordu.⁵¹

Batum konferansı sürerken general fon Kress'in komutası altındaki Alman birlikleri Gürcistan'ın Poti limanına çıkarıldı. Aynı zamanda Türk silahlı birlikleri Gümrü'yü kontrol altına aldı. Bundan sonra konferansta Azerbaycanlılar, Gücüler ve Ermeniler ayrı ayrılıkta Türkiye ile konuşmalara başladı. Diğer taraftan fon Kress'in tazyiki altında Gürcüler Güney Kafkasya federasyonundan çıkma kararı aldılar. 25 Mayıs 1918'de Azerbaycanlı delegelerin oturumuna gelen Gürcü delegeler beyanat verdiler: “Güney Kafkasya halklarını birleştirmek mümkün olmadı ve federasyonun parçalanması göz önündedir. Seymin yarınki toplantısında biz federasyonun bırakılmasını onaylayacağız.” Gürcü delegeler salonu terk ettikten sonra Azerbaycanlı delegeler bu durumda Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilan olunması gerektiğini bildirdiler.⁵²

1.2.5.1. Azerbaycan'da Bağımsızlık Dönemi (1918–1920) Halk Cumhuriyetinin Kurulması

26 Mayıs 1918 yılında Transkafkasya Seyminin sonuncu oturumu gerçekleşti. Gürcistan Azerbaycanlı delegeleri Türkiye ile işbirliği ile suçlayarak Azerbaycanlı delegeler Türkçü mevki tutmuşlar ve bu durumda Gürcüler onlarla artık işbirliği yapamaz dediler. Gürcülerin Seymden ayrılmasını bildirmesinin ardından Seym kendini bıraktığını ilan etti.⁵³

27 Mayıs'ta dağılmış Seymin Azerbaycanlı delegeleri geçici Azerbaycan Milli Şurası yaratmayı kararlaştırdı. M.E. Resulzade Milli Şuranın başkanı seçildi. Mayısın 28'de 22 lehine ve 2 kararsızla Tiflis'te Azerbaycan demokratik Cumhuriyetinin

⁵¹ A. e.

⁵² Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kafkas İslam Ordusu**, Bakü, Kafkas Üniversitesi Kafkasya Araştırmalar Enstitüsü yayınları, 2008, s. 183.

⁵³ **Azerbaydjan**, gazetesi, Bakü, 28 Mayıs 1919.

kurulduğunu ilan etti. M.E. Resulzade Meclisin başkanı, H.Ağayev ise onun yardımcısı seçildiler. Hükümeti teşkil emek işi Fetelihan Hoyski'ye verildi. F.Hoyski başbakan ve iç işleri bakanı, H.Sultanov müdafa bakanı, ekonomi bakanı N.Yusufbeyov, dışişleri bakanı M.Hacinski, adliye bakanı H.Hasmammedov, posta, telgraf ve ulaşım bakanı H.Melikaslanov, ticaret bakanı M.Ceferov, milli tehlikesizlik bakanı C.Hacinski tayin olundu. Hükümet altı maddeden oluşan bir beyanname yayınladı:⁵⁴

- Bu günden itibaren Azerbaycan halkı hakimiyet hakkına maliktir ve Güneydoğu Kafkasya'da yerleşen Azerbaycan özgür, hukuki cumhuriyettir.
- Özgür Azerbaycan devletinde hakimiyet şekli Halk Cumhuriyetidir.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletler, özellikle de komşu milletler ve ülkelerle dostluk ilişkileri kurmak niyetindedir.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, din, mezhep, sınıf, cins ayrımcılığı yapmaksızın hakimiyeti altındaki bütün vatandaşlarının sivil ve hukuki haklarının dokunulmazlığını temin ediyor.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arazisinde yaşayan bütün milletlere özgür gelişimleri için hak tanıyor.
- Milli Meclis toplanıncaya kadar Azerbaycan hakimiyetinin başında Milli Şura ve Milli Şura karşısında mesul olan geçici hükümet bulunacaktır.

Yeni kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni (AHC) ilk olarak Osmanlı Devleti tanıdı. Yeni kurulan cumhuriyet Azerbaycan Türkçesinin resmi devlet dili

⁵⁴ Nesib Nesibzade, **Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti**, Bakü, Elm yayınları, 1990, s. 43.

olmasına büyük önem veriyordu ve 27 Haziran 1918 tarihli kararla Azerbaycan Türkçesini ülke içinde resmi devlet dili ilan etti. 7 Eylül 1918 tarihli kararıyla ise ülkedeki milli azınlıkların kendi dillerinde eğitim almasının teşkili için kanun çıkarıldı. Yahudi, Gürcü, Rus ve başka yerel dillerde eğitim için bütçe oluşturuldu. 11 Ağustos 1919 yılındaki ‘‘Azerbaycan vatandaşlığı’’ kanunuyla, Azerbaycan’da milliyet, din, dil, cinsiyet ayırmaksızın her kesin eşit haklara sahip olduğu ilan edildi.⁵⁵

1918 yılının yazında Azerbaycan’da iki başlı yönetim devam ediyordu. Azerbaycan’ın doğu bölgesi Bakü de dahil HKS’nin batısı ise AHC’nin hakimiyetinde idi. Azerbaycan hükümeti anlıyordu ki yalnız kendi gücüyle ülkede asayiş temin edemeyecek, yardıma ihtiyaç vardı.

4 Haziran 1918’de, Osmanlı İmparatorluğuyla Azerbaycan Cumhuriyeti arasında dostluk mukavelesi imzalandı. Mukavelenin birinci maddesinde Osmanlı İmparatorluğuyla Azerbaycan Cumhuriyeti arasında daimi sulh ve güçlü dostluk yaratılacağı belirtiliyordu. İkinci maddede Azerbaycan ve Osmanlı Devleti arasında geniş sınır sahası olması, üçüncü maddeye esasen Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan hemen kendi aralarında sınırlarını belirlemeleri ve Osmanlı hükümetine bildirmeleri gerektiği vurgulanıyor. Dördüncü maddeye esasen eğer ihtiyaç duyulursa Osmanlı Devleti, Azerbaycan Cumhuriyetine sulhun korunması için askeri yardım yapacağını bildiriyor. Diğer altı madde farklı sahalarda ilişkilerin kurulmasını içeriyor. Sonuncu on birinci maddede görülüyor ki mukavele bir ay içinde onaylandıktan sonra metinlerin mübadelesi İstanbul’da hayata geçirilecek.⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğuyla yapılan bu mukavele Azerbaycan devletinin uluslararası arenada onaylanması ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının korunup sürdürülmesi adına çok önemli bir adımdı.

Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Osmanlı Devleti Azerbaycan’la yapılan anlaşmanın şartlarına uygun olarak Haziran 1918 yılının

⁵⁵ F.H.Hoyski. **Hayat ve Faaliyeti**, Bakü, Elm yayınları, 1998, s. 34.

⁵⁶ R.A.Vekilov, **İstoriya vozniknoveniya Aerbaydjanskoy Respubliki**, (Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulma tarihi), Bakü, Elm yayınları, 1998, s. 23

başlarında Azerbaycan hükümetinin davetiyle Nuri Paşa'nın komutası altında Azerbaycan'a ordu birlikler gönderdi. Türk ordusunun Güney Kafkasya'ya girmesi Gürcistan'ı rahatsız ediyordu. Gürcü hükümeti Azerbaycan Milli Şurasının Tiflis'ten çıkmasını istedi. Bu devirde Bakü'de Sovyet hakimiyeti olduğu için yeni hükümet 18 günlük Tiflis'teki faaliyetinin ardından Gence'ye taşınmaya karar verdi.

Gence'ye yerleştikten sonra hükümetin önüne koyduğu en önemli mesele Bakü'deki Sovyet iktidarına son vermek ve milli hükümet iktidarıyla Azerbaycan'ın arazi bütünlüğünü sağlamaktı. S.Şaumyan'ın önderlik ettiği Bakü Komünü bütün Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetini kurmak istiyordu ve bunun için de 1918 yılının Temmuz ayında milli hükümetin faaliyet gösterdiği ve ülkenin stratejik bakımdan en önemli bölgesi olan Gence'ye saldırıya başladı. Sovyet Rusya'sı Bakü Sovyet'ine yardım için L.Biçerahov'un komutasında birlik gönderdi. Ama artık Türk ordusu Gence'ye yerleşmişti ve Bakü'ye doğru yola çıkmıştı. Gence yakınlığındaki dövüşlerde Türk ordusu üstünlük sağlayabildi. Şaumyan'ın birlikleri Bakü'ye doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Türk ordusu Temmuzun sonlarına Bakü'ye yaklaştı. Sovyet Rusya'sının yardımı ve Almanya'yla yürüttüğü görüşmeler Bakü Komününün düşmesini önleyemedi.

Bakü Komününün düşmesinin en büyük nedenlerinden biri Azerbaycan köylülerinin desteğini kazanamamasıydı. Devrim düşüncesi, köylülerin soylulara ve din adamlarına karşı duyduğu geleneksel bağlılığı zayıflatamamıştı ve Bakü, Lenkeran ve Elizavetpol'un bazı yerleri hariç köylere girememişti.⁵⁷

31 Temmuz 1918 yılında HKS'nin başçılık ettiği Bakü Sovyet'i burada hakimiyetinin imkansız olduğunu bildirdi. Hemen ardından 1 Ağustosta Eser ve Menşevikler Bakü'deki İngiliz konsolosluguyla beraber Sentrokaspi diktatörlüğünün kurulduğunu ilan ettiler. 17 Ağustosta Bakü'ye İngiliz ordusu girdi. Ama İngiliz ordusunun azlığı, yerli ahalinin milli hükümete ve şehre yaklaşmış Türk ordusuna rağbeti ve desteği, İngiliz generali Dunsterville'i ordusunu 14 Eylülde şehirden

⁵⁷ Ronald Grigor Suny, *a.g.e.* , s. 286.

çıkarmaya zorladı. General elindeki askeri gemileri milli hükümete bıraktığını bildirdi. 15 Eylülde Türk ordusu ve milli hükümet Bakü'ye girdi.

Ama çok geçmeden Mondros barışı gereği Türkler Azerbaycan'dan çıktı. Azerbaycan İngiltere'nin nüfus dairesinde idi ve 1918 yılının sonlarında General Thomson ordusuyla Azerbaycan'a girdi. İlk önceleri yerli hükümetle hesaplaşmak istemeseler de İngilizler Azerbaycan'ı Sovyet Rusya'sından uzak tutmanın en mantıklı yolunun milli hükümet olduğunu anladılar. Thomson Azerbaycan'da tek hakimiyetin F.Hoyskinin liderlik ettiği Azerbaycan hükümetine mensup olduğunu bildirdi. İngilizler 1919 yılı, ağustosun sonunda Azerbaycan'ı terk ettiler.⁵⁸

Bolşeviklerin Rusya'da güçlenmesi Batı devletlerini ciddi olarak endişelendiriyordu. Kafkasya'daki milli devletlere Sovyetlerin Doğuya ilerlemesinin önünü alabilecek güç gibi bakmak zorunda bırakıyordu. Bundan dolayı hızlı bir şekilde Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınması ve onlara her türlü yardım yapılmasına karar verildi. Bu maksatla 10 Ocak 1920'de, İngiltere ve Fransa'nın liderliğinde toplantı çağırıldı. Toplantıda Ermeni meselesine Türkiye meselesiyle beraber bakılmasına karar verildi. Lord Kurzon'un teklifiyle toplantıdan şu karar çıktı: "Müttefik ve birleşik devletler Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerini de-fakto tanıyorlar." Bu Azerbaycan Cumhuriyetinin uluslar arası arenada resmen tanınması demektir.⁵⁹

1.2.5.2. Kafkasya'da İlk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetin Kurulması: Azerbaycan SSC

Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'ı Sovyetleştirmek planları nedeniyle Azerbaycan milli hükümetinin Sovyet Rusya'sıyla bütün ilişkilerini kesmesi iki ülke arasında büyük gerginlik yaratmıştı. Petrol üretimi birkaç kat gerilemişti. 1919

⁵⁸ Cemil Hesenli, *Azerbaycan Uluslar arası İlişkiler Sisteminde. 1918–1920*, Bakü, Azereşir yayınları, 1993, s. 150.

⁵⁹ Tadeusz Swietochokowski, *a.g.e.*, s. 211.

yılıının başlarında ülkede işçilerin aylık maaşı yüzde yirmi azaldı. Bu F.Hoyski hükümetinin istifasına neden oldu ve N.Yusufbeyov'un başkanlığında yeni kabinenin kurulmasına neden oldu. Bütün bunlar ve ekonomik çıkarları yeni hükümetin Rusya'yla ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğini gösteriyordu.

1920 Yılıının ilkbaharında ülkedeki karşıt görüşlü partiler, sosyalistler, komünistler, tarafsızlar arasındaki münakaşalar istikrarı bozan en önemli unsur idi. Artık ülkenin hâkim partisi Müsavat'ın saflarında önemli şekilde fikir ayrılığı oluşuyordu. Kızıl Ordunun Kuzey Kafkasya'daki başarıları milli hükümeti son derece rahatsız ediyordu. Durumun ciddiyetinin farkına varan milli hükümet 28 Şubat'ta F.Hoyski kabinesinde bakanların toplantısı geçirildi. Toplantıda sosyalist işçileri bakanı M.Hacinski'nin istifa ettirilmesi, Milli Meclisin bırakılması, dış politika ve ülkenin müdafaası meselelerinde hükümete geniş yetki verilmesi kararlaştırıldı. Ama olayların gelişimi bu kararların hayata geçirilmesine imkan vermedi. Sadece Hacinski'nin işçileri bakanlığından istifası gerçekleşti. Ardından ülkede Bolşeviklere karşı takipler başladı. Edinaya Rossiya ve Noviy Mir gazeteleri kapatıldı. Ama bütün bunlar ülkede durumu daha da zorlaştırdı. Kabinede olan birçok solcu bakan istifa etti. F.Hoyski Gürcistan'a aralarında olan birlikte savunma mukavelesi gereği Kafkasya'ya giren Kızıl Ordu'ya karşı beraber mücadele etmeleri gerektiğiyle ilgili mektup yazdı. Ama Azerbaycan'la askeri ilişkilerin gerçekleştirilmesi Gürcistan'ın çıkarlarına uygun değildi. Çünkü Gürcistan hükümet delegeleri Moskova'da Gürcistan'ın Sovyet Rusya'sı tarafından tanınmasıyla ilgili görüşmeler yapıyorlardı. Kendi bağımsızlığı uğruna batı ülkeleriyle savaşan Türkiye'nin ise Sovyet Rusya'sının askeri ve diplomatik yardımına ihtiyacı vardı.

27 Nisan 1920 yılında Bakü'de Bolşeviklerin isyanıyla aynı anda Kızıl Ordu ülkeye girdi. Öğleye kadar Azerbaycan Devrim Komitesi öncülüğünde komünistler şehrin bütün önemli stratejik yerlerini ele geçirdiler. Milli hükümete hakimiyeti iki saat içinde N.Nerimanov'un liderliğindeki İşçi Asker Sovyet'ine verilmesiyle ilgili nota verildi.⁶⁰ Gece saat 20.45'te Milli Meclis toplantıya çağırıldı. Notayı okuyan M.Hacinski vekilleri inandırmaya çalıştı ki Kızıl Ordu Bakü'ye girmeden Türkiye'ye

⁶⁰ **Bakinskiy raboçi** gazetesi, Bakü, 28 Nisan 1920.

yardıma gitmek niyetindedir. M.E. Resulzade bunun yalan olduğunu söyledi. “Bize kaba nota gönderilmiştir. Bizim kurtarıcımız hürmet ettiğimiz Türkiye’dir. Biz özgürlüğümüzün ayakaltına atılmaması şartıyla Türkiye’ye yardıma giden güçleri savunuyoruz. Ama baylar, bizim iznimiz olmadan sınırlarımıza giren güçler bize dost değil düşmandır.” F.H.Hoyski’nin V.İ.Lenin’e anlaşma sağlanmasıyla ilgili birkaç kez teklifte bulunmasına rağmen bu teklifler sonuçsuz kaldı.⁶¹

Azerbaycan Parlamentosunda Bolşeviklerin verdiği nota müzakere olunurken Müsavat hükümeti Tiflis’teki Britanya yüksek askeri ataşesini telefonla arayarak yardımda bulunmalarını rica etti. Ayrıca ordusunu Bolşeviklere karşı yönlendirebilmesi için Karabağ’a hücum eden Ermeni hükümetinin karşısının alınması gerektiğini bildirdi. Tiflis’te acil olarak İngiliz, Fransız ve İtalyan ataşeler toplanarak Müsavat hükümetinin durumunu masaya yatırsalar da artık geç kalınmıştı.⁶² Kızıl Ordu artık Azerbaycan’ın sınırlarına girmişti.

İç savaşın önlenmesi adına ve Azerbaycan’ın bağımsızlığının korunması şartıyla notanın kabul edilmesine karar verildi. 30 Nisanda Kızıl Ordu şehre girdi. N.Nerimanov’un başkanlığında Halk Komiserleri Sovyet’i kuruldu. Mayısın ortalarına kadar Bolşevikler bütün ülkeyi işgal ettiler. Böylece Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hâkimiyetine son verildi. Bu aynı zamanda Azerbaycan’da 70 yıl sürecek sosyalist kuruluşun, Sovyet devletçiliğinin başlangıcıydı.

Azerbaycan’da Sovyetlerin zaferi Sovyet Rusya’sı için her şeyden önce ekonomik bakımdan hayati öneme sahipti. Azerbaycan’da Sovyet hükümetinin kurulmasından bir gün sonra konuşmasında V.İ.Lenin şöyle diyordu: “Dün Bakü’den aldığımız haber gösteriyor ki Sovyet Rusya’sının durumu iyileşmektedir. Şimdi bizim öyle bir ekonomik bazımız var ki bu bizim bütün sanayimizi canlandırabilir. Sanayimiz Bakü petrol madenlerinden çok büyük yardım alacaktır.”⁶³

⁶¹ Leninskiy Sbornik XXXIV, Moskova, Politizdatelstvo yayınları, 1977, s. 275.

⁶² İstoriya Azerbaydjana, (Azerbaycan Tarihi), cilt 3, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1963, s. 229.

⁶³ V.İ.Lenin, Azerbaycan Hakkında, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1970, s. 169.

Azerbaycan'da Sovyetlerin güçlenmesi için ziraat meselesinin çözümü önemliydi. Çünkü ülke nüfusunun yüzde %77'si köylerde yaşıyordu. Bu bakımdan HKS, 5 Mayıs bildirisiyle hanların, beylerin, manastırların, camilerin, kiliselerin vakıf ve diğer toprakları karşılıksız olarak köylülere dağıtılmasını duyurdu.⁶⁴

27 Mayıs kanunuyla ülkenin en önemli sanayi sahası olan petrol sanayisi millileştirildi. Ayrıca bütün ormanlar, sular, toprak altı ve toprak üstü servetler devletin mülkiyeti ilan edildi.⁶⁵

Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin kurulması aynı zamanda bütün Doğu için örnek bir Sovyet devleti rolü oynamalıydı. Sovyet devleti sosyalizmi ilk önce Yakın Doğu, ardından da bütün doğu ülkelerine yaymayı amaçlıyordu ve bunu gerçekleştirmek için Azerbaycan'da Doğu halklarının bir kurultayını toplamaya karara verdi. Bununla ilgili çalışmamızın ikinci bölümünde geniş bilgi vermeğe çalışacağız.

1.3. Sovyetler Öncesi Kuzey Kafkasya'da İsyandar ve Milli Mücadele Hareketleri (1900–1920)

Çeçenistan ve Kuban'da XX. yüzyılın başlarında petrol rezervlerinin bulunması sanayinin gelişmesine ve büyük atak yapılmasına neden oldu. Dağıstan, Balkarya, Karaçay, Osetya'da maden sanayisinin gelişimi bölgede feodal ilişkilerin kırılmasına, burjuva kapitalist ilişkilerin oluşmasının şartlarını yarattı. Bölgede hızlı şekilde yeni limanlar yapılmaya, demiryolu döşenmesine başlandı. Bölgenin ekonomik hayatında yeni döşenen Kuzey Kafkasya demiryolu hattı önemli rol oynadı. Bölgeden petrol, ağaç, çimento ve balık ihracını hızlandırdı. Ama sanayinin gelişimi ve yeni burjuva kapitalist ilişkilerin oluşması yalnız birkaç büyük şehirle sınırlıydı. Bölgenin çoğu hissesinde özellikle de köy ve aullarda (mezra) eski feodal

⁶⁴ **Dekretü Azrevkoma**, (Azerbaycan Devrim Komitesinin Beyannameleri), Bakü, Azereşr yayınları, 1956, s. 16.

⁶⁵ **Azerbaycan Tarihi 7 Ciltte**, cilt 6, Bakü, Elm yayınları, 2001, s. 18–19.

patriarkal sistem güçlü idi. Bu da Kuzey Kafkasya'da Rusya'nın diğer bölgelerine nispeten da zayıf kapitalist ilişkiler sistemine dahil olmasına neden oluyordu.

Bölge askeri yönetmelikle idare ediliyordu. Mahkeme işlerini de aynı zamanda yerli yönetim daireleri hayata geçiriyordu. Kuzey Kafkasya etnik faktör dikkate alınmadan farklı yönetim alanlarına bölünmüştü. Mesela Dağıstanlı ahalinin yarısı Dağıstan bölge yönetiminde, yarısı ise Terek inzibati yönetimindeydi. Yer adları durmadan değiştiriliyordu. Bu şekilde Çar hükümeti tarihi bağları koparmaya çalışıyor, meydana gelebilecek milli ve etnik ayaklanmanın karşısını almayı amaçlıyordu.

XX. yüzyılın başında ağır ekonomik durum, Çarlık hükümetinin ağır sömürgecilik politikası Kuzey Kafkasya için de esas sorun olarak kalıyordu. Böyle bir tarihi ortamda bölgede demokratik hareket gelişmeye başlamıştı.

1901–1903 yıllarında, Bakü'den gelmiş aktif işçilerin yardımıyla Groznı, Vladikavkaz ve Dağıstan'da gizli sosyal teşkilatlar yaranmaya başladı. 1902 yılında Ekatirinadar'da Kuban işçi grubu adlı sosyal demokrat bir teşkilat kuruldu. Bundan önce 1902 yılının başlarında Novorosiysk sosyal demokrat teşkilatları birleşmiş ve Novorosiysk sosyal demokrat işçi birliği yaratmıştı. Bu tip sosyal demokrat teşkilatlardan biri de Derbent'te Bakü işçilerinin desteğiyle faaliyet gösteriyordu. Bu tür işçi teşkilatlarının kurulması bölgede politik durumun aktifleşmesine, işçilerin hakları uğrunda mücadelesinin güçlenmesine, sosyal ayaklanmalara yol açıyordu.⁶⁶

1905–1907 Devrimi ve kapitalizmin gelişimi bölgenin sanayi merkezleri ve ekonomik, stratejik açıdan önemli demiryolu istasyonlarının bulunduğu Groznı, Ekatirinadar, Minvod, Vladikavkaz, Port-Petrovsk gibi şehirleri Kuzey Kafkasya'nın işçi hareketi merkezlerine dönüştü. Ocak 1905 yılında imparatorluğun başkentindeki kanlı olay işçilerin ayaklanmasına neden oldu. Bölgenin en organize teşkilatlarından olan Vladikavkaz demiryolu işçileri, Groznı petrol işçileri grevlere başladılar. Demiryolcuların başladığı greve 10 binden fazla kişi katıldı. İlk ayaklanmalarda imparatorluğun bütün eyaletlerinde olduğu gibi sadece ekonomik talepler

⁶⁶ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 148.

seslendiriliyordu. 8 saatlik iş saati ve maaşların artırılması. Ama Mayıs 1905 yılında artık bir sıra işçi teşkilatları Çarlık hakimiyetine karşı silahlı isyana hazır olduklarını ilan ettiler.

Dağıstan'da, özellikle de Temirhan-Şura ve Kaytag-Tabasaran'da köylüler büyük aktivite gösteriyordu. Burada vakıf, hazine ve zenginlerin topraklarının köylüler tarafından işgali yaygın hal almıştı. Köylüler vergi vermekten imtina ediyor, polis ve jandarma birliklerine saldırıyordu. Asayişin temini ve ayaklanmaları bastırmak için hükümet bölgeye askeri birlik göndermek zorunda kaldı. Neredeyse bütün bölge ve köylerde jandarma birlikleri kuruldu. Dağlıların küçük bir ayaklanmasına bu postlar silahlı şekilde müdahale ediyordu. Ama bu sert tedbirler ahalinin hükümete nefretini daha da artırıyor, dağlıların gerilla hareketine katılmasına neden oluyordu. Günden güne artan sosyal hoşnutsuzluk, Vladikavkaz, Terek, Grozni gibi şehirlerde işçilerin ayaklanmaları Çarlık hükümetini ciddi derecede endişelendiriyordu.

İmparatorluğun uzak bölgelerinde ardı ardına baş veren ayaklanmalar Çarı 17 Ekim 1917 yılında bir Manifesto yayınlamak zorunda bıraktı. Manifestoda fikir özgürlüğü, toplantı ve teşkilat kurma hukuku, mülkiyet dokunulmazlığı ve kanun yapma дума kurulacağıyla ilgili vaatler yer alıyordu. Manifesto kendiliğinde büyük imkanlar taşıyordu ama verilen vaatler yerine yetirilmedi.

Ayaklanmalarla beraber hükümetin sert tedbirlere başvurması sonucu ve zaten süregelen sömürgecilikten kurtulmak isteyen birçok dağlı aileler çareyi bölgeden göçüp gitmekte görüyordu. Kuzey Kafkasya'dan sadece 1900–1903 yılları arasında Türkiye'ye 4 bin Kabarday, 1905 yılında ise 3 binden fazla Çerkez göç etmişti.⁶⁷

Bütün 1906 yılı boyu bölgede hükümet tarafından takipler devam etti. 10 Ocakta Vladikavkaz'da askeri mahkeme çalışmaya başlamıştı ve ayaklanmalar sonucu yakalanan herkesin davasına askeri mahkeme bakıyordu. Terek bölgesinde

⁶⁷ V.Belozarov, **Etničeskaya karta Severnogo Kavkaza**, (Kuzey Kafkasya'nın etnik haritası), Moskova, MGU yayınları, 2005, s. 129.

olağanüstü durum ilan edilmişti. Bolşevikler ciddi şekilde takip ediliyor onların matbaaları kapatılıyordu. Bolşevik liderler saklanmak veya bölgeyi terk etmek zorundaydılar. Köylüler taşrada isyanlarını sürdürüyorlardı ama bu organize karakter taşımadığından hükümet için o kadar da ciddi problem teşkil etmiyordu.

Çar hükümetinin 1907 yılında bütün ülkede o cümleden Kafkasya'da da isyanları bastırması sonucu ayaklanmalar zayıfladı. Yalnız 1908 ekonomik krizi bölgelerde işçilerin durumunun yeniden ağırlaşmasına ve itirazların yükselmesine neden olmaya başladı. I. Dünya Savaşının başlaması ise isyanları ve milli mücadeleleri yeniden alevlendirdi.

I. Dünya Savaşının başlaması arifesinde petrol sanayisi bölgenin ekonomik hayatında esas faktör idi. Bir bakıma petrol sanayisi, 1908 ekonomik krizi ve savaşın ilk yıllarında bölge sanayisinin ve ekonomisinin ayakta kalmasında önemli rol oynamıştı. Ama savaşın ilerlemesi ve imparatorluk ekonomisinin çökmesi sonucu, 1916 yılının başlarında Kuzey Kafkasya halklarının sosyal ve milli özgürlük mücadelesi güçlendi.⁶⁸

Bölgenin bütün Türk kökenli halklarının İslam amili altında birleştirilmesi fikri savaşın başlamasıyla popülerite kazanmıştı. Kuzey Kafkasya'da İslam etkiyle birleştirilmesinin en büyük savunucuları Menşevik Çalikov ve Gaydarov idi. Onlar Kuzey Kafkasya'nın Rusya'dan koparılmasını, Kuzey Kafkasya İslam devletinin kurulması ve Türkiye'nin himayesine geçme düşüncelerini tebliğ ediyorlardı. Ama Kuzey Kafkasya'nın etnik zenginliği, küçük bir arazide onlarla farklı etnik grubun yaşaması bu tür bir devletin kurulması ideasını imkânsız kılıyordu.

1917 Şubat Devrimi ve ikili iktidarların ortaya çıkmasıyla Kuzey Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılması fikri yeniden güncellik kazandı. Genel olarak bütün Kafkasya devletleri arsında Rusya'dan ayrılma fikri en erken Kuzey Kafkasya'da popülerlik kazanmıştı. Bölgede Sovyetler ve Geçici hükümet organlarıyla beraber, Kuzey Kafkasya'nın imparatorluktan ayrılması fikirleri taşıyan teşkilatlar da vardı. Bu teşkilatlar 5 Mart 1917'de toplanarak Dağlı Birliği teşkilatını

⁶⁸ Rafiq Gurbanov, **Kafkas tarihi**, Bakü, Maarif yayınları, 2001, s. 92.

kurdular. Birliğin merkezi komitesine seçimler yapıldı ve B.Şahanov, T.Çermoev, R.Kaplanov yönetim komitesine seçildiler.⁶⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şubat burjuva devrimi bütün imparatorlukta, aynı zamanda Kuzey Kafkasya'da da çifte iktidar ortaya çıkardı. Kuzey Kafkasya'da kurulan işçi Sovyetlerinin büyük çoğunluğunda Gürcistan'da olduğu gibi Eserler ve Menşevikler üstünlük teşkil ediyordu. Bölgenin küçük burjuva temsilcileri ise bütün Rusya'da olduğu gibi kendi hakimiyet organlarını, geçici hükümet organlarını kurdular.

1.3.1. Dağıstan

Şubat burjuva devriminden sonra Dağıstan köylerinde durum ağırlaşıyordu. Dağlıların durumu bitmek bilmeyen savaşa daha da dayanılmaz hal alıyordu. Durmadan ahalinin çalışabilen, kısmı savaşa götürülüyor, binlerle at savaş için müsadere ediliyor, köylülerin ekin işlerini yapması için ellerinde hiçbir vasıta bırakılmıyordu.

Bu devirde Bakü, Derbent ve Port –Petrovsk'daki Bolşevik teşkilatları kendi temsilcilerini Dağıstan köyelerine gönderiyor, buradaki köylü ve fakirlerin sosyal ekonomik ayaklanmalarına organize yön vermeye çalışıyorlardı. İlk bu tür köylülerin organize ayaklanması Temirhan-Şura'da gerçekleştirilebildi. Köylü ayaklanmaları bazı bölgelerde işçi ayaklanmalarıyla ilişkili şekilde teşkil edilmeye başlandı. Hasanyurt'ta baş veren işçi-köylü ayaklanması özellikle bu bölgede harbi durum ilan olunması ve ordu birliklerini buraya gönderilmesiyle sonuçlanmıştı. Bölgedeki hareketlere yön vermek isteyen ve halkı arkasınca götürmek isteyen teşkilatlar

⁶⁹ **Tarih ve Onun Problemleri**, dergisi, sayı 3, Bakü, 1998.

Dağıstan'da özellikle aktif mücadele veriyorlardı. Bölgenin en büyük ve aktif politik grupları aşağıdakiler idi:⁷⁰

- Goçinski'nin rehberlik ettiği burjuva-din adamları. Bu grup büyük ticaret burjuvazisine dayanıyor ve Türkiye'nin himayesi altında Müslüman şeriat monarşisi kurmaya çalışıyordu.
- Liberal burjuva aydınlar grubu idi ve onlar demokratik özgürlük ve milli yönetim istiyorlardı.
- Yeni kurulmuş Bolşevik ve onlarla birleşmiş sol Eserler grubu.

Nisan 1917 yılına kadar Dağıstan'da Bolşevik teşkilatı yoktu ve ilk kez Port-Petrovsk'de işçi ve asker Sovyet'leri kurulduktan sonra oluşturuldu. Port-Petrovsk'deki Sovyet'lerin de terkinde sadece iki Bolşevik bulunuyordu. Bu ise onlara Sovyet'te taleplerini ileri sürmeye engel idi. Ama buna rağmen Bolşevikler işçiler ve askerler arasında ciddi tebligat yapıyorlardı. Bakü ile sıkı ilişki içerisinde çalışan Dağı Bolşevikler hükümete karşı ayaklanmaları organize ediyorlardı.⁷¹

Dağıstan'da milliyetçilerin de dahil olduğu şeriat devleti taraftarları da aktif mücadele veriyordu. Onlar Nisan 1917 yılında Temirhan-Şura'da Cemiyet-ül İslam adlı milli komite kurdular. Teşkilat yerli nüfus arasında büyük destek toplamıştı ve Arapça Cemiyet-ül Dağıstan adlı gazete yayınlamaya başladı. Teşkilatın Port-Petrovsk ve Derbent'te de komiteleri faaliyet gösteriyordu.

17 Ağustos 1917'de Cemiyet-ül İslam'ın örgütlenmesi ile Temirhan-Şura'da dini ulemaların oturumu gerçekleşti. Oturumda mahkemelerle ilgili, okullarda eğitim dili, dini okulların açılmasıyla ilgili konular ele alındı. Katılımcılar, mahkemelerde şeriat kanunlarının tatbik olunması, taşrada dini okulların, Temirhan-Şura'da ise

⁷⁰ Rafiq Gurbanov, **a.g.e.**, s. 118.

⁷¹ **Oçerki istorii Dagestana**, (Dağıstan tarihi), Mahaçkala, Dagknigoizdat yayınları, 1950, s. 139.

yüksek dini okulun açılmasına karar verdi. Eğitim dilinin hangi dilde yürütülmesi meselesinde oturmaçular arasında ciddi fikir ayrılığı oluştu ve problemin halledilmesi Dağlıların yakında geçirilmesi planlanan kurultayına bırakıldı. Eylülün başlarında N.Goçinski ve Uzun Hacı'nın rehberliği altında Dağıstan'ın yüksek dağlık bölgesi olan Andi'de Kafkasya dağlılarının I. Kurultayı toplandı. Kurultayın kararıyla İslam cemiyetlerinin bazında Goçinski, D.Apaşev, M.K. Dibirov'un liderliğinde Dağıstan milli komitesi kuruldu. Komite büyük silahlı güce, şeriat polis birliklerine, Arapça ve Kumukça yayın organlarına sahipti. Komite 20 Eylülde Vladikavkaz'da dağlıların II. Kurultayını topladılar ve Dağlı İttifakının Rusya'dan bağımsız kendi hukukuna sahip yerli yönetimini ilan ettiler.⁷²

Kuzey Kafkasya'da milli komitenin karşısında durabilecek tek Bolşevik güç Port-Petrovsk işçi ve asker Sovyet'leri idi ve Bolşevikler Bakü Bolşevikleriyle beraber Kasım1917 yılında Sovyet'te sayı üstünlüğünü ele geçirmeğe başladılar ve Sovyet nezdinde askeri devrim komitesi kurdular. Ama Ocak 1918 yılında Temirhan-Şura'da Goçinski ve Uzun Hacı'nın desteleriyle Bolşevikler arasındaki çarpışmada Bolşevikler mağlup oldular. Port-Petrovsk askeri devrim komitesi ise Rusya'nın bir organı gibi Dağıstan'ın iç işlerine karışmakla suçlandı.

Kuzey Kafkasya'da güç dengelerinin bu tür değişimi Sovyet Rusya'nın nerdeyse Güney Kafkasya'yla ilişkisini kesmişti. Kafkasya'da Sovyet hakimiyetinin kurulabilmesinin tek yolu önce Dağıstan'ın ele geçirilmesinden geçiyordu. Mayıs 1919 yılında Dağıstan'da gizli faaliyet gösteren Bolşevik teşkilatlar halkı silahlı isyan yapmaya teşvik ettiler, ama Bolşevik eylemciler ele geçirildiler ve General Denikin ordusuna teslim edildiler. Dağıstan'da Bolşeviklerin elinde sadece Kızlar bölgesi kalmıştı ve burada Kızıl Ordu'nun küçük bir birliği yerleşiyordu.

Çarlık hükümetinin devrilmesinden sonra Bolşeviklerle ciddi mücadele eden ve onlar için büyük tehlike olan General Denikin, Dağlı İttifakının Bolşeviklere karşı uzun süre direnemeyeceğini biliyordu ve aynı zamanda Dağlı İttifakının Rusya'dan bağımsız olmasını da kabullenmiyordu. Şubat 1919 yılında Denikin ordusu

⁷² A. e. , s. 141.

Kızlar'daki Kızıl Ordu'yu dağıttıktan sonra Dağlı İttifakı yönetiminin beklemediği bir şekilde 24 Mayıs'ta Dağıstan'da Dağlı İttifakını tasfiye ettiğini, yönetimi eline aldığını bildirdi. General Halilov'u Dağıtsana komiser tayin etti. Ülkenin işgali Denikin'e karşı halkı ayaklandırdı. Bolşeviklerin yardımıyla silahlı birlik teşkil olundu ve 19 Eylülde Kuzey Kafkasya'nın Müdafaası Sovyeti kuruldu.⁷³ Sovyet'te çok sayıda bağımsız sosyalistler yer alıyordu ve onlar Dağıstan'ın Denikin'den ve aynı zamanda Rusya'dan bağımsızlığını istiyorlardı. Ama merkezi Bolşevik hükümetinden gelen para ve silah yardımları kısa sürede Sovyet'in Bolşeviklerin nezaretine geçmesini sağladı. Eylülün sonlarına doğru ayaklanma bütün Dağıstan'ı sardı. Köylüler hem Denikin ordusuna hem de yerli burjuvaziye karşı mücadele veriyordu. İşgalci Denikin ordusuna karşı mücadele hem de sosyal eşitsizliğe karşı mücadeleye çevriliyordu.

Dağıstan'ın Sovyetleştirilmesi her şeyden önce yeni kurulan Sovyet devletinin güvenliği açısından önem taşıyordu. Burada güçlenen Denikin ve batılı güçler açısından Dağıstan Moskova'ya saldırmak için bir üs konumuna getirilmişti. Sovyet Rusya'sı zaman kaybetmeden bütün gücünü Denikin'i yenmek ve Dağıstan'ı Sovyetleştirmeğe yönlendirmekte kararlıydı.

1.3.2. Kabartay-Balkar

Kuzey Kafkasya Beyaz Ordu denilen Denikin ordusuyla Kızıl Ordu'nun esas savaş alanıydı ve her iki taraf için bu bölge hayati önem taşıyordu. Denikin'in Kabartay-Balkar'a girmesi ve yerli Bolşevik teşkilatların dağıtılması Sovyet Rusya'sını ciddi endişelendiriyordu ve Kuzey Kafkasya'nın Müdafaası Sovyet'i terkinde Temmuz 1918 yılında Kabartay milli şeriat Sovyet'i kuruldu.⁷⁴ Burada şeriat kelimesi tesadüfen seçilmemişti. Yerli ahalinin dini duygularını iyi bilen

⁷³ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 228.

⁷⁴ G.K. Orcinikidze, **a.g.e.** , s. 180.

Bolşevikler onları Denikin'e karşı mücadelede daha da cesaretlendirmeyi amaçlıyorlardı.

Ekim ayına kadar Bolşevikler Kabartay-Balkar'ın başkenti Nalçik'ten Denikin ordusunu çıkarabildi. Ama 1919 yılının başlarında Rusya'daki sosyalist rejimi kendileri için tehlike sayan ABD, İngiltere ve Fransa'nın yardımıyla Çarlık subaylarından kurulu Denikin Terek bölgesine hücumla geçti. Denikin'in "Bütün ve Bölünmez Rusya" nutku Dağlılar için kabul edilmez idi.

25 Ocakta Denikin ordusu Nalçik'i ele geçirdi, Dağlı hükümetini ve işçi Sovyet'lerini kaldırdı. Köylüler tarafından tutulmuş topraklar alınıp yeniden zenginlere geri verildi. Denikin Kuzey Kafkasya'da güçlenip Moskova'ya saldırıya geçmek istiyordu. Rusya Komünist Partisi bütün gücünü Denikin'in Kuzey Kafkasya'dan çıkarılmasına yöneltmişti ve bu iş için tam 52 milyon ruble para ayrıldı.⁷⁵

Ocak 1920 yılında Kuzey Kafkasya'da olan bütün Kızıl ordu birlikleri Nalçik'e hücumla geçti. Silahlı yerli köylülerin büyük yardımıyla 11 Martta Denikin ordusu Nalçikten çıkartıldı. 31 Martta ise Kızıl Ordu Vladikafkaz'ı tuttu. Bütün Terek bölgesinde kesin olarak Sovyet hâkimiyeti kuruldu. Kabardin-Balkariya'da Denikin ordusunun büyük mağlubiyeti batı güçlerinin Denikin'e olan güvenini sarstı ve büyük ölçüde Kuzey Kafkasya'da Sovyetleşmeyi güçlendirdi.

1.3.3. Çeçenistan-İnguşetya

1918 yılının yazında Çeçenistan ve Inguetya'da Bolşevikler hem Denik'in hem de yerlilerden teşkil olunmuş Biçerahov'un destesi ile savaşıyordu. Biçerahov Çeçenistan ve Inguşetya'nın Bolşeviklerden ve Denikin'den bağımsız kendi yönetiminin olmasını istiyordu.

⁷⁵ İ.Mujev, **Gorçı Severnogo Kavkaza v period imperyalizma**, (Emperyalizm devrinde Kuzey Kafkasya Dağlıları), Nalçik, Gosizdatelstvo yayınları, 1956, s. 226.

Çeçenistan'ın tutulması durumunda Denikin Sovyet Rusya'sına giden Groznı petrolünün önünü kesebilirdi ve bu yeni Sovyet hükümetini büyük mali kaynaktan yoksun bırakırdı.

İngiliz ordusunun Kafkasya'ya gelişi ile İhtilaf devletlerinden büyük destek alan Denikin İnguşetiya'nın büyük bir hissesini tuttuktan sonra Groznı'ya girdi. 1919 yılı boyu İnguşetiya ve Çeçenistan birkaç kez çarpışan desteler arasında el değiştirdi. 1919 yılının sonbaharında İnguşetiya'ya Bolşevik gerillalar ve askeri uzmanlar gönderildi. 1920 yılının ilkbaharında Denikin'e karşı baş veren isyan ve Kızıl Ordunun hücumuyla Çeçenistan ve İnguşetiya'yı Sovyetleştirmeye başladı.⁷⁶

Kuzey Kafkasya'da Kızıl Ordunun güçlü Denikin ordusu üzerinde zaferinin en temel nedenlerinden biri, köylüleri toprak sahibi eden Bolşeviklerin toprak politikası ve yerlilerin imparatorluktan ayrılmak isteğiyle zıtlaşan Denikin'in "Bölünmez Rusya" fikri idi. Ayrıca Kuzey Kafkasya Sovyet Rusya için büyük önem taşıyordu ve Rusya bu bölgenin Sovyetleştirilmesinde kararlıydı. Bölgenin Bakü petrolüne, Güney Kafkasya'ya, uzun vadede ise Yakın Doğunun Sovyetleştirilmesine giden yolda geçit konumunda olması, bölgenin devrim karşıtı güçlerin elinde olduğu sürece Moskova için tehlike arz etmesi ve ayrıca Kuzey Kafkasya'nın kendisinde zengin petrol kaynaklarının olması bu bölgeyi Sovyet devleti açısından daha da önemli hale getiriyordu.

⁷⁶ **Oçerki İstorii Çeçeno-İnguşskoy ASSR**, (Çeçenistan-Enguş Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyetinin tarihi), cilt 1, Groznı, Çeçeno-İnguş yayınları, 1967, s. 190–193.

2. Bölüm:

Bakü Birinci Doğu Halkları Kurultayı

2.1. Kurultayın Toplanma Amacı ve Sovyet Rusya Açısından Önemi

1917 Şubat Burjuva Devriminden sonra Rusya'nın merkezden uzak bölgelerinde yaşayan birçok halklar özgürlük elde etmiş, aynı yıl Ekim Devriminden sonra ise V.İ.Lenin'in "Milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkı" manifestosuyla bu özgürlük hukuki şekilde tanınmıştı⁷⁷. Ama 1920 yılında Sovyet Rusya'sı Kafkasya'da kendi varlığını güçlendirmeye, kendi içindeki savaşımlardan ve dış tehlikelerden zaferle çıkmayı başardıktan sonra artık devlet çıkarları devrim düşüncelerine baskın olmaya başladı. Önceler Çarlık Rusya'sı için son derece stratejik önemi olan ve zengin doğal kaynaklara malik güney eyaletleri şimdi de genç Sovyet devleti için hayati önem taşıyordu. Ama kendi geleceğini kendisi tayin etmek isteyen Güney Kafkasya ülkeleri artık birer bağımsız cumhuriyetlerdi ve bu cumhuriyetlerin milli hükümetleri Sovyet Rusya ile sadece komşuluk ve yabancı ülke düzeyinde ilişki kurmak istiyor ve kendi istikballerini milli demokratik cumhuriyet olarak görüyorlardı. Bu cumhuriyetleri tekrar bir araya getirmek ve Sovyet Rusya'nın etrafında birleştirmek için bir plan, bir ideoloji gerekiyordu. Bu plan askeri ve ideolojik taraflarıyla bir birini tamamlamalıydı.

Bu cumhuriyetlerde bağımsızlık kazanıldıktan sonra diğer ülkeler, özellikle de Rusya ile yapılan ticari ilişkiler sonucu halkın ekonomik durumu iyileşmemişti. Bolşevik teşkilatlar bu durumu ideolojik yönden başarıyla kullanmasını bildiler. Bağımsızlık kazanılmasına rağmen bölgede Sovyet'lere rağbet vardı. Hem ülke dâhilinde Sovyet'lere olan rağbet, hem de reel güç olan Kızıl Ordu'nun yardımıyla

⁷⁷ V.İ.Lenin, *Eserlerinin Tamamı*, Bakü, Azərneşr yayınları, 1981, cilt, 25, s. 273–344.

27 Nisan 1920 tarihinde Güney Kafkasya'nın en büyük cumhuriyeti, aynı zamanda komünist fikirlerin en geniş yayıldığı Azerbaycan'da Bolşevikler iktidara geldi.⁷⁸ Ama bölgenin diğer iki devleti Gürcistan ve Ermenistan'da milli hükümetler hala hâkimiyette idiler. İngiltere ve Amerika tarafından destekleniyor, bu ülkelerin Sovyetleştirilmesi politikasına karşı tüm yollarla mukavemet gösteriliyordu.⁷⁹ Ayrıca Gürcistan ve Ermenistan, Amerika ve İngiltere'nin yardımıyla “şanssız Azerbaycanlıları her türlü hürriyetten yoksun bırakan komünistlerden kurtarma” söylemlerini dillendiriyorlardı.⁸⁰ Bütün bunlar ve Sovyet hakimiyeti kurulmuş Azerbaycan'da da Sovyetlere karşı bazı ayaklanmalar Sovyet Rusya'nın Doğu politikasını mümkün olduğunca erken hayata geçirmesini zorunlu kılıyordu. İkinci taraftan Rusya İmparatorluğuyla komşu olmuş İran ve Türkiye'de I. Dünya Savaşı yıllarında milli özgürlük harekâtları başlamıştı ve Sovyet Rusya'sı bu hareketlere yön vermekte meraklı idi. Dünya devriminin liderlik misyonunu kendi üzerine götürmüş Sovyet devleti bütün bu olanları dikkatle takip ediyor ve bu ülkelerde hangi güçlerin hâkimiyete geleceğine kayıtsız kalamıyordu.

Nihayet üçüncü taraftan Doğudan farklı olarak Batı ülkelerinin birçoğunda işçi sosyalist hareketleri artık XIX. yüzyılın sonlarındaki kadar güçlü değildi, Almanya ve Macaristan'da ise tamamen yenilgiyle yüzleşmişlerdi. Böyle bir durumda Doğu halklarının başladıkları özgürlük hareketleri çok önemliydi. Bu hareketleri tek merkezden yönetmek mümkün olsa Komünist Enternasyonal (Komintern) ve Sovyet devleti iki maksadına ulaşabilirdi. Bir taraftan Avrupa'daki proleter sınıfının mücadele hareketine yeniden güç kazandırır, diğer taraftan ise emperyalist devletler kendi sömürgelerindeki problemlere uğraşmak zorunda kalacakları için doğal olarak genç Sovyet devletine karşı dışarıdan gelen tehlikeler azalmış olacaktı.

Bütün bunlar Doğu meselesinin Sovyet Devleti ve Komintern için ne kadar önemli olduğunu gösteriyordu ve aynı zamanda en önemli maksada, komünizm

⁷⁸ Çingiz Memmedov, **Azerbaycan'ın Politik Tarihi**, Bakü, Avrupa yayınları, 2006, s. 165.

⁷⁹ **Kommunističeskiy İnternaçional**, dergisi, sayı 17, St. Petersburg, Smolny yayınları, 1920, s. 2769–2773.

⁸⁰ Solmaz Rüstemova-Tohidi, **Kominternin Şark Siyaseti ve İran**, Bakü, Hazar üniversitesi yayınları, 2001, s. 92.

ideolojisinin Doğuda ve bütün Dünyada yayılmasına hizmet ediyordu. Bu maksada çatmak için doğuda yapılması gereken üç en önemli şart vardı. Birincisi, Doğu ülkelerinde yerel komünist partiler kurmak. İkincisi, Doğu halklarının emperyalist devletlerle çatışan güçleriyle geçici işbirliği içinde olmak ve bu mücadeleleri komünist hareketlere dönüştürmek. Üçüncüsü ise artık Sovyetleşmiş Doğu devletlerini bir federasyon şeklinde birleştirmek.⁸¹ Yapılması gereken bu vazifeler aynı zamanda Sovyet Rusya'sının Güney Kafkasya politikasıyla da örtüşüyordu.

Doğudaki emperyalist devletlere karşı mücadele veren milli güçlerle geçici iş birliği içinde olma tezini V.İ.Lenin Komintern'in II Kurultayında ileri sürmüştü. Bu kurultayda Hintli komünist N.Roy "İlave tezisler" adını alan bir konuşma yapmış ve Lenin'in fikirleriyle uzlaşmamıştı. Roy'un fikrinde milli özgürlük hareketiyle sosyal devrimci hareket arasında hiçbir ilişki yoktur çünkü milli özgürlük hareketi ülkeye tam bağımsızlık veremez. Milli özgürlük hareketlerinin öncüsü burjuvazi kendi kaderini emperyalizm ile birleşmiştir ve faaliyetinde onunla işbirliğine gedecektir. V.İ.Lenin'in fikrinde ise burjuva-demokratların yönettikleri milli mücadelelerin liderleriyle geçici olmak kaydıyla işbirliğine gidilmesi lazımdır, başarı sağlandığı takdirde bu mücadeleler sosyalist devrim haline dönüştürülecek ve bu ülkelerde işçi-köylü Sovyet'leri kurulacaktı.⁸²

2.2. Kurultaya Hazırlık

Doğu halklarının kurultayının çağırılması teklifi ilk kez Komintern'in Yönetim Komitesininin 19 Haziran 1920 tarihli toplantısında müzakereye açılmıştı. Komintern'in II. Kongresinde kendisinin Doğu politikasını ve stratejisini belirlemeğe çalışıyordu. II Kongre sonuçlandıktan sonra Komünist Enternasyonalı İcra Komitesi belirlenen hedeflere ulaşmak için ilk önemli iş olarak Doğu halklarının

⁸¹ Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. , s. 94.

⁸² **Vtoroy Kongres Komintern'a, iyul-avgust 1920 g.**, (Komintern'in İkinci Kongresi, temmuz-haziran 1920. yıl), Moskova, Parti yayınları, 1934, s. 98–117.

Birinci Kurultayını çağırma projesi üzerinde çalışmaya başladı. II. Kongre gibi büyük bir organizasyondan bir ay gibi kısa bir süre sonra daha zorlu ve karmaşık bir toplantının gerçekleştirilmesi kararı Komintern'in Doğu politikasına ne kadar önem vermesinin göstergesiydi. Toplantıda konuşan K.Radek, Doğu ve Kafkasya'nın devrimci teşkilatlarının Bakü'de kurultayının çağrılmasını teklif etti. O, Komintern'in Doğuda, özellikle de Yakın Doğuda etkinliğini genişletmek ve ilk önce İran, Türkiye ve Ermeni komünist teşkilatlarına somut yardım gösterilmesi gerektiğini bildiriyordu. Doğunun devrimci teşkilatlarının çoğunun deneyimli ama eğitimsiz devrimcilerden veya kendi ülkelerindeki sosyal politik durumu tam anlayamayan genç komünistlerden kurulu olduğunu göz önünde bulundurarak, Radek ilk önce özel bir Doğu komisyonu kurmayı teklif ediyordu.⁸³ Doğu komünist teşkilatlarının temsilcilerinden ve Komintern'in atayacağı uzmanlardan kurulacak bu komisyon Doğu ülkeleriyle ilgili materyaller toplamalı ve bu materyallere dayanarak Doğunun devrimci teşkilatlarının politik-taktik yolu işlenip hazırlanmalıydı.

Kurultayın esas mevzusu olarak Doğunun devrimci kitlelerine anlatılmıyordu ki, kendi ülkelerinin feodal-kapitalistlerine ve dincilerine karşı mücadele vermeden dünya emperyalizminden kurtulmak imkânsızdır. Radek'in fikrinde Komünist Enternasyonalinin on gün sonraki kurultayına gelecek olan Batı ülkeleri komünist partileri delegelerinin Bakü kurultayına katılmaları çok faydalı ve büyük manevi destek olurdu. Kurultayın geçirileceği yer olarak Moskova'nın değil Bakü'nün seçilmesi de tesadüf değildi. Komünist Enternasyonali Bakü'nü Doğuda en mühim koordine edici yer olarak görüyordu. Aynı zamanda Doğu halklarının yüzlerce temsilcisinin Bakü'ye gelmesini Moskova'ya gelmesinden daha kolay olacağını düşünüyordu. Kurultay bütün dünya emperyalizmine Doğudaki inkılâp hareketlerinin fiilen kim tarafından müdafaa olunduğunu göstermeliydi⁸⁴.

Komünist Enternasyonali Genel Doğu politikasında Yakın Doğu, daha kesin söylersek, İran, Türkiye'ye, Kafkasya'da Ermenistan bölgesine hususi önem

⁸³ **Kommunističeskiy İnternasyonal v dokumentax 1919–1932**, (Komünist Enternasyonali 1919–1932. yıl belgelerinde), Moskova, Parti yayınları, 1933, s. 89–162.

⁸⁴ **Rusya En Yeni Tarihe Dair Senetlerin Korunması ve Öğrenilmesi Merkezi**, dosya 16, bölüm 544, s. 2. , akt: Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. , s. 95.

veriyordu. Tesadüf değil ki 19 Haziran 1920’de Doğu halkları kurultayının müzakere olduğu Komünist Enternasyonalinin toplantısından 10 gün sonra, 29 Haziranda ‘‘İran, Türkiye ve Ermenistan sömürge halklarına’ adlı bir çağırısı yayımlandı.⁸⁵ İran, Türk ve Ermeni köylü ve emekçilerinin kurultayının çağırıldığı belirtilerek onlar organize olmağa ve kendi emekçi köylü hükümetlerini yaratmağa davet ediliyorlardı. Çağırıda bildirilmeliydi ki, Doğu emekçileri ve köylüleri yalnız mücadele etmekle İngiliz, Fransız, Amerika kapitalistlerini yenebilir, sömürge olmaktan kurtulur ve kendi servetlerini kendi çıkarları ve refahları için kullanabilirler. Kurultayın, Batının ve Doğunun emekçi ve köylülerinin çatışmalarını uzlaştırmayı amaçladığı vurgulanıyordu.⁸⁶ Emekçiler mümkün olduğu kadar fazla sayıda Bakü’ye gelmeğe çağırılıyor: ‘‘2 Eylül’de binlerce Türk, Ermeni ve İranlı işçi ve köylü Yakın Doğunun kurtuluşu için Bakü’de birleşmelidir’’.⁸⁷

Kongreden hemen sonra Bakü’de Doğu halklarının birinci kurultayının geçirilmesiyle ilgili Komünist Enternasyonalî İcra Komitesi karar kabul etti ve bu kurultayı hazırlamak için Teşkilat Bürosunu yarattı. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Güney Kafkasya başkanı G.K. Orconikidze ve Elena Stasova teşkilat Bürosuna seçildiler. Orconikidze’nin teklifiyle Neriman Nerimanov, A.İ. Mikoyan ve Seyit Gabiyev de teşkilata dâhil edildiler.⁸⁸

Teşkilat Bürosu Temmuz 1920’de Bakü’de işe başladı. Stasova kurultayın amacı ve göreviyle ilgili sunum yaptı. Büro ilk toplantısında kurultaya İran, Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkistan, Hive, Buhara, Afganistan ve başka doğu ülkelerinden delegelerin davet edilmesi kararlaştırıldı. Toplantıda kurultay delegelerinin sayısı ve temsil olunma kuralları da netleştirildi. Kabul edildi ki, her 25

⁸⁵ **Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi**, f. 18, op. 414, s. 1.

⁸⁶ **Azerbaycan Tarihi 7 ciltte**, cilt 6, a.g.e. , s. 68.

⁸⁷ (2 Eylül tarihi sonradan 15 Ağustos olarak değiştirildi). **Markisizim-Leninizm Enstitüsü Merkez Parti Arşivi**, akt: G.Z. Sorkin, **Perviy Syezd Narodov Vostoka**, Moskova, Şark neşriyatı, 1961, s. 16.

⁸⁸ Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. , s. 97.

bin kişiyi temsilen bir delege, her 10 delegeden bir kişi Komünist Gençler Teşkilatına üye seçilsin. Toplam 3280 delege davet edilmesi kararlaştırıldı.⁸⁹

Teşkilat bürosunun Temmuzun 19'da geçirilen toplantısına sadece büro üyeleri değil, Sovyet Azerbaycan'ının parti ve Sovyet rehberleri Mirze Davud Hüseyinov, Aliheyder Garayev, Alihanov, Mdivani, aynı zamanda Türkiye Komünist Partisi rehberi Mustafa Suphi de katıldı. Toplantıda kurultaya hazırlıkla ilgili konuşmalar dinlendi. Mikoyan Ermenistan ve Gürcistan'da, Stasova ise İran'da delegelerin seçilmesiyle ilgili konuşma yaptı. Ayrıca organizasyonlara yapılan harcamaların muhasebesi yapıldı ve onaylandı.⁹⁰

20 Temmuzda Kominternin Bakü Kurultayına çağırısı yayınlandı:

Komünist Enternasyonalinin Yönetim Komitesi 15 Ağustos 1920'de İran, Ermenistan ve Türkiye işçi ve köylülerinin Bakü'de kurultayını topluyor. Kurultayın davetiyesi şöyleydi:

“İran, Ermenistan ve Türkiye'nin Köleleştirilmiş halk kitlelerine!

Komünist Enternasyonalisi nedir? Komünist Enternasyonal, Dünya Savaşıyla uyanan, açlık içinde olan, artık zenginler için değil sadece kendileri için çalışmak isteyen, kendileri gibi acı içinde olan fakir kardeşlerine karşı değil, sömürücülere karşı silahlanan mücadele vermek amacıyla Rusya, Polonya, Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'daki devrimci proleter kitlelerin oluşturduğu bir teşkilattir. Bu proleter mücadelelerinde zafer kazanmak için tek şartın birlik ve beraberlik olduğunu anlıyor ve bir yıl önce kendileri için çok önemli bir teşkilatı, III. Enternasyonalisi kurmuşlardır. Kapitalist devletlerin çıkardıkları bütün zorluklara rağmen Komünist Enternasyonal bir buçuk yıl içinde bütün dünyada kendi özgürlüğü için mücadele veren inkılâpçı işçi ve köylülerin ruhu haline dönüşmüştür.

⁸⁹ **Rusya En Yeni Tarihe Dair Senetleri Koruma ve Öğrenilmesi Merkezi**, f. 16, op. 544, s. 2. , akt: Solmaz Rüstemova-Tohidi, **a.g.e.** , s. 97.

⁹⁰ **Rusya En Yeni Tarihe Dair Senetleri Koruma ve Öğrenilmesi Merkezi**, f. 5, op. 544, s. 2. , akt: Solmaz Rüstemova-Tohidi, **a.g.e.** , s.98

Şimdiki durumda Komünist Enternasyonalı Türk, İran ve Ermeni işçi ve köylülerinin kurultayını ne amaçla topluyor? Elinde onlar için verebileceği ne var? Onlardan ne umuyor? Kapitale karşı mücadele veren Amerikalı ve Avrupalı proleter ve köylüler yüzlerini size doğru dönüyor. Onlar da sömürgecilere karşı savaşmak gücündedirler. Çünkü onlar da sizler gibi kapitalizmin sömürsü altında zor durumdadır. Eğer sizler Amerikalı ve Avrupalı işçi köylülerle birleşerek beraber mücadele verirseniz bütün dünyayı emekçileri kurtulur ve Dünya kapitalizmi mahvolur.

İran işçi ve köylüleri! İran'daki Kaçar hanedanı ve onun yerlerdeki hanları artık yüzyıllardır sizi sömürüp talan ediyor. Toprakların çoğu bu hanedana mensuptur. İstedikleri kadar sizlerden vergi talep ediyorlar. Ülkeyi tamamen sömürüp harap ettiler ve sonra da İngilizlere 2 milyon sterline sattılar. İran'ın güneyindeki petrol yatakları İngilizlerin kullanımına verildi. İngiliz kapitalistleri İran'ı talan ederek sizi daha fazla sömüreceklerdir.

Mezopotamyalı köylüler! İngilizler size bağımsızlık verdi fakat 80.000 İngiliz askeri hala sizin topraklarda bulunuyor, size zulmediyor ve sizden istediği her şeyi alıyor.

Anadolu köylüleri! İngiliz, İtalya ve Fransa hükümetleri İstanbul'u tehdit altında tutuyor. Savaştan dolayı zaten ağır durumda olan Türk halkını kolayca sömürebilmek için Türkiye'nin ekonomisine yabancılar yerleştiriliyor. Bütün bunları hayata geçirebilmek için ise Sultanı kullanıyorlar. Amaçları Türk topraklarını kendi aralarında bölüştürmektir. Kömür madenlerinizi ve limanlarınızı işgal ettiler, size ise her türlü yükü çekebilecek hayvan gibi bakıyorlar. Size yabancı yasaları dayatıyorlar.

Ağalarınızdan bazıları sizi yabancı kapitalistlere sattılar, bazıları ise sizi yabancı işgalcilere karşı mücadele vermeye çağırdı. Fakat onlar da sizin iktidara gelmenize razı olmadılar ve sizin ekip biçebileceğiniz topraklarınızı elinizden alarak Sultanın parazitlerine verdiler.

Şimdi yarın da sizin ağalarınız yabancı kapitalistlerle daha uyumlu bir sulh anlaşması yaparlarsa, işgal altındaki eski toprak sahipleri ve memurlar gibi yeni liderleriniz de sizi yeniden sömürecektir.

Ermenistan işçi ve köylüleri! Uzun yıllar boyunca Ermeni'lerin Kürt'ler tarafından öldürüldüğünü söyleyen yabancı sermayenin elinde bulundunuz. Sultana karşı mücadele verdiniz ve bunun mukabilinde avantalar elde ettiniz. Bu mücadele mukabilinde size bağımsızlık vaat edildi. Sizlerden rahipler, akıl hocaları ve tacirler Türk köylülerine mensup topraklar üzerinde iddia ettiniz ve bunun sonucunda Türk ve Ermeni halkları arasında süregelen savaş yabancı kapitalistlere büyük kar sağlamaya olanak yarattı. Bu durumu devam ettirmek için yabancı kapitalistler Türkiye'yi Ermeni isyanı ile Ermenileri ise Kürt kıyımıyla korkutuyorlar ve kazanç sağlamakta devam ediyorlar.

Suriye ve Arabistan köylüleri! İngilizler ve Fransızlar size bağımsızlık vaat ettiler. Ama bugün onların orduları sizin topraklarınızı tutarak kendi kanunlarını dayatıyorlar. Siz Türk Sultanından ve onun hâkimiyetinden kurtulmayı umarken şimdi de Paris ve Londra hükümetlerinin kölesi oldunuz. Yeni sömürücülerin Sultandan tek farkı ise sizi daha kibar şekilde sömürmeleridir.

Siz bütün bunları çok iyi anlıyorsunuz. İranlı köylüler ve işçiler hain Tahran hükümetine karşı ayaklandı. Mezopotamya köylüleri İngiliz işgalcilerine karşı isyan etti ve İngiliz basını İngilizlerin Bağdat yakınlarında isyancılarla mücadelede verdiği kayıpları yazıyor.

Anadolu köylüleri! Yabancı işgalcilere karşı mücadele etmek için Kemal Paşanın etrafında hızla birleşmeye çalışıyorsunuz. Ama aynı zamanda biz biliyoruz ki paşaların İhtilaf devletlerine mensup vahşi hayvanlarla barış yaptığı bir süreçte mücadeleyi ileri götürmek için siz kendi halk partinizi, köylü partinizi kurmaya çalışıyorsunuz.

Suriye'de barış sağlamak mümkün olmadı ve İhtilaf devletleri verdiği bütün vaatlere rağmen Ermenistan köylülerinin açlıktan ölmesine göz yumdu ve bununla da sizi daha fazla kontrol etmeyi başardı. Sizler şimdi her zamankinden daha fazla

İhtilaf devletlerinden gelecek bir kurtuluş fikrinin kesinlikle anlamsız olduğunu anladınız. İhtilaf devletlerinin uşağı Taşnaksütyun partisinin burjuva hükümeti yardım için Rusya'nın işçi-köylü hükümetinden ricada bulunmak zorunda kaldı.

Şimdi sizin kendi ihtiyaçlarınızı gidermeye başladığınızı görüyoruz. Avrupa proletaryasının temsilcileri olarak sahip olduğumuz kapasite ve mücadele için edindiğimiz büyük tecrübeye dayanarak kurtuluşunuzu gerçekleştirebilmenize yardım edebilmek için sizlere sesleniyoruz. Söylediğimiz şu: sahip oldukları bütün vasıtalarla Avrupalı ve Amerikalı kapitalistlerin sizi sömürebilecekleri dönem artık bitmiştir. Amerikalı ve Avrupalı işçiler kapitalistlere karşı silahlı mücadele vermekteler.

Biz henüz Dünya kapitalizmini yenebilmiş değiliz ama artık kapitalistler eskisi gibi halklarını sömüremeyecekler. Rus inkılâbı artık iki buçuk yıldır bütün Dünya kapitalistlerine karşı mücadele veriyor. Fransız, Amerikan ve İngiliz kapitalistleri Rus köylülerini sömürmek için silah ve yokluk dâhil her yolu denediler ama muvaffakiyet kazanamadılar. Rus proleter ve köylüleri büyük bir azimle kurdukları kendi hükümetlerini korumayı başardılar ve kendilerinin kurdukları bir orduyla İhtilaf devletlerine ve kapitalistlerin desteklediği güçler üzerinde zafer kazandılar.

Yakın Doğunun işçi ve köylüleri! Eğer sizler de örgütlenebilerseniz, kendi işçi-köylü hükümetinizi kurup silahlı şekilde Rus işçi-köylü ordusu ile birleşip İngiliz, Fransız ve Amerikalı kapitalistler üzerinde zafer kazanabilirsiniz. Ülkenizin zenginliklerini ve ürünlerini sizinle mübadele etmek isteyen, yardımınıza gelebilecek insanlarla çıkarlarınıza uygun kullanabilirsiniz. İşte bütün bunları sizlerle kurultayda konuşmak istiyoruz.

İngiliz, Amerikan, Fransız, İtalyan ve Alman proleterinin temsilcileri olarak Komünist Enternasyonal Yönetim Komitesi, ortak düşmana karşı birlikte mücadele vermek için sizin mücadelenizle Avrupa proletaryasının mücadelesini nasıl birleştirebileceğimizi tartışmak için Bakü'de toplanıyor.

Siz de 1 Eylül’de mümkün olduğu kadar kalabalık bir şekilde Bakü’ye ulaşmaya çalışın. Eskiden kutsal mekânlara ulaşmak için çölleri aştınız, bu gün de dağları ve nehirleri aşın, ormanlardan ve çöllerden geçin, kardeşliğe dayalı bir beraberlik içinde bir araya gelerek eşitlik, kardeşlik temelinde bir hayat yaşamak amacıyla kölelik zincirinden nasıl kurtulacağınızı tartışacağınız diğer insanlarla buluşun.

Öncelikli olarak Yakın Doğunun işçi ve köylülerini çağırıyoruz ama Sovyet Rusya’sı ile hür ilişkiler geliştiren Müslüman halkın temsilcileri kadar daha uzaklarda yaşayan Hindistan gibi diğer halk kitlelerinin temsilcilerini de aramızda görmek istiyoruz. 2 Eylül’de Türk, Ermeni, İranlı işçi ve köylüler Yakın Doğunun kurtuluşu için, barışçıl amaçlar için bir araya gelmelidir.

Kurultay Amerika, Avrupa ve kendi ülkenizdeki düşmanlarınıza, sizin kölelik çağımızın geride kaldığını, ayaklandığınızı ve bu savaşta zafer kazanacağınızı haykırınsın.

Bu kurultay bütün Dünya işçilerine, sizin kendi haklarınızı savunduğunuzu, şu anda her türlü adaletsizliğe ve yağmacılığa karşı çarpışan büyük devrim ordusuna sizin de katıldığınızı ilan etsin.

Kurultayınız Dünyadaki milyonlarca köleleştirilmiş insana güç ve ilham versin. Onlara sahip oldukları güç konusunda güven aşılansın. Nihai zaferi ve kurtuluş gününü yakınlaştırsın.’’⁹¹

Kurultaya katılacak delegeler için birçok politik, sosyal ve eğlenceli oturumlar planı hazırlanmıştır. Kurultay başlayana kadar 21–27 Ağustos tarihleri arasında günde iki kez bu konular üzere sunum yapılması kararlaştırıldı: ’’Komünizm nedir, Bolşevikler kimlerdir’’ , ’’Emperyalist ve vatandaş savaşları’’, Sovyet hâkimiyeti proleter hâkimiyetinin tezahür şekli gibi’’, ’’Sovyet hâkimiyeti tarafından toprak meseleleri ve Sovyet hâkimiyetinin yerel toprak mülkiyetine münasebeti’’, ‘‘Serbest ticaretten kamusal paylaşım’’ ‘‘Proleter hâkimiyeti

⁹¹ **Kommunističesky İnternasional** dergisi, sayı 12, a.g.e. , s. 2259–2264.

tarafından milli ve dini konuların çözümü”, “Sovyet Rusya’sının uluslar arası durumu,” “İhtilal devletlerinin Doğuda sömürge politikası,” “Doğuda milli inkılâplar ve Batıda sınıflar arası çatışma,” ”Doğuda inkılâplar: Türkiye, İran, Hindistan, Azerbaycan, Ermenistan,” ”Doğunun kurtuluşu ve III. Komünist Enternasyonali.” Ayrıca kurultayın geçirileceği günlerde de ayrı ayrı politikacıların mitinglerde konuşmaları kararlaştırıldı.⁹²

Kurultaya katılacak delegeler için büyük kültürel programlar da işlenip hazırlandı. Kurultay delegeleri için tiyatro ve konserler verilecek Bakü garnizonun geçit töreni gerçekleştirilecekti. Ayrıca 1918 yılında Türkmenistan’da öldürülmüş 26 Bakü Komiserinin naşı Bakü’ye getirilerek ihtişamlı şekilde defin olunması kararlaştırıldı.⁹³ Kurultayın geçirilmesine hazırlıkta Teşkilat bürosuna Azerbaycan Komünist Partisi büyük destek oluyor, gelen misafirlerin konaklaması, şehrin süslenmesine rehberlik ediyordu.

Ağustos ayının ortalarından başlayarak delegeler artık Bakü’ye gelmeğe başladı. Komünist Enternasyonalinin başkanları bir özel trenle Moskova’dan Bakü’ye doğru yola çıktılar. Bir sıra Avrupa komünist partisi ve işçi partilerinin birçok temsilcilerinin de dâhil olduğu bu delegeler ve yöneticiler grubu Moskova Bakü arasındaki istasyonlarda mola veriyor, onları karşılayan insanlarla sohbetler ediyor, Zinovyev, Radek, Bela Kun, Quelch, Rossmer, John Reed gibi uluslar arası komünist harekâtının ünlü isimleri Sovyet Rusya’sının Doğu politikası ve Bakü kurultayıyla ilgili konuşmalar yapıyorlardı.⁹⁴

Doğu ülkelerinin delegeleri Bakü’ye farklı yollarla geliyordu. Türkistan’dan gelen delegelerin büyük bölümü İran üzerinden geçerek Sovyet Rusya’sının nezaretinde olan Enzeli limanından gemiyle Bakü’ye geldiler. İran ve Türkiye’den gelen delegeler yolda büyük zorluk ve tehlikelerle yüzleştiler. Türk kara sularında yüzen İngiliz gemileri her vesileyle kurultaya giden delegelerin yolunu kesmeye çalışıyordu. Yalnız güçlü kasırga başladıktan sonra İngiliz gemileri limanlarda demir

⁹² Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Merkezi Devlet Arşivi, f. 1, op. 7, s. 1.

⁹³ Markisizim-Leninizim Enstitüsü Merkez Parti Arşivi, akt: G.Z. Sorkin, a.g.e. , s. 17.

⁹⁴ Solmaz Rüstemova –Tohidi, a.g.e. , s. 100.

atmak zorunda kaldılar ve bundan yararlanan Türk delegeler hayatlarını riske atarak denize açıldılar ve Bakü'ye ulaşabildiler. Ama geri dönüşte Mustafa Suphi ve 15 diğer Türk delege Trabzon yakınlarında öldürüldüler ve denize atıldılar.⁹⁵

Hazar deniziyle gelen İranlı delegelerin geldiği Kursk gemisi de İngiliz uçaklarının saldırısına maruz kaldı, iki delege öldü ve birkaçı yaralandı.⁹⁶ Astara ve diğer sınır illerden Azerbaycan'a giren İranlı delegelerin bir grubu ise geri dönerken sınırda İran jandarması tarafından tutuklandı ikisi ise öldürüldü. Gürcistan ve Ermenistan gelen delegeler de büyük zorluklarla ve gizli yollardan Bakü'ye ulaştılar ve aynı şekilde de gizli olarak geri döndüler.

Bütün bu zorluklara bakmayarak kurultayın açılış günü iki binden fazla delege Bakü'de toplandı. Stenoyla tutulmuş listede delegelerin sayısı 1891 olarak gösteriliyor. Ama arşiv materyallerinden ve delegelerinin isim listesinden kurultayda 2050 delegenin iştiraki gözükyor.⁹⁷ Kurultayın 1920 yılında Petrograd'da yayınlanan stenoyla tutulmuş senette kurultay katılımcılarının milletler bazında dağılımı aşağıdaki gibi idi:

1. Türk	235	20. Acaralı	10
2. İranlı ve Fars	192	21. Kabartay	9
3. Ermeni	157	22. Çinli	8
4. Rus	104	23. Kürt	8
5. Gürcü	100	24. Avar	7
6. Çeçen	82	25. Polonyalı	5
7. Tacik	61	26. Macar	3
8. Kırgız	47	27. Alman	3
9. Yahudi	41	28. Kalmuk	3
10. Türkmen	35	29. Koreli	3
11. Kumuk	33	30. Arap	3

⁹⁵ **Kommunističeskiy İnternasional dergisi**, sayı 17, a.g.e. , s. 4427–4429.

⁹⁶ **Azerbaycan Kommunisti dergisi**, Bakü 1960, 9 Eylül, s. 35.

⁹⁷ **Marksizim-Leninizm Enstitüsü Merkez Parti Arşivi**, akt: G.Z. Sorkin, a.g.e. , s. 21.

12. Lezgi	25	31. Tekeli (Türkmen)	2
13. Osetin	17	32. Abhaz	2
14. Özbek	15	33. Başkurt	1
15. Hintli	14	36. Çek	1
16. İnguş	13	37. Letonyalı	1
17. Cemşit	12		
18. Hazaralı	11	Toplam:	1275.
19. Sart(Özbek)	10		

Kurultaya katılan toplam delegelerin sayısı 1891 kişi idi. Onlardan 1273'nü Komünistler teşkil ediyordu. Delegelerden 55'i bayandı. Kurultay katılan 266 delege milliyetini bildirmedi, 100'den fazla delege ise soru kâğıdını doldurmadı.⁹⁸

Parti mensubiyetine göre delegeler aşağıdaki gibiydi: Komünistler 1009, komünistlere sempatiyle bakanlar 334, Gürcistan KP 7 delege, Komünist Gençler 31 delege, Azerbaycan KP 33 delege, Adalet Partisi 20 delege, Türkiye Bolşevikleri 18 delege, İran KP 11 delege, Genç Hive KP 1 delege, Buhara Komünistleri 1 delege, Ermeni KP 1 delege, Komünist Bundu 11 delege, İran inkılâpçıları 9 delege, İran inkılâpçılarına sempatanlar 1 delege, Ümmetçiler 2 delege, Ümmetçilere sempatanlar 3 delege, Sol Eserler 1 delege, Eserler 1 delege, Sosyal İnkılâpçıların sempatanları 3 delege, İnkılâpçılar 2 delege, Anarşistler 1 delege, Ordu mensupları 69 delege, İşçi sendikaları 9 delege, Tarafsızlar 467 delege.⁹⁹

Kurultaya katılan delegelerin yarısından çoğunu Azerbaycan, Türkiye, İran, Ermenistan ve Gürcistan'dan gelenler oluşturuyordu. Bu da Komünist Enternasyonalinin bu bölgeye ne kadar büyük önem verdiğinin göstergesiydi. En büyük delege grubu 469 kişiyle Azerbaycan'dan idi.¹⁰⁰ Kurultaya katılanlar arasında işçi, köylü, gerçekten inkılâpçı ruhlu insanlarla beraber tesadüfen kurultaya

⁹⁸ 1-iy Syezd Narodov Vostoka Bakı 1920, 1-8 sentyabr, (stenografi), (Doğu Halklarının 1. Kurultayı 1920.yıl 1-8 Eylül), Sn. Petersburg, Kommunističeskiy İnternasional yayınları, 1920. s. 5.

⁹⁹ Rusya En Yeni Tarihe Dair Senetleri Koruma ve Öğrenilmesi Merkezi, f. 8, op. 544, s. 2. , akt: Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. , s. 101.

¹⁰⁰ G.Z. Sorkin,, a.g.e. , s. 22.

katılanlar da yok değildi. “Delegeler arasında ticaret yapmak, halı ve deri satmak için Bakü’ye gelen küçük ticaret erbabı da yok değildi. Bu insanları hemen kurultaydan çıkarmak gerekiyordu, ama onların kurultay delegeleri olduğu bir zamanda onları kovmak kurultayı gözden düşürebilirdi. Bunun için de onların da Bakü’ye gelişine izin verildi.¹⁰¹

Kurultay boyunca delegelerin gündelik yaşam ve temizlik meselesine de büyük titizlik gösteriliyordu. Delegeler haftada iki kez hamama götürülüyor, her dört günde bir defa elbiseleri ilaçla temizleniyordu. Kurultay katılımcılarına kendi dillerinde gazete ve dergiler dağıtılıyor, dini ayinlerini yerine yetirmek için tüm gerekenler yapılıyor, tüm konser, tiyatro ve gezilerle ilgili bilgiler önceden tam zamanında veriliyordu. Bütün kurultay delegelerine her gün küçük miktarda harçlık veriliyor, onlara ücretsiz doktor, berber hizmetleri yapılıyor, hatta bazı delegelere ücretsiz elbise ve ayakkabı da veriliyordu. Daha kurultay başlamadan delegeler arasında artık politik ve kültürel programlar yapılıyordu.¹⁰²

25 Ağustos’ta delegeler Üzeyir Hacıbeyov’un “Arşın mal alan operetini izlediler. 30 Ağustos’da Neriman Nerimanov “Gelecek Komünizm” konulu sunum yaptı. Delegeler için Surahani’ya, petrol kuyularının olduğu yere geziler organize ediliyordu. Bütün bu organizasyonların yapılmasında Azerbaycan Komünist Partisi ve Sovyet teşkilatları aktif görev alıyordu.¹⁰³

31 Ağustos’ta, Bakü Sovyet’i vekilleri, Doğu halkları birinci kurultayının delege temsilcileriyle beraber Doğu Halkları Birinci Kurultayı şerefine oturum gerçekleştirildi. Oturumu Bakü Sovyet’i temsilcisi açtı. O kurultayın önemini vurgulayarak bildirdi ki “bugün burada Batı proleterinin temsilciler bulunuyor. Bu bizim kardeşliğimizin sembolü ve burada temeli atılacak zaferimizin güvencesidir.”¹⁰⁴ Oturumda Türkistan delegelerinin lideri Geller bir gün sonra yapılacak kurultayın görevleriyle ilgili konuşma yaptı. Artık bu oturumda

¹⁰¹ E.D.Stasova, **Vospominaniye**, Moskova, Misl yayınları, s. 178.

¹⁰² **Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Merkezi Devlet Arşivi**, dosya 1, bölüm 7, s. 1.

¹⁰³ Solmaz Rüstemova-Tohidi, **a.g.e.**, s. 102

¹⁰⁴ 1-iy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1-8 sentyabr 1920 g., **a.g.e.**, s. 8.

vurgulanıyordu ki doğuda programın birinci maddesinde milli özgürlük meselelerinin durduğunu göz önünde bulundurarak, bu ülkelerdeki devrimci harekâtları birleştirmek ve sömürgecilere karşı yöneltmek duruyor.¹⁰⁵

Geller'in kurultayla ilgili ve A.Mikoyan'nın Azerbaycan'ın durumuyla ilgili konuşmalarından sonra toplantıya ara verildi ve toplantı katılımcılarının bir grubu, Neriman Nerimanov, Azerbaycan KP üyeleri Moskova'dan trenle gelen Komünist Enternasyonalinin rehberlerini karşılamak için tren istasyonuna gittiler. Büyük coşkuyla karşılanan misafirleri istasyondan direk toplantı salonuna götürdüler.¹⁰⁶

Toplantı gece yarısı saat 01.25'te yeniden görkemli bir şekilde yeniden açıldı ve çalışmasına kaldığı yerden devam etti. Azerbaycan Devrim Komitesi adına Neriman Nerimanov, Komünist Enternasyonalinin rehberleri Zinovyev, Radek, Batı komünist teşkilatlarının delegeleri, Macaristan'dan Bela Kun, İngiltere'den Quelch, Bulgaristan'dan Şablin, Fransa'dan Rossmer, ABD'den John Reed, Avusturya'dan Steinhart kutlama nutuklarını okudular. Dünya emekçilerinin emperyalizm üzerinde zafer çalmasında ve doğu halklarının özgürlük savaşında Doğu Halklarının Birinci kurultayının öneminden bahsettiler. Bütün Doğunun devrim yolunun aydınlanmasında Kızıl Bakü'nün rolü vurgulandı ve komünist devrimi tutuşturmaya gelen herkes selamlandı. Nihayet gece 03.30'da yüksek moral ve alkışlar arasında Doğu halklarının birinci kurultayında görüşme arzusuyla komünist devriminin rehberleri toplantının kapanışını ilan ettiler.¹⁰⁷

2.3. Kurultay Süreci

2.3.1. Kurultayın Birinci Oturumu: Doğu Halkları Kurultayının Görevleri (1 Eylül)

¹⁰⁵ **Kommunist** gazetesi, Bakü, 2 Eylül 1920.

¹⁰⁶ Solmaz Rüstemova-Tohidi, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁰⁷ **Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, , İstanbul, Koral Yayınları 1975, s. 13–29.

1 Eylül 1920’de, akşam saat 21.40’da Bakü’de Mayılov tiyatrosunun binasında Neriman Nerimanov Komünist Enternasyonalı adına Doğu Halklarının Birinci Kurultayının açıldığını ilan etti. Kısa konuşmasında N.Nerimanov Doğu halkları kurultayının önemini vurgulayarak, yaşlı doğunun bugün gözyaşları döktüğünü, kapitalist dünyanın vurduğu ağır yaralardan ve kederden üzüntüyle bahsedeceğini, Doğu halklarının bu kurultayda bir birilerinin durumlarını daha yakından öğreneceğini, hepsinin aynı ölçüde kapitalizm esareti altında inlediğini göreceklerini ve tek bir ilke etrafında birleşerek kapitalist sömürgecilerin zincirlerini kıracağına ümit ettiğini söyledi. Neriman Nerimanov kurultayın daha bir öneminin, iki kutbun, Doğunun ve Batının “sömürülen ve sömüren” halkların temsilcilerinin görüşmesinde olduğunu görüyor, ama kapitalist dünyanın temsilcilerinin de emekçi sınıftan oldukları için “doğunun gözyaşlarının” sebeplerini anlayacaklarına inandığını vurguladı.¹⁰⁸ Bu kısa konuşmasının ardından Neriman Nerimanov kurultayın çalışma kurulunun seçilmesini teklif etti.

Daha kurultaya hazırlık zamanında ayrı ayrı ülkelerin temsilcileri kendi aralarındaki rutin toplantılarında çalışma kuruluna kimi seçeceklerine karar vermeğe çalışıyorlardı.¹⁰⁹ Çalışma kuruluna seçilen delegeler en büyük gruplar olan hem komünistleri hem de tarafsızları temsil ediyordu.

Çalışma kurulunu oluşturan komünist delegeler, Türkistan’dan Rıskulov, Avduraşidov ve Kariev, Türkiye’den Mustafa Suphi, Çinden Van, Hindistan’dan Agariya, Hive’den Mollavekcan Rahmanov, Buharadan Muhamedov, Dağıstan’dan Korkmasov, Terek’ten Digurov, Kuzey Kafkasya’dan Aliyev, Ermenistan’dan Kastonyan, Azerbaycan’dan Nerimanov, Tataristan Cumhuriyetinden Enikeev, Kalmuk Cumhuriyetinden Amur Sanan, Gürcistan’dan Filipp Maharadze, İran’dan Haydar-han, Afganistan’dan Ağazade idiler. Partisizlerden ise Taşkent’ten Narbutabekov, Fergana’dan Mahmudov, Anadolu’dan Tahsin Bahri ve Havis Mehmet, Çin Türkistan’ından Van, Mangışlak bölgesinden Kubeev, Türkmenistan’dan Niyaz-Kulu, Semerkant’tan Kara Tacı, Hindistan’dan Nazir

¹⁰⁸ 1-iy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1–8 sentyabr 1920 g. (stenografi) a.g.e. , s. 26–27.

¹⁰⁹ Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. , s. 105.

Sediki, Dağıstan'dan Sidaceddin Kardaşoğlu, Azerbaycan'dan Elçiyev ve Musayev, Afganistan'dan Azim, Hive'den Abdulayev çalışma kuruluna seçildiler. Böylece her iki grubu temsil eden otuz iki delegeden oluşan kurultayın çalışma kurulu seçildi. Komünistlerden Ostrovski, partiszlerden ise Abdulhamid Yumusov, Meliov, Mahmud-han ve Haydar-han sekreter seçildiler. V.İ.Lenin, Zinovyev ve Trotski kurultayın fahri başkanları ilan edildiler. Hem komünistlerin hem de bitarafların teklifiyle Zinovyev kurultayın başkanı seçildi. Stalin, Radek, batı ülkelerinden gelen misafir delegeler Quelch, Rossmer, John Reed, Bela Kun, Hollanda'dan Jantz, Japonya'dan Hodo Yo Şihro Yönetim Kurulunun fahri üyeleri seçildiler.¹¹⁰

Kurultayın programı komünist grubu tarafından işlenip hazırlanmıştı ve şu maddelerden oluşuyordu:

- Doğu Halkları Kurultayının vazifeleri
- Uluslararası durum ve Doğuda emekçi kitlelerin görevleri
- Milli ve sömürge meseleleri
- Doğuda tarım meseleleri
- Doğuda devlet düzeni şekilleri
- Seçimler ve kurumsal meseleler¹¹¹

İlginç bir detay vardı ki, komünist grubun oluşturduğu bu program, tarafsızlar grubunda müzakere edilirken mevcut altı maddeye ilaveten yedinci bir madde, “Doğuda Sovyet politikası (uzak iç ve dış bölgeler) ” konusunda bir maddenin ilave edilmesine karar verildi.¹¹² Ama sonra malum oldu ki bu karar komünist grubu tarafından dikkate alınmamış ve programa konulmamış.

¹¹⁰ 1-iy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1–8 sentyabr 1920 g. (stenografi), a.g.e. , s. 28–29.

¹¹¹ Kommunističeskiy İnternaşional, dergisi, sayı 14, Sn. Petersburg, Smolny yayınları, , s. 2941.

¹¹² Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Merkezi Devlet Arşivi, dosya 5, bölüm 7, s. 1.

Bu realite Sovyet Rusya'sının kendisinin kurultayın artık ilk gününden Doğu politikasının ayrı ayrı taraflarını detaylı şekilde tartışmaya açmaya niyetinin olmadığını gösteriyordu.

Kurultayın birinci günü birkaç prosedür problemleri halledildikten sonra programın birinci maddesi, "Doğu halkları kurultayının vazifeleri" konusunda konuşma yapmak için söz Zinovyev'e verildi. Konuşmasında Zinovyev Enternasyonalin Doğu politikasını anlattı. "Komünist Enternasyonal beşer tarihinde ilk defa olarak Doğunun yirmiden fazla halkların temsilcilerini bir yere toplayarak onlara dertlerini anlatmak olanağı sağlayan bu kurultay yalnızca Avrupa ve Amerika'nın işçi ve köylülerini değil, hem de Doğunun yüz binlerce emekçi halklarının uyandığını ve böylece emperyalist sermaye ile mücadelede kesin kazanacağını gösteriyor."¹¹³ Partili bir teşkilat olan Komünist Enternasyonalinin sadece komünistleri değil, hatta daha fazla tarafsızları ve başka parti mensuplarını kurultaya davet etmesini Zinovyev, Doğu halklarının emekçi olması ve sömürücü güçlere karşı mücadele etmek arzusuna bağlıyordu.

Daha sonra konuşmasında III. Enternasyonalin II. Enternasyonalden farkını anlatan Zinovyev II. Enternasyonalin dünyanın sömüren ve sömürülen milletlere bölündüğü tezini kabul etmeyerek sınıflı mücadeleyi reddetmekte suçladı. Bu suçlamasına örnek olarak II. Enternasyonale dahil olan Gürcistan milli hükümetinin emekçilere ve köylülere karşı tutumunu gösteren Zinovyev, bu hükümetin köylülere toprak vermediğini ve kitlelerin sömürülmesine ortam yarattığını söyledi. Bunun karşısını almak için Zinovyev kurultayın birinci vazifesini, emekçi insanları, milyonlarca köylü kitleleri sınıflı mücadeleyi dâhil etmekle onları artık dünya işçi sınıfı ile ittifaka girip emeğin tam zaferine ulaşmakta görüyordu.¹¹⁴

Daha uygar, daha bilinçli olmuş Avrupa ve Amerika emekçilerini Doğunun geri kalmış emekçilerine yardım etmeğe çağırın Zinovyev, bu yardımı doğuda köklü tarım devriminin geçirilmesine bağlıyor ve 'toprağı almakta' , bütün dünya halklarının özgür ittifaklarını yaratmakta Doğu emekçilerine yardım göstermeyi

¹¹³ 1-ıy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1-8 sentyabr 1920 g. (stenografi), a.g.e. , s. 32-33

¹¹⁴ A. e. , s. 34.

dünya emekçileri için esas vazife olarak gösteriyor. Konuşmasının bu bölümünde Zinovyev büyük hatiplik becerisi göstererek Komünist Enternasyonalinin Doğu politikasının en önemli bölümü olan, Doğu ülkelerinde kapitalizmi geçmeden direk sosyalist devrimin mümkün olduğu tezini anlatmaya başladı. Uzun yıllar mevcut olan bir tezin, yani tüm ülkelerin kendi gelişmesinde kapitalizm etabının olmazsa olmazlığını ve sadece bundan sonra sosyalizmin gelebileceği fikrini artık Komünist Enternasyonalinin kabul etmediğinin altını çizen Zinovyev vurguladı ki, “Türkiye, İran, Çin, Hindistan, Ermenistan köylüleri Rus köylülerinde örnek alıp kapitalizmi atlayarak Sovyet düzeni yaratmak için mücadele edebilirler ve etmelidirler”¹¹⁵. Bu mücadeleyi Zinovyev artık bir ülkenin-Rusya’nın kapitalizm zincirinden kurtulduğu andan itibaren mümkün görüyor. Şöyle ki emekçiler artık proletarya devrimi meselesini öncelikli kabul etmişler ve Batı emekçilerinin önderliğiyle Doğunun sömürülen ülkelerinde Sovyet hâkimiyetini kurmak mümkündür ve gereklidir. Ortaya çıkan önemli bir soruya, Doğuda nasıl bir yönetim şekli olacağı sorusuna Zinovyev Rusya örneğinde olduğu gibi Sovyetler yaratılması, hatta şehir emekçilerinin olmadığı yerlerde de ‘Köylü Emekçi Sovyetleri’ yaratmayı öneriyor. Daha sonra Zinovyev bu vazifeleri hayata geçirecek iki güç gösteriyor. Birincisi, Batı Avrupa’nın emekçi komünist mücadelesi, ikinci sömürülen milletlerin uyanması. Bu milletler henüz kendi yolunu belirlemiş değil ama anlıyorlar ki, Fransız ve İngiliz emperyalizminin boyunduruğu altındadırlar.

Bu iki akımın, Batı ve Doğu emekçilerinin birbirine yakınlaşmasını, birleşerek güçlü bir akıma çevirip önündeki tüm engelleri yıkmasını arzulayan Zinovyev Komünist Enternasyonalinin şimdilik onunla aynı yolda olmayan, hatta bazı meselelerde ona karşı olan mücadeleleri de bu niyetin hatırına desteklediğini bildirdi. Bu gibi mücadelelere örnek olarak Zinovyev, Türkiye’de Mustafa Kemal Atatürk’ün liderlik ettiği mücadeleyi göstererek vurguluyor ki, bu mücadele komünist hareketi değil ama Sovyet devleti onu destekliyor ve İngiliz, Fransız emperyalizmine karşı her bir devrimci mücadeleye yardım etmeğe hazırdır.¹¹⁶

¹¹⁵ A. e. , s. 38–41

¹¹⁶ A.e. s. 41.

Zinovyev Komünist Enternasyonalinin Doğu politikasının daha bir önemli yönünü, Doğu ülkelerinde milli özgürlük ve devrimci hareketlerle ittifaka girme olanağını Türkiye’de Mustafa Kemal hareketiyle ilgili düşünceleri örneğinde anlatmaya çalışıyordu. Zinovyev Komünist Enternasyonalinin Türkiye, İran, Hindistan ve Çin’de de milli özgürlük mücadelelerini desteklediğini ve destekleyeceğinin altını çizerek söyledi. Ama şunu da vurguladı ki, bu mücadeleleri hiç de kendi çıkarları için değil, Türkiye’de gerçek halk devriminin meydana geleceğini umut ettiği için destekliyor. Zinovyev Hindistan ve Çin’le ilgili de birkaç kelime söylemek istediğini bildirdi. İngiliz kapitalizminin Hindistan’ı vahşice sömürdüğünü, bir direniş sonucu insanların kitle halinde kurşunlandığını anlatan Zinovyev bütün bu olanlara rağmen bilinçsiz Hintli askerlerin İngiliz komutası altında savaştığını ve proleter devrimini bastırmakta kullanıldığının altını çizdi. Çin’deki durumun da Hindistan’dan iyi olmadığını sözlerine ilave etti.¹¹⁷

Açık konuştuğunu, kirli diplomasi yapmaya hiçbir kurultay temsilcilerinin hakkı olmadığını söyleyen Zinovyev, net olarak bildirdi ki, “milli özgürlük mücadelelerinin vazifesi Doğuda İngiliz emperyalizminden kurtulmaya yardım etmekse, komünistlerin bunun kadar mühim vazifesi Doğunun emekçilerine zenginlere karşı mücadelede, onlara kendi komünist teşkilatlarını yaratmakta yardım etmek, komünizmin ne olduğunu onlara anlatmak, onları gerçek emek inkılâbına, gerçek beraberliğe, insanın her türlü baskıdan kurtulmaya hazırlamaktır.”¹¹⁸

Böylece, Komünist Enternasyonalinin Doğu meselesinde esas stratejik planı, Doğu ülkelerinde milli özgürlük mücadelelerinin müdafaa olunması, bu mücadeleler zaferle sonuçlandıktan sonra sınıflı mücadelenin ön plana çekilmesi ve onların komünist hareketlere dönüştürülmesi sonuçta komünistlerin iktidara gelerek Doğu ülkelerinde Sovyet devlet kuruluşunun yaratılması Zinovyev’in bu konuşmasında ortaya çıkıyordu.

¹¹⁷ Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri I), İstanbul, Cumhuriyet yayınları, 2000, s. 72–73.

¹¹⁸ 1-iy Syezd Narodov, Vostoka. Baku 1–8 sentyabr 1920 g. (stenografi), a.g.e. s. 45.

Bu stratejik planın ilginç bir yanı, aynı zamanda belki de zayıf bir tarafı, komünistlerle şimdilik ittifaka giren Doğu ülkeleri milli mücadele liderlerinin bu planla ilgili düşünceleri dünya proleter devrimi arzusuyla yaşayan komünist liderleri o kadar da fazla ilgilendirmiyor gibi gözüküyordu. Bu Zinovyev'in konuşmasından da anlaşılıyordu. Tam tersi, Zinovyev kendilerinden farklı düşünen milli mücadele liderleriyle yakınlaşma sağlanabileceğine ümit ettiğini ve birbirilerine gizli kin beslemektense açık sözleşmeler yapılmasını daha anlamlı buluyordu.

Kurultayda toplanan dünya komünist hareketi liderleri başka konuşmalarında da Doğu ülkeleri milli mücadele liderlerinin gelecek kaderi ile ilgili kendi düşünce ve planlarını bildirmediler. Milli mücadele liderlerinin komünist fikirleri kabulleneceğini düşünmek o kadar da gerçekçi değildi. Zaten Zinovyev ve diğer komünistler de bu milli mücadele liderlerinin komünist ideolojiyi kabulleneceği ve komünist harekete katılacağını düşünmenin hayalcilik olacağını biliyorlardı. Bu yüzden konuşmalarında mümkün olduğu kadar bu konuya girmemeğe özen gösteriyorlardı. Her bir Doğu ülkesinde müstakil komünist partisinin yaratılması ve faaliyet göstermesi esas şart olarak, Doğu stratejisinde ileri sürülüyordu. Bu da milli mücadele liderlerinin kendi halkları karşısındaki esas görevlerini yerine getirdikten sonra, yani sömürgecilikten kurtardıktan sonra politik sahneden çekilmelidirler anlamına geliyordu.

Milli özgürlük hareketinin zafer kazanmasından sonra onun komünist harekâta çevrilmesi sürecinde ortaya çıkacak problemlerin ne tür ve hangi yolla çözümleneceği meselesine de Komintern liderleri konuşmalarında bir açıklık getirmiyorlardı. Ama bu ülkelerde Kızıl Ordu kurulması fikri ve oluşacak problemlerin silah yoluyla halledebilme gücüne sahip olduğunu gösteriyordu. Bütün bunlar da Doğu ülkeleri milli mücadele liderleriyle Komintern liderleri arasındaki samimiyeti şüphe altına alıyordu. Birçok iç ve dış sebeplerden dolayı komünist liderlerle işbirliğine giren milli mücadele liderleri de bu işbirliklerinin uzun süreceğinden kuşku duyuyordu. Kendi menfaatleri doğrultusunda bu anlaşmalardan daha fazla yararlanmaya çalışıyordu. Hadiselerin sonraki gidişatı ayrı ayrı ülkelerde bu tür anlaşmalardan hangi tarafın daha kazançlı çıkacağını gösterecekti. Ama

şimdilik Doğu halklarının birinci kurultayı arifesinde bu tür anlaşmalar daha yeni yapılyordu ve her iki taraf bu anlaşmalara büyük ümitle bakıyordu.

Bu ümit Zinovyev'in konuşmasının son bölümünde özellikle hissedilyordu. Doğunun Müslüman halkları arasında cihat-mukaddes savaş fikrinin güçlü olduğunu bilen Zinovyev kendine has hatiplik becerisiyle konuşmasının sonunda kurultay katılımcılarını Komintern adından sömürgecilere ve yağmacılara, ilk başta İngiliz emperyalizmine karşı cihada çağırıyordu. Bu dakikalar kurultayın en tarihi anlarıydı. Kurultayın stenoyla tutulmuş belgelerinden ve katılımcıların anlarından görünüyör ki Zinovyev'in bu çağırısı katılımcılara tesir etmiştir. Bütün salon ayağa kalkarak sürekli alkışlar ve 'ura' sedalarıyla uzun süre ayakta alkışlıyordu.¹¹⁹

Nihayet Zinovyev'in konuşması Azerbaycan ve Fars dillerine çevrildikten sonra kurultayın birinci günü kapanıyordu.

2.3.2. Kurultayın İkinci Oturumu: Uluslararası Durum ve Doğuda Emekçi Kitlelerin Görevleri (2 Eylül)

2 Eylülde, kurultayın ikinci günün birinci yarısında kurultayda hem komünistler hem de tarafsızlar ayrı çalışarak kurultayın gidişatı ve programıyla ilgili meseleleri müzakere ediyorlar. Komünist grubunun toplantısında gündeliğin birinci ve ikinci meselesini birleştirmek, yani ikinci konuşmacıyı dinledikten sonra müzakerelere başlamak, daha sonra ziraat, milli mesele, teşkilatlanma ve Sovyet Kuruculuğu, gruplarına bölünerek bu meseleleri ayrı ayrılıkta incelemek, Doğu halklarının daimi Yönetim Kurumunu yaratmak, konuşacak delegelerin adaylığı ve Türkiye'den Enver Paşanın kurultayda konuşmasına izin verilmesi meseleleri müzakere olundu.¹²⁰ Enver Paşanın konuşması meselesi hem komünistler hem de tarafsızlar grubunda büyük yankı yarattı ve tartışmalara sebep oldu. Komünist

¹¹⁹ A.e. , s. 48.

¹²⁰ Rusya En Yeni Tarihe Dair Senetleri Koruma ve Öğrenilmesi Merkezi, f. 9, op. 544, s. 2. , akt: Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. , s. 113.

grubun toplantısından sonra burada kabul edilmiş meseleler tarafsızların grup toplantısında müzakere edildi ve Enver Paşanın konuşması hariç diğer meseleler burada da kabul edildi.

Kurultayın ikinci gününün akşam oturumunda programın ikinci meselesi olan “Uluslararası durum ve Doğuda emekçi kitlelerin vazifeleri” mevzusunda konuşmak üzere söz Karl Radek’e verildi. Batı devletlerinin Doğuda yürüttüğü siyasetin ifşasıyla ilgili konuşmasında Radek ilk önce XX. yüzyılın başlarından başlayarak İngiltere ile Rusya’nın bu bölgede hangi çıkarların peşinde olduklarını, Türkiye ve İran’la ilgili politikalarını, liberal gözüken İngiltere’yle Rus Çarlığının politikaları arasında aslında önemli bir farkın olmadığını, gerektiğinde bu iki gücün aralarında her zaman anlaşmaya vardığını tarihi delillerle anlattı. Doğu ülkeleri uğurunda İngiliz ve Rus direnişinin I. Cihan Savaşı devrinde İhtilaf devletleri ve Almanya grubunun rekabeti ile yer değiştirdiğini vurgulayan Radek, emperyalist devletlerin dünyayı yeniden bölmek ve aralarında paylaştırmak politikaları üzerinde duruyor. Almanya’nın müttefiki olan Osmanlı devletinin hangi yollarla parçalandığını, İngiltere’nin yeni bağımsız Arap devletlerinin yaratılmasında hangi çıkarları güttüğünü ve bu politikanın merkezinde Arapların en mühim serveti, petrolün olduğunu vurguluyor. İhtilaf ülkelerinin Ermenilere ilgisinin azalmasını da Radek, Ermenistan’da en önemli ham madde, petrolün olmamasıyla açıklıyor. “Bu sebeptendir ki, Ermenistan, Sovyet Rusya’sı ile sulh mukavelesi yapmak zorunda kalmıştır”¹²¹.

1919 yılında İran-İngiltere mukavelesi örneğinde İngiltere’nin “İran’ı azat etme” politikasının gerçek yüzünü açıklayan Radek’in fikrinde savaştan zaferle çıkmış İhtilaf devletleri şimdi Doğuya daha derin bir sömürgeci anlayışla gireceklerdir. Çünkü ağır savaş bu ülkelerin hepsini derin ekonomik krize sokmuştur ve bu krizden çıkmak için hem kendi ülkelerinin emekçilerini hem de Doğu ülkelerinin halklarını iki kat, üç kat sömürmeğe çalışacaklar. Diğer taraftan özellikle bu ekonomik krizin derinleşmesinde Radek yaklaşmakta olan dünya devriminin kıvılcımlarını görüyor. Radek “Fransa’nın başbakanı Klemenson’nun “Bolşevizm

¹²¹ 1-ıy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1-8 sentyabr 1920 g.(stenografi) , a.g.e. , s 53-68.

mağlup halkların hastalığıdır” sözlerinin kesinlikle doğru olmadığını, savaştan zaferle çıkmış ülkelerde-Fransa, İngiltere, İtalya ve onların sömürgelerinde emekçi ve aydınlar arasındaki isyanları örnek göstererek İtalya’nınsa nerdeyse devrim arifesinde olduğunu vurguladı. Bu ülkede devrimin zafer kazanabileceğine örnek olarak ise Rusya’da işçi ve köylülerin feodallere galip geldiğini vurguluyor. Doğu halklarının kendi özgürlüklerini kazanacaklarının mümkün olduğunu başka göstergelerinin ise bu halkların düşmanlarının ekonomik iflase uğraması ve işçi-köylü Rusya’sı tarafından ezilmesini gösteriyor.”¹²²

Daha sonra Radek genel politik analizden somut meselelere, Doğu halklarının oluşan uluslararası durumla bağlı vazifelerini sayıyor. Radek kesinlikle bildiriyor ki, “Doğu halklarının işçi ve köylülerinin zaferi yalnız onların akıl ve iradelerine bağlıdır. Eğer onlar Sovyet Rusya’yla birleşirlerse hiçbir düşman korkulu olamaz. Düşmanlarla çevirili Sovyet Rusya’nın şimdi kendisinin silah ürettiğini ve bu silahla yalnız kendini değil bütün sömürülenleri silahlandırabilecek güçte olduğunu, onlarla beraber zafere götüreceğini”¹²³ vurgulayan Radek konuşmasının en önemli bölümüne başlıyor.

Kapitalist devletlerin de Doğuya özgürlük adı altında geldiğini ve emperyalist niyetlerini bu kelimeyle perdelediklerini vurgulayan Radek defalarca kandırılmış doğulu işçi ve köylüler arasında Sovyet Rusya’sının vaatlerinin samimiyetine bazı itimatsızlıkların olduğunu kabul ediyor. Bu tür şüphelere cevap olarak Radek; “Sovyet Rusya’sı yeteri kadar büyük ve zengin bir ülkedir, kendi kendini beslemeğe gücü yeter ve başka ülkelerde ekmek aramaya ihtiyacı yoktur.”¹²⁴ Böylece Sovyet devletinin Doğu politikasında ekonomik amillere dokunmayan Radek, sadece politik etkenleri ön plana çıkarıyor. Yalnız ve yalnız kendi özgürlüklerini arzu eden Rusya işçi ve köylülerinin düşman kapitalist dünyasıyla uzun süre iyi komşuluk ilişkileri içinde yaşamının imkansızlığını anladığını ve tek çıkış yolunun bu sömürgeci düzeni dağıtmakta gördüğünü iddia eden Radek, Doğu halklarını bu mücadelede Sovyet Rusya’nın yanında olmasının

¹²² A.e., s. 68-69.

¹²³ A.e., s. 69.

¹²⁴ A.e., s. 70.

çok önemli olduğunu söylüyor. Ama Radek her halde kendisi de bu izahın o kadar da gerçekçi olmadığını anlıyor ve şunu da vurguluyor ki, “Sovyet hâkimiyetinin Doğu politikası sadece bir politik manevra değildir, kendi menfaati uğruna Doğu halklarını kullanarak onları ateşe atmak da değildir. Bolşevik emperyalizminin varlığı ve Sovyet Rusya’sının Doğuya işgalci güç olarak geldiği söylentilerinin olduğunu samimiyetle kabul eden Radek, bunların gerçeği yansıtmadığını, Sovyet Rusya’sıyla Doğu halklarının kaderlerinin birbirine bağlı olduğunu ve onların ittifaklarının gerekli olduğunu ya biz Doğu halklarıyla birleşerek Batı Avrupa proleterinin zaferini hızlandıracağız, ya da biz mahvolacağız ve siz köle olacaksınız sözleriyle açıklıyor. Doğu halklarını bu beraber işin hatırına birlikte güçlenmeye, birlikte silahlanmaya ve beraber kurbanlar vermeğe çağırın Radek bildiriyor ki, birlikte kazanılan bu zafer bir halkın başka bir halk üzerindeki zaferi değil, bütün halkların emekçi kitlelerinin dünyayı sömüren küçük bir grup üzerindeki zaferi olacaktır.”¹²⁵

Konuşmasının sonunda Radek Doğu halklarının tarihinden bahsediyor, kapitalizm ve mülkiyetçilerin baskısı altında oluşmuş ‘her şeye katlanmak’ felsefesinin bir kenara atmaya çağırıyor. Konuşmasını dünyada komünizm bayrağı altında yeni bir medeniyetin yaratılacağıyla nokt alıyor.¹²⁶

Radek’in konuşmasında ilginç bir detay dikkati çekiyordu. Zinovyev’den farklı olarak Radek Komintern’in değil, Sovyet Rusya’nın Doğu politikasını analiz ediyor ve savunuyor, Komintern’in maksat ve vazifelerini Sovyet Rusya’sının devlet menafiyi ile uyuştüğünü söylüyordu. Böylece Komintern’in iki önemli lideri konuşmalarında Doğu politikasını genel olarak anlatmaya çalıştılar. Bu konuşmalar bir nevi tebligat karakteri taşıyordu. Yakın Doğu’nun tarihi ve politik durumu geniş şekilde tahlil edilmesine rağmen bu bölgedeki karışık sosyal-politik durumla ilgili hiçbir şey söylenmedi.

Kurultay programının iki konuşmasıyla ilgili fikirlerini bildirmek için komünistler ve tarafsızlar grubundan üçer kişi davet edildi. “İlk olarak komünist

¹²⁵ A.e. , s. 69- 71.

¹²⁶ **Gündoğumunu Görmek Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, İstanbul, Sorun Yayınları, 2006, s. 65–68.

gruptan, Sovyet Azerbaycan'ının delegesi Dadaş Bünyadzade söz alarak, Zinovyev ve Radek'in konuşmalarına tamamen katıldığını bildiriyordu. XX. yüzyılın başlarından Ekim devrimine kadar emperyalist devletlerin Doğuyu bölüştürmek politikasını anlatan Dadaş Bünyadzade konuşmasının sonunda 1917–1918 yıllarında Güney Kafkasya'daki politik duruma ve olaylara değiniyor ve Azerbaycan'ın da Almanya-Türkiye bloğunun işgalci planlarında mühim yerlerden birisi olduğunu söylüyor.”¹²⁷ Bünyadzade o devirde Azerbaycan halkını Bakü Sovyet'inin lideri Stepan Şaumyan ve Ermeni Taşnaklarının zulmünden kurtaran Türk ordusunu ise işgalci ordu olarak nitelendiriyor. Dönemi analiz etmeden sadece kendi ideolojisi açısından Türk ordusunu ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyet'ini eleştiriyor.¹²⁸

Bünyadzade Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasının öncülerindendi ve bu tarz bir konuşma hiç de sürpriz değildi. Güney Kafkasya ülkelerinden yalnız bir delegenin, Sovyetleştirilmiş Azerbaycan'ın delegesine konuşmak için izin verilmesi tesadüf değildi. Gürcü delegelerin kurultaya yüz on delegeyle katılmalarına rağmen kurultaydaki rolleri çok sönük kalıyordu. Ermeni delegeler ise kurultaya sadece birkaç beyanname veriyorlar. Bu belgelerde Ermeni emekçilerin faciasının sebeplerinden biri olarak gelişmiş işçi sınıfının olmaması ve diğer partilerin, eserlerin ve Menşeviklerin zayıf olmaları gösteriliyor. Ama vurgulanıyor ki “şimdi Ermeni Taşnaksütun partisinin önünde durabilecek bir parti, Ermeni Komünist Partisi var. Ya komünistler ya Taşnaklar. Şimdi Ermenistan'da mesele şöyle konuluyor.” Bu parti bir sene önce faaliyete başlamıştı ama kesinlikle bildiriliyordu ki, Doğuda genel isyan vakti geldiğinde, komünist partisi de Taşnaksütun hakimiyetini devirecektir”. Ermeni delegelerinin kurultaya verdiği başka bir belgede Taşnak hakimiyetine son verecek artık başka bir güç gösteriliyordu. Ermenistan'ın yerli ahalisi tarafından kurultaydan rica ediliyordu ki, Kızıl Ordu'yu Ermenistan'a göndersin ve burada Sovyet hakimiyetini kursun.¹²⁹

Kurultayda İran delegeleri adına konuşmak için Haydar Han Emioğlu'ya söz veriliyor. Haydar Han da konuşmasında genel olarak Doğudaki duruma değiniyor,

¹²⁷ 1-iy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1–8 sentyabr 1920 g.(stenografi) , a.g.e. , s. 76–77.

¹²⁸ A.e., s. 77.

¹²⁹ Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. , s. 120.

“Rus ve Batı komünistlerinin Doğuya yardım elini uzatmasında samimi olduklarını hiçbir diplomatik maksat gütmediklerini”¹³⁰ söylüyor.

İran devriminin ilginç simalarından olan Haydar Han, İran sosyal demokrat partisinin kurucularından, Rusya ve İran devriminin aktif iştirakçilerinden biri olmasına rağmen İran komünistlerinin soluna yaklaşmamış, kendine has duruşunu ve bağımsızlığını koruyan ilginç bir kişiliktir. İran komünistlerinin sol grubundan olan delegelerinin Komintern’de oldukça aktif rol oynamalarına rağmen, 1920 senesinin güzünde İran komünistlerinin lideri olarak Haydar Han’ı ön plana çıkarmakla Komintern onun itibarını kullanarak İran’da komünistlerin zayıflayan nüfuzunu güçlendirmek ve Gilan’da milli mücadele hareketinin lideri Mirza Küçük Han’la ilişkilerini iyileştirmek istiyordu.

Genel olarak baktığımızda ise Yakın Doğu ve İran’daki mevcut durumla ilgili detaylı konuşma yapılmıyor. Ne Haydar Han ne de diğer İranlı delegeler ne Gilan’daki iç savaştan ne de Güney Azerbaycan’daki Hiyabani’nin liderlik ettiği demokratik hareketle ilgili bilgi verilmiyor. Hiyabani hareketinin genişliğine ve İran’ın politik hayatında oynadığı büyük role rağmen bu gelişmeden hiç söz edilmiyor.

Türkiye’yle ilgili konuşmalar ve konuşmacılar ise kurultayın en ses getiren ve en tartışmalı geçen bölümüydü. Kurultaydaki Türk delegeleri üç grup olarak ele ala biliriz: Birinci grup-Merkezi Bakü’de olan Türkiye Komünist Partisi delegeleri. Aralarında Mustafa Suphi, Süleyman Nuri, Naciye Hanım gibi isimler vardı. İkinci grup-Libya ve İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadını temsil eden Enver Paşa ve arkadaşları. Üçüncü grup-Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini temsil eden Dr. İbrahim Tali başkanlığındaki heyet.¹³¹

Bu ise Türk delegelere Türkiye’deki mevcut politik durumu farklı açılardan aydınlatmaya yardım ediyordu. Türk delegelerinden ilk konuşmayı yapan komünist grubundan Bahuddin Şakir, Türkiye’nin I. Cihan Savaşındaki rolüne dair Komintern

¹³⁰ 1-ıy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1-8 sentyabr 1920 g.’’, (stenografi), a.g.e. , s. 79.

¹³¹ Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri I), İstanbul, Cumhuriyet yayınları, s. 11.

liderlerinin fikirlerine katılmadığını söyleyerek ülkesinin 1914–1918 yıllarında yürüttüğü politikanın daha gerçekçi ve derinden analiz olunmasını istedi. Türkiye'nin I. Cihan Savaşı devrinde zayıflamış olduğunu ve kendi bağımsızlığını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bir zamanda işgalci emperyalist maksatlar güttüğü şeklindeki konuşmaların gerçekçi olmadığını vurguladı. Hatta savaşın Almanya ve Türkiye'nin lehine işlediği bir zamanda bile ülkesinin bu fırsattan yararlanmadığını ve hiç de Güney Kafkasya bölgesini işgal etme gibi bir niyetinin olmadığını, sadece tampon devletler yaratmak istediğini bildirdi. Ayrıca Anadolu'da toprak meselelerinin kendine has çizgilerinin olduğunu ve genel olarak büyük toprak mülklerinin olmadığına dikkat çekti.¹³²

Bu durumda Türkiye ne “işgalci” ne de “komünist devrimi eşliğinde olan” devlet modeli gibi Komintern'in sunduğu hazır modellere uymuyordu. Türk delegenin planlaştırılmamış ve kurultay liderlerinin beklemediği bu konuşması kurultayda büyük tartışmalar yarattı ve tahlil edilmeden delegelerin eleştirilerine sunuldu. Bu tartışma zaten Enver Paşanın kurultaya çağırılması meselesinin müzakeresiyle kızıışmıştı.

Enver Paşa kurultaya beyannamesinde kendini bir sıra Doğu ülkeleri-Fas, Cezayir, Tunus, Tripoli, Mısır, Arabistan ve Hindistan İnkılâp Teşkilatları İttifakının temsilcisi gibi takdim ediyordu.¹³³ Ama arşiv materyallerinden malum oluyor ki, Enver Paşa kurultaya Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından davet edilmiştir.¹³⁴ Umumiyetle Enver Paşanın Bakü'ye gelişi kurultayın en sansasyon olayına dönüşmüştü. O günlerde Bakü'de Özel Şubenin hapisanesinde tutulan Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucusu Memmed Emin Resulzade, hatıralarında Enver Paşanın şehir halkı tarafından nasıl coşkuyla karşılandığıyla ilgili rivayetlerin hatta hapishanede de hücreden hücreye yayıldığını yazıyordu. “Paşanın bindiği araba, etrafını saran insan selinden kıpırdayamaz halde olduğunu, elinin öpmek için

¹³² 1-iy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1–8 sentyabr 1920 g. (stenografi), a.g.e. , s.78–79.

¹³³ G.Z. Sorkin, a.g.e. , s. 30.

¹³⁴ Rusya En Yeni Tarihe Dair Senetleri Koruma ve Öğrenilmesi Merkezi, f. 9, op. 544, s. 2. , akt: Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. ,124.

kuyruk oluştuğunu ve aman Paşam ne zaman kurtulacağız diye ona hitap edildiği tüm hücrelerde konuşuluyordu.”¹³⁵

Locada görüldüğü anda bütün kurultay katılımcılarının ayağa kalkmasına, gürültülü tezahüratlarla alkışlamasına¹³⁶ rağmen Enver Paşanın kurultayda konuşma ihtimali delegeler, özellikle de Türkiyeli delegeler arasında tartışmalar yarattı

Komünist grubunun eylülün ikisinde toplanan oturumunda Enver Paşanın kurultayda konuşmasına izin verilmesi meselesi geniş bir şekilde tartışmaya açıldı. Kurultay liderlerinin konuşmalarından da gözüküyor ki Enver Paşanın Bakü halkı ve kurultay katılımcıları tarafından gösterişli şekilde karşılanması endişe yaratıyordu. “Enver’e rağbetin tezahüründen korkmak yalnız bizim zayıflığımızı gösterirdi”¹³⁷ diyen Zinovyev bu toplantıda resmen ilan ediyor ki, Enver Paşa kurultaya Rusya KP Merkez Komitesinin kararıyla davet olunmuştur ve bazı şartlar dikkate alınırsa Paşanın konuşmasından maksimum fayda sağlanabilir.¹³⁸ Zinovyev’in şartlarına göre Enver Paşa ilk önce Genç Türkler (Jön Türkler) hareketinin fiyaskoya uğradığını itiraf etmeli ve geçmiş faaliyetinden pişmanlık duyduğunu itiraf etmeliydi. Paşanın konuşmasından önceyse oturum başkanı tarafından onun geçmişi hatırlatılmalıydı. Enver Paşanın pişmanlık temalı konuşmasından sonraysa bir Türk delege, eğer mümkünse bir Anadolu köylüsü konuşmalı, Paşayı Türkiye’nin cellâdı olarak tanıtmalıydı. Bundan sonra kurultay bu konuşmalara fikrini bildirmeliydi.¹³⁹ Ama Zinovyev’in bu teklifi komünist grubun toplantısında büyük itirazlarla, özellikle de Türk delegelerin keskin itirazlarıyla karşılaşılıyor. Türk delegelerden İsmail Hakkı, Enver Paşanın bir sıra hizmetlerinin olduğunu vurgulasa da onun hakimiyetinin Türkiye’nin emekçi kitlelerine hiçbir şey vermediğini ve eğer kurultayda Paşaya konuşmak için söz verilse “Enver Paşa hâkimiyetinin bütün azaplarını omuzlarında hissetmiş” Türk köylülerinin bakışlarının kurultayın aleyhine değişeceğini bildiriyordu. Memmedov adlı bir delege de bildiriyor ki, bu türlü konuşmalar

¹³⁵ M.E. Rezulzade, **Stalin’le İhtilal Hatıraları**, Bakü, Elm yayınları, 1991, s. 68.

¹³⁶ A.e. , s. 68.

¹³⁷ Kommunistiçeskiy İnternasional, dergisi, sayı 14, Sn. Petersburg, Smolny yayınları, 1920, s. 2938.

¹³⁸ **Rusya En Yeni Tarihe Dair Senetleri Koruma ve Öğrenilmesi Merkezi**, f. 9, op. 544, s. 2. , akt: Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. ,124.

¹³⁹ A.e., s. 124

tehlikelidir ve faydadan çok zarar verebilir. Çünkü bu tarz ‘‘pişmanlık konuşmaları’’ ciddi konuşmalar değildir ve dünya burjuvazisinin ıslahını onaylamıyor. Ama bütün bu itirazlara rağmen Zinovyev kendi kararında ısrar ediyor, Paşanın liberal düşünceli görkemli Türk politikacısı adlandırıyor. Enver Paşanın kitleler arasındaki nüfuzunu görmemezlikten gelmekten tam tersine, onun bu nüfuzunun kendileri için bir avantaj olduğunu bildiriyor. Oylama zamanı Zinovyev’in teklifi kabul ediliyor. ‘‘Toplantıda, Enver Paşanın salonda karşılanması özel bir hal almamalı kararı veriliyor, Paşaya büyük nüfuz sahibi gibi hürmet göstermek, elini öpmek gibi durumlara yol verilmemelidir diye belirtiliyor. Enver Paşadan sonra bir Türk delegesi konuşmalı, Paşanın nasıl biri olduğunu ifşa etmeli ve onun nüfuzunu düşürmelidir.’’¹⁴⁰ Tarafsız delegelerin grup toplantısında da bu mesele müzakere ediliyor ama komünist grubun toplantısının kararını kabul etmeyerek Enver Paşanın kurultayda konuşup konuşmama kararını Anadolu’dan gelen delegelere bırakılıyordu. Ama son anda kurultayın Yürütme Kurulu Enver Paşanın konuşmasına izin vermiyordu.¹⁴¹

Kurultayın üçüncü oturumu kısa sürdü ve iki delegenin Doğu halklarıyla ilgili genel konuşmasıyla kapandı.

2.3.3. Kurultayın Dördüncü Oturumu: Enver Paşanın Beyannamesinin Okunması (4 Eylül)

Kurultayın 4 Eylül tarihli dördüncü oturumunda Enver Paşanın yazılı beyannamesi okundu. Beynamede Enver Paşa Türkiye’nin I. Cihan Savaşında iştirakini, iki emperyalist grubun, Çar Rusya’sı ve müttefikleriyle Almanya ve onun

¹⁴⁰ Rusya En Yeni Tarihe Dair Senetleri Koruma ve Öğrenilmesi Merkezi, f. 9, op. 544, s. 2. , akt: Solmaz Rüstemova-Tohidi, a.g.e. ,124

¹⁴¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Merkezi Devlet Arşivi, f. 5, op. 7, s. 1.

müttefiklerinin arasında kaldığını, Türkiye'yi tamamen boğmak niyetinde olan birinci gruptansa ona hayat vadeden Almanya'yı seçmeğe, devleti koruma hatırına onunla ittifaka girmek zorunda olduğunu bildiriyor. Azerbaycan'la ilişkilerde Türkiye'ye karşı sürülen ithamların temelsiz olduğunu, Azerbaycan'ın Azerbaycanlılara ait olduğunu her zaman savunduklarını, bu ülkeye karşı hiçbir işgalci niyet gütmediklerini ilan ediyordu. Enver Paşa III. Enternasyonalin ileri sürdüğü emekçi kitlelerin sömürgecilikten kurtulması, milletlere kendi geleceklerini belirlemek hakkının verilmesini, sosyal sahada bilimle emeğin birleştirilerek ülkelerin gerçek özgürlüğüne kavuşturulması düşüncesiyle aynı fikirde olduğunu bildiriyor. Beyannamesini “Yaşasın ezilenlerin birliği. Kahrolsun bu birliğin titrettiği ezenler” şiarıyla bitiriyor.¹⁴²

Enver Paşanın beyannamesinin hemen ardından İbrahim Tali'nin beyannamesi okunuyor. Beynamede Zinovyev'in planladığı gibi ifşa edici konuşmanın yerine Enver Paşanın hiç ismi bile anılmıyor, Mustafa Kemal Atatürk'ün başçılık ettiği Anadolu isyanının nedenlerinden bahsediliyor. Dış etkenler arasında Türkiye'nin Batılı emperyalist güçler tarafından Yunanlıların ve Ermeni Taşnakların eliyle parçalanmak istenmesi, iç nedenler arındaysa zengin tabakaların sömürsü karşısında Anadolu köylülerinin çok ağır bir durumda olduğu gösteriliyor. Beynamede bu etkenlerin Anadolu'nun emekçi kitlelerini birleşmeye, Millet Meclisi yaratmaya ve hem kendi devletlerini, hem de emekçi halkının hukuklarını korumak için isyana katıldıklarını bildiriyordu. Bu yolda III. Enternasyonalle hemfikir olduklarını vurguluyordu. Beyannamesinin sonunda, Doğu halklarına Rus işçi ve köylüleriyle birleşmeğe ve Kızıl Orduya yabancı emperyalist güçleri yenmekte yardım etmeğe davet ediyor.¹⁴³

Daha sonra kurultay dinlenen her iki beyanname üzere bildiri kabul ediliyor. Üç bölümden oluşan bu bildiride kurultay, dünya emperyalizmine karşı mücadele veren bütün Doğu halkları gibi Türk halkına da desteğini bildiriyor ve Doğu Halklarının I. Kurultayının Doğunun mazlum halklarının emperyalist

¹⁴² **Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, (stenoyla tutulmuş tutanak), Koral yayınları, İstanbul, 1975, s. 119–124.

¹⁴³ **1-iy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1–8 sentyabr 1920 g.**(stenografi) , a.g.e. , s. 113–116.

esaretinden kurtarmaya yönelik milli mücadeleleri desteklediğini bildiriyor. Ama kurultay Türkiye inkılâp mücadelesinin sadece yabancı istilacılara karşı yönelmiş olmasından dolayı Türk köylü ve emekçilerini sömürülmekten kurtarmayacağını vurgulanıyor.

Bildirinin üçüncü bölümünde kurultay Enver Paşaya münasebetini genel bir şekilde bildiriyor. Paşanın adını çekmeden bu tür şahsiyetlere karşı dikkatli olmaya çağırıyor, bu şahıslara ise halklarına hizmet etme arzusunu amelde gösterme tavsiye olunuyor. Türkiye'nin ve bütün Doğunun emekçi kitlelerine Türkiye milli mücadele hareketini desteklemekle beraber Türk köylü ve işçilerini bağımsız teşkilatlarda birleşmeğe ve özgürlük mücadelesi için hazır olmaya çağırıyordu.¹⁴⁴

Böylece Komintern'in sınıflı mücadeleyle tamamlanmayan her hangi bir devrimi savunsa da onu bitmiş ve sona ermiş olarak kabul etmediğini görüyoruz. Bu bakımdan Mustafa Paşa ve özellikle de Enver Paşa gibi politik şahsiyetlerin III. Enternasyonal'le sona kadar işbirliği içinde olacağına ihtimal verilmiyordu. Enver Paşanın şahsiyetine Komüntern'in verdiği önemin bir başka nedeni de ihtimal olunabilir. Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün verdiği mücadeleye her türlü maddi ve manevi destek veren Sovyet devleti bu hareketin başarısızlıkla sonuçlana bileceği ihtimalini de göz önünde bulunduruyordu ve Enver Paşanın yeniden politik sahneye dönebileceğini varsayarak Paşayla ilişkiler devam ettiriliyordu.¹⁴⁵

M.E. Resulzade'nin hatıralarından anlaşılıyor ki, Enver Paşa 1918'den sonra bütün Doğunun Müslüman milletlerini Avrupa emperyalizmine karşı mücadelesini birleştirecek bir merkez oluşturmak arzusundaydı. Ama bu merkezin Moskova'da yaratılması fikri, Müslüman ülkelerdeki milli partilerin Kızıl Orduya karşı gelmemek ve Sovyet devleti aleyhine propaganda yapmaması şartlarının ileri sürülmesi, Memmed Emin Resulzade'nin, Moskova merkezli bir Müslüman teşkilatının bir komünist silahı olacağını ve komünist hareketlerden ayrılmak istediği gün mevcut şartlar dâhilinde mahvolacağını söyleyerek Enver Paşa ile birliktelikten vazgeçiyordu. Enver Paşa'nın böyle bir merkez yaratma fikri başarısızlığa uğradı.

¹⁴⁴ <http://rosvesty.ru/1933/?id=1000000277> (24.03.2009)

¹⁴⁵ **Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri I)**, a.g.e. , s. 20–21

Bakü kurultayından birkaç ay sonra, Enver Paşa komünistlere karşı mücadele veren Buhara Milli Hareketine katılıyor ve 4 Ağustos 1922’de Kızıl Ordu birlikleriyle çarpışmada vurularak şehit oldu.¹⁴⁶

Kurultayın sonraki toplantılarında zamanın azlığından dolayı Doğu ülkeleri komünist hareketleri delegelerinin hepsine söz verme imkânı olmadığı için kurultayda yalnız İngiltere ve Fransa’dan olan delegeler, Quelch ve Rossmer konuşma yaptı. Amerika, İspanya, Hollanda, Avusturya, Türkistan’daki Hindistan Devrim teşkilatı ve Balkan komünist grubunun delegeleri kendi teşkilatları adına kurultaya beyanname ve konuşmalarını yazılı şekilde takdim ettiler. Kurultay programının iki konuşmasının müzakeresinin sonucu olan iki belge, “Doğu halklarına” manifestosu ve “Doğu halklarının kurultayının Avrupa, Amerika ve Japonya emekçilerine daveti” adlı belge hazırlamak Yürütme kuruluna bildiriliyordu.¹⁴⁷

2.3.4. Kurultayın Beşinci Oturumu: Milli ve Müstemleke Meselesi (5 Eylül)

Kurultayın 5 Eylüldeki oturumunda programdaki üçüncü mesele, milli mesele ve müstemleke meselesi müzakereye açıldı. Bu mevzuda Doğu meseleleri üzerine uzman olan M.Pavloviç-Veltman konuşma yaptı. Lenin’in toplantıdan evvel delegelere dağıtılmış milli mesele ve müstemleke meselelerine dair tezlerini şerh eden Pavloviç, kapitalist sistem çerçevesinde milli mücadele hareketinin her hangi bir başarısının kalıcı olmayacağını bildirdi, imparatorlukların parçalanıp başlarında burjuva hükümetlerinin olacağı halde halk kitlelerinin durumunda hiçbir iyileşmenin olmayacağını vurguluyordu. Türkiye, Gürcistan, Ermenistan’ın birbirilerine ve Azerbaycan üzerinde iddia ettikleri toprak meselesinin buna örnek olduğunun söylüyor. Milli mücadele hareketleri yalnız halk kitlelerinin durumunu onlar geniş ve

¹⁴⁶ M.E. Resulzede, **a.g.e.** , s. 70.

¹⁴⁷ **1-ıy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1-8 sentyabr 1920 g.** (stenografi), **a.g.e.** , s. 106, 120.

derin sosyalist harekete doğru kesin yöneldikleri zaman iyileşebilir diyordu. Bu mücadeleler yalnız o zaman başarıyla sonuçlanır ki, hem dış sermaye hem de kendi burjuvazilerine karşı yönelmiş olsun. Bu şartları oluşturmak için Doğunun devrimci kitleleri Köylü Sovyetleri, Emekçi Sovyetleri etrafında birleşmeliler. Nihayet, Doğu halkları özgürlük uğurunda zafere yalnız Batının emekçi kitleleriyle yakınlaşma yoluyla ulaşabilirler. Bu yakınlaşma yolunda ilk adım ise Doğu halklarının Sovyet Rusya'yla en sıkı ittifakından başlamalıdır.¹⁴⁸

Konuşmasının sonunu Pavloviç-Veltman somut politik teklifle tamamlıyordu. Farklı milletlerden olan emekçi kitlelerin tam birliğinin sağlanmasının şekli, Doğunun Sovyet devletleri Federasyonunu teklif ediyor. İlk olarak Gürcü, Ermeni, Türk işçi ve köylüleri arasındaki kardeş kanı akıtılmasına son vermek için bütün bu ülkelerde Sovyet hâkimiyeti kurmak, daha sonra bu ülkelerde yaşayan halkların Federasyonunu kurmak en önemli mesele olarak ileri sürülüyordu. Milli müstemele meselelerinde Lenin programlarının sadece tebliğatçısı değil hem de en ateşli taraftarı olan Veltman, konuşmasını bütün Doğu halklarını selamlamakla noktıyor: Yaşasın Doğu halkları ve Batının çalışan kitlelerinin birliği! III. Enternasyonal sizi kapitalist akbabalarıyla mukaddes savaşa çağırıyor. “Yoldaş delegeler, halk kitlelerinin sınıf bilincini artırın, onları Köylü Sovyetleri, Emekçi Sovyetleri etrafında birleştirin, Bütün emekçileri Sovyet Rusya'sıyla ittifaka çağırın, mazlum halkların Federasyonu ideasını tebliğ edin ve bütün ülkelerin proleter ve köylülerinin, bütün dinlerin ve dillerin İttifakını yaradın.”¹⁴⁹

Zaman azlığından dolayı kurultayda konuşma imkânı bulamayan delegeler grubu yazılı bildirgelerini kurultayın Yönetim Kuruluna takdim ettiler. Rusya Komünist Partisi merkez bürosunun Yahudi ve Filistin'le ilgili, Yahudi Komünist Partisinin (Poaley Sion) milli ve müstemele meselelerine dair, Ermenistan emekçi kitleleri temsilcilerinin, Dağ Yahudilerinin bildirgesi, Güneybatı Kafkasya

¹⁴⁸ A.e. , s. 152.

¹⁴⁹ A.e. , s. 152–155.

Müslümanlarının Doğu halkları kurultayına müracaatları kurultay tarafından kabul edildi.¹⁵⁰

2.3.5. Kurultayın Altıncı Oturumu: Doğuda Sovyet Kuruculuğu Meselesi (6 Eylül)

6 Eylülde gerçekleşen altıncı oturumda kurultayın programındaki ‘‘Doğuda Sovyet’lerin Kurulması’’ meselesi müzakereye açıldı. Konuşmacı-Macar komünistlerin lideri Bela Kun Doğu ülkeleri için en doğru devlet şeklinin Sovyetler şeklinde yapının olduğunu anlatmaya başladı. Kapitalizme geçmeyen, burjuva demokrasisi devrini yaşamayan halkların Sovyetler şeklinde kendini yönetemeyeceğiyle ilgili şüphelerin temelsiz olduğunu vurguluyor.¹⁵¹ Bela Kun Doğuda yaratılacak yeni yönetim şekliyle ilgili kurultaya ‘‘Doğuda Sovyetler İktidarı Üzerine Tezler’’ adlı bildiri takdim etti. Yine zaman darlığından dolayı bu bildiri müzakere edilmeden kabul edildi. Çalışmasını hızlandıran kurultay ara vermeden programın diğer meselesine-ziraat meselesinin müzakeresine başladı ve konuşmasını yapmak için bu konuda uzman Skaçko’ya söz verildi. Konuşmacı, Doğunun esas emekçi kitlesi olan köylülerin çok ağır ve hukuksuz durumunu, Doğudaki vergi sistemini detaylı şekilde anlattı. Skaçko, politik özgürlüğün kapitalizmin korunduğu durumunda hiç de köylülerin özgürlüğüne ve sömürgeci kurullarına garanti vermeyeceğini anlatıyor. Doğu halkları için gerçek saadetin, Batının inkılâpçı emekçileri ve Sovyet Cumhuriyetleriyle sık ittifak, sosyalist inkılâbının tam zaferi ve komünizm yönetimi olduğunu vurguluyor. Konuşmasının sonunda Skaçko, ‘‘Ziraat meselesine dair Tezlerini’’ kurultayın müzakeresine sundu.¹⁵² Bildiride Doğu ülkelerinin köylüleri bu ülkelerde devlet hâkimiyeti, dış kapitalistler ve kendi ağaları tarafından sömürülen esas verimli sınıf olarak

¹⁵⁰ Bakü Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri II), İstanbul, Cumhuriyet yayınları, s. 73.

¹⁵¹ 1-ıy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1-8 sentyabr 1920 g., a.g.e. , s. 182.

¹⁵² A.e. s.183.

tanımlanıyor, köylülerin sömürüldüğü yollar ve araçlar geniş bir şekilde analiz ediliyor ve bu esareten kurtulma şartları gösteriliyor. Bu şartlar arasında dış kapitalist işgalciler ve yerli despotların hâkimiyetine son vermek, büyük toprak sahipliği sistemini dağıtmak, karşılığında hiçbir şey ödemedi büyük toprak sahiplerinin mülklerini ele geçirmek, toprakla ilgili bütün mevcut kanunları kaldırmak yerine ‘toprak onu emeğiyle ekip biçenindir’ prensibiyle yeni toprak kanunları kabul etmek, sulama sistemi kanunlaştırarak onu Köylü Sovyetlerinin kullanımına vermek, bütün mevcut vergilerin kaldırılması yerine işçileri ve orduyu beslemek için zaruri erzak çeşitlerinin bir kısmını salma yoluyla toplanması gibi tek vergi tipi gibi eski sömürüye dayalı sistemi dağıtacak somut tedbirleri ileri sürülüyordu. Kurultayın altıncı günü bu bildiri ve seslendirilen fikirlerin kabulüyle kapanıyordu.¹⁵³

2.3.6. Kurultayın Son Oturumu ve Kurultayla İlgili Alınan Kararlar

Kurultayın yedinci, sonuncu günü teşkilat meseleleri hallediliyor. Oturumda kurultayın daimi çalışma organı-Doğu halklarının Tebligat ve Faaliyet Şurasını (DHTFŞ) seçimi kararı alınıyor. Bu organ bütün Doğuda tebligat çalışmasını yapmalı, üç dilde dergi, broşür çıkarmalı, Doğu milletlerinden olan elemanlar hazırlamak için toplumsal bilimler üniversitesi açmalı, Doğuda özgürlük hareketini desteklemeli ve yardım etmeliydi. Şuranın çalışma yeri gibi Doğu halklarının gelecek kurultayına kadar Bakü seçiliyor. Doğu halklarının tebligat ve Faaliyet Şurası geniş terkipte her üç ayda bir defa Bakü’de toplanmalı, bu toplantılar arasındaki zamanda ise bütün işleri 7 kişiden oluşan Yönetim Kurulu yönetmeliydi. Şura Taşkent’te ve gerekli gördüğü diğer şehirlerde şubelerini açmalıydı. Şuranın bütün faaliyetinin Komintern’in Yönetim Kurulunun nezareti altında yürütülmesi

¹⁵³ A.e., s. 183-207.

karara alındı. Şuranın Yönetim Kurulundaki yedi kişiden ikisi veto etme hakkına sahipti. Kurultay DHTFŞ yaratılması hakkında kararı ve bu Şuranın geniş terkibine üyeliği ileri sürülen 48 kişinin üyeliğini onayladı. Farklı Doğu ülkeleri ve bölgelerini temsil eden delegeler, Azerbaycan'dan Neriman Nerimanov, Türkiye'den İsmail Hakkı ve Süleyman Nuri, İran'dan Haydar Han ve Sultanzade, Komünist Enternasyonalinden Pavloviç, Stasova, Orconikidze, Skaçko, Kirov ve diğerleri Şuraya dâhil oldular.¹⁵⁴

Kurultayın geçirildiği günlerde Orta Asya'nın Sovyetleştirilmemiş bölgesi Buhara'da Kızıl Ordu Sovyet hâkimiyeti kurmak yolunda yerli feodallerle çarpışıyor ve Emirliğin artık birkaç büyük bölgesi ve Buhara şehri Kızıl Ordu tarafından kuşatılmıştı. Bu haberi kurultay iştirakçilerine bildirmek için Zinovyeve son oturumda Buhara'dan gelen iki kişiye söz veriyor. Recebov ve Cabbarzade Buhara'daki durumla ilgili bilgi vererek Kızıl Ordu adına kurultay iştirakçilerini selamladılar.¹⁵⁵

Daha sonra bayan delegeler, Türkiye'den Naciye Hanım ve Türkistan'dan Bibinur konuşarak Doğuda kadınların durumu ve hakları meselelerine değiniyorlar. Naciye Hanım Doğulu kadınların azat edilmesi için kurultaydan yardım rica ediyor ve aşağıdaki talepleri ileri sürüyor:¹⁵⁶

- Haklarda tam bir eşitlik
- Erkeklerle aynı ölçüde genel ve mesleki eğitim
- Evlilikte tam hak beraberliği. Çokeşliliğin koşulsuz kaldırılması
- Bütün yönetici kadrolara ve yasal işlemlere kadınların şartsız kabulü
- Bütün kent, kasaba ve köylerde kadın haklarını koruyucu organların kurulması.

¹⁵⁴ **Kommunističeskiy İnternaçional** dergisi, sayı 14, a.g.e. , s. 2943–2944.

¹⁵⁵ **1-ıy Syezd Narodov Vostoka. Bakü 1–8 sentyabr 1920 g.** ,(stenografi) , a.g.e. , 213–214.

¹⁵⁶ **Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları Kurultayı (Belgeleri II)**, a.g.e. , s. 117–119.

Kurultayın sonuncu toplantısındaki kısa konuşmalarda ‘‘Doğu halklarının özgürlüğünün tek dayanağı olan’’ Kızıl Ordu’ya tebrik telgrafi gönderiliyor, Bakü Sovyet’inin lideri Yegorov kurultayın Bakü’de geçirilmesi için gösterilen itimattan dolayı teşekkür ediyor. Neriman Nerimanov 1918 senesinin eylülünde öldürülen 26 Bakü Komiserlerinin naaşlarının Bakü’ye getirildiği haberini veriyor ve herkesi bu definde iştirak etmeğe çağırıyor.¹⁵⁷

Nihayet kurultay çalışmasını bitirdiğini bildirerek konuşması için son söz Zinovyev’e verildi. Kurultayın yüksek düzeyde gerçekleştiğini bildiren Zinovyev onun eski burjuva sömürge dünyasının sone erdiğinden haber verdiğini söylüyor. Kapanış konuşmasında Zinovyev bir daha Komintern’nin dikkat merkezinde olan Doğu ülkelerinin, Türkiye, İran, Gürcistan Ermenistan ve Hindistan’ın politik durumunu ön plana çıkarıyor. Sovyet hâkimiyetinin kurulduğu Türkistan’da ahali arasında Rus komünistlerin ve kızıl askerlerin yaptığı bazı yanlışlıklar yüzünden bazı tatsızlıkların çıktığını bildiğini söylüyor ve bildiriyor ki, gerçek komünist taşıdığı komünist adının değerini bilmeli, hiçbir şekilde yerli emekçi halkı incitmemeli, onların bizim kardeşimiz olduğunu unutmamalıdır. Konuşmasının sonunda Zinovyev dünya komünistlerinin Karl Marks tarafından ileri sürülmüş uluslararası şiarı olan ‘‘Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin’’ formülünü genişletmeği mümkün ve gerekli görerek onu yeni şekilde ilan ediyor: ‘‘Bütün ülkelerin proleterleri ve bütün dünyanın mazlum halkları, birleşin!’’¹⁵⁸

Nihayet Zinovyev yönetim Kurulu adından bütün delegeleri kurultayın çalışmasını başarıyla bitirmesinden dolayı kutladı ve Doğu Halklarının I. Kurultayını kapalı ilan etti.¹⁵⁹

2.4. Kurultayın Sonuçları ve Doğu Halkları Tarihindeki Rolü

¹⁵⁷ 1-iy Syezd Narodov Vostoka. Baku 1–8 sentyabr 1920 g.(stenografi) , a.g.e. , s.223.

¹⁵⁸ .A.e. , s. 228–232.

¹⁵⁹ A.e. , s. 232.

Böylece Komintern'in Doğu politikasında en büyük ve birinci etkinliği olan Doğu halklarının I. Kurultayı 7 Eylül 1920 senesinde çalışmalarını tamamladı. Kurultay kapandıktan birkaç gün sonra basında kurultayın sonuçlarına dair ilkyazılar görünmeye başladı. Astrahan'da çıkan Komünist gazetesi kurultayın ileri sürdüğü başlıca görevin bir taraftan dünya emperyalizmi ve kapitalizmi aleyhine mücadelede Doğunun devrimci güçlerini birleştirmek, diğer taraftan Doğunun mazlum halkları arasında komünist propagandayı güçlendirmek olduğunu, komünistleri zaman kaybetmeden Doğudaki milli özgürlük hareketlerini desteklemeğe ve kitleleri sınıflarının saflarında toplanmaya davet ediyor. Gazetenin fikrinde yalnız böyle olduğu halde Doğuda sosyal devrim gerçekleşebilir.

Doğu halklarının I. Kurultayının sonuçları Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin 18 Eylül 1920 tarihli toplantısında da müzakere edildi. İran, Türkiye, Ermenistan ve diğer ülkelerin köylü ve işçi kitlelerinin tarafsız delegelerinin Komintern'e güvenle baktığı ve Asya ülkelerinin mücadeleciler kitlelerinin hareketinde onun politik liderliğini kabul ettikleri memnuniyetle vurgulanıyor. Bakü kurultayının sonuçları Komintern'in Yönetim Komitesinin 20 Eylül 1920 tarihli toplantısında da müzakere edildi. Kurultayın gidişatıyla ilgili detaylı bilgi veren Zinovyev kurultay delegelerinin ortalama bilinç düzeyinin yeteri kadar yüksek olduğunu vurguluyor. Komintern'in lider değil çalışan bir teşkilat olduğunu, mazlum halkların mücadelesinde lider rolün komünistçesine oluşturulmuş işçi sınıfına mensup olduğunu kurultayda açıklayan Zinovyev kurultayın bunu tamamen bilinçli bir şekilde onayladığını bildiriyor.¹⁶⁰

Kurultayın sonuçları Vladimir İliç Lenin tarafından da çok değerli bulunuyordu. Bakü'de Doğu Halklarının I. Kurultayının sonuçlarını hemen görmenin imkânsız olduğunu vurgulayan Lenin, bununla beraber, bu kurultayı başka savaşlarda kazanılmış zaferlerden daha büyük öneme olan bir başarı olarak görüyor. "Durum gösteriyor ki komünistlerin deneyimi, etkinliği, emekçileri kapitalistlere ve emperyalistlere karşı mücadeleye çağırması bütün dünyada rağbet kazanmıştır ve eylülde Bakü'de yaptığımız işi bütün dünyanın ülkelerinde işçiler ve köylüler uzun

¹⁶⁰ **Kommunističeskiy İnternaçional** dergisi, sayı 14, a.g.e. , s. 2943.

aylar boyu benimseyecek ve anlayacaklardır. Kurultay delegeleri gördüler ki, Doğu tarihi mücadele sahnesine adım atmış bir güçtür, gördüler ki, onlar yalnız değiller, bütün doğu halklarının genel ve tek çıkarı vardır ve onlar kendi mücadelelerinde Sovyet Rusya'sının kardeşlik yardımına ve Komünist Enternasyonalinin nezdinde uluslararası proletaryanın desteğine güvenebilirler.’’¹⁶¹

Doğu halklarının ve bütün dünyanın tarihinde çok önemli bir hadise olan Bakü kurultayı hem kendi devrinde hem de sonrasında hiç de tek yönlü olarak değerlendirilmemiştir. Gidişatı dünyanın farklı sosyal, politik güçleri ve devletleri tarafından dikkatle izlenen bu kurultay ilk önce Büyük Britanya hükümetinde protestoya neden olmuştu. İngiltere'nin dışişleri bakanı Lord Kurzon Rusya'nın dışişleri bakanı G. Çiçerin'e gönderdiği 1 Ekim 1920 tarihli diplomatik notada bu kurultayı “Büyük Britanya'nın ve Britanya hükümetinin Asya'da menfaatine karşı tebligat, fitne fesat ve suikast aktı” olarak adlandırarak kendi hükümetinin protestosunu bildirmişti. Doğu halklarının I. Kurultayı yalnız karşı tarafta duran politik güçler tarafından değil, Komintern'in bazı tanınmış delegeleri tarafından da eleştirilmişti. Bu şahıslar arasında ünlü Hint komünist N.Roy özellikle dikkat çekiyor. Komünist Enternasyonal II. kongresinde milli mesele ve müstemleke meselelerine dair tezle konuşma yapmış ve “İlave Tezler” adıyla kongre tarafından kabul edilen belgenin müellifi olan Roy'un bu kurultayı genellikle kabul etmemesi dikkat çekiyor. Komintern'nin milli mücadele güçleriyle geçici ittifaka girmesinin doğru olmadığını savunan Roy Doğu Halklarının I. Kurultayını boş yere harcanmış zaman, enerji ve araçlar olarak değerlendiriyordu.¹⁶²

Doğu halklarının bu ilk yüksek meclisini büyük görkemle açmış ve onun çalışmasında aktif rol oynamış Doğunun ve Azerbaycan'ın ünlü devrimcilerinden ve komünistlerinden Neriman Nerimanov kurultaydan üç yıl sonra hatıralarında şöyle yazıyordu: “Kurultayın genel izlenimi şöyleydi; biz Doğu halkları delegelerine göstermek istiyorduk ki, nasıl güzel ve çok konuşabiliyoruz, bizde fotoğrafçılık sanatı nasıl da gelişmiştir ve konuşmacıları bütün pozlarda çekebiliyoruz ve başka da

¹⁶¹ V.İ.Lenin **Eserlerinin Tamamı**, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981, cilt 31, s. 333–334.

¹⁶² **Vtoroy Kongress Kommunističeskogo Kominterna, a.g.e.**, s. 105–116.

bir şey yoktu. Lloyd George Doğu Halkları delegelerinin ellerinde hançerler, kılıçlar, revolverler tutup Avrupa sermayesini tehdit eden resimlere bakarak herhalde gülümsemiş ve yoldaş Çiçerin'e yazmıştır: “Biz Sovyet Rusya'sıyla ticari ilişkiler kurmaya hazırız.”¹⁶³ Ama bütün bunlarla beraber, Komintern'in yalnız Lenin devri faaliyetinde gerçek devrimci çalışma yürüttüğünü bildiren birçok Batı ve Amerika tarihçileri bu gün de Doğu halklarının I. Kurultayının sonuçlarını olumlu olarak değerlendiriyor, onun en büyük önemini ise Doğuda komünist partilerinin kurulması ve gelişmesi prosesinin hızlandırması olduğunu görüyorlar. Kurultay materyallerini 1993 yılında New York'ta yayınlanan Pathfinder yayınevi bu kitaba yazılmış geniş önsözde Bakü kurultayında ileri sürülen fikir ve prensiplerin bugün de üçüncü dünya ülkelerinde, Asya, Afrika ve Latin Amerika'sının emekçi kitlelerinin mücadelesinde aktüel ve değerli olduğunu özellikle vurguluyor.

Sonuçlarına bağlı olmaksızın Doğu Halklarının I. Kurultayı Doğu halklarının sosyal politik ve devrimci fikir tarihinde tartışmasız çok önemli bir olaydı. Bu kurultay ilk defa farklı Doğu halkları temsilcilerini bir mecliste toplayarak onları hem birbirleriyle, hem de Batı ülkeleri devrimci teşkilatlarının temsilcileri ile tanışmaya, birbirlerini dinlemeye, fikir mübadelesi yapmaya, kendi halklarının geleceğiyle ilgili ciddi olarak düşünmeye ortam yaratmıştı. Bu meclis şüphesiz Doğu halkları temsilcileri için büyük politik deneyim okulu olmuştur. Sadece, çoğu eğitimsiz, emekçi kitleleri kendi halkları için hayati meselelerin çözümü sürecine katmakla onlarda kendi hak ve imkânlarına güven hissi uyandırıyor, asırlarla baskı altında kalmış mazlum, durağan halk kitlelerini sosyal politik aktiviteye sevk ediyordu.

1921 senesinin sonlarına doğru artık İran ve Türkiye'de milli mücadele hareketlerinin durumu netlik kazanıyordu. Neriman Nerimanov hatıralarında “İran'da özgürlük hareketini biz kendi ellerimizle boğduk. Yoldaş Çiçerin bana gönderdiği mektupta İran'a her türlü yardımı durdurmamız gerektiğini bildiriyor, çünkü İngiltere'yle ilişki kurmaya engel oluyor.”¹⁶⁴ Güney Kafkasya'nın diğer iki

¹⁶³ Neriman Nerimanov **Seçilmiş Eserleri**, Bakü, Lider neşriyatı, 2004, s. 414.

¹⁶⁴ A.e. , s. 414.

devleti, Gürcistan ve Ermenistan bu zamana kadar artık Sovyetleştirilmesi, Komintern'in Doğu politikasında dikkat merkezi yeni bölgeye, Uzak Doğu'ya yöneliyor. 1922 senesinin Ocak ayında Moskova'da Uzak Doğu işçilerinin kurultayı toplanıyor. Ama 1925–1927 yılları büyük Çin Devriminin acı yenilgisi Komintern'i kendisinin Doğu politikasını uzun bir süre dondurmaya mecbur ediyordu. Bütün bunlarla beraber Kafkasya'da kazandığı başarıları göz önüne alarak Komintern, planlanan II. Doğu Halkları Kurultayını çağırma lüzum görmüyordu.

“Doğu uluslarının birinci kongresi Bolşevik dış politikası için bir kader anında, diğer bir deyimle çok kritik bir dönemin başlangıcında düzenlenmişti. Tarihin bu kavşak noktasında Sovyet dış politikası, umut ve umutsuzluk, devrimin getirdiği heyecan ile uzlaşmaya yönelik anlayış, kısacası devrim ile evrim arasında dalgalanıp duruyordu.”¹⁶⁵

Bir nevi Batıdaki proletarya devrimine ümitlerin azaldığı bir zamanda toplanan Doğu Halkları Kurultayı her şeyden önce bir propaganda vasıtasıydı ve yeterince başarılı oldu. Kurultay Kafkasya'da ve Yakın Doğuda komünist partilerin ve teşkilatların kurulmasını hızlandırdı. Bu da aynı zamanda bölgenin, özellikle de kısa vadede Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesi ile sonuçlandı.

3. Bölüm:

Kafkasya'ya Sovyet Sosyalist Devrimlerinin Yayılması

3.1. Kafkasya'da Komünist Partilerin Kurulması

Ekim Devriminin zafere ulaşması, Ukrayna ve Beyaz Rusya'da komünist partilerin kurulması ve bu yerel komünist partilerin Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin kurulmasında

¹⁶⁵ Cosroe Chaqueri, **Bakü Kongresi**, çev: Prof.Dr. Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, O.D.T.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, dergisi, sayı 14, 1984, s. 1.

oynadıkları önemli rollerden esinlenerek Kafkasya’da da Sovyetlerin kurulması için yerel komünist partilerin oluşturulması ihtiyacı belirdi. Artık 1919 senesinin sonlarına doğru Ukrayna’nın tamamen eski Çar generallerinden temizlenmesiyle Kızıl Ordu güneye, Kafkasya’ya doru ilerlemeye başlamıştı. V.İ.Lenin’in direktifleriyle bölgede Bolşeviklerin etkinliği artıyor, Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni dillerinde politik propagandaya hız veriliyor, ayrıca Kafkasya’ya giden demiryollarına kontrol güçlendirilmeğe başlanmıştı.¹⁶⁶

Bölgede Bolşeviklerin etkinliği ve ekim-kasım aylarında meydana gelen silahlı ayaklanmalara, özellikle Gürcistan milli hükümeti tarafından sert karşılık verildi. Tiflis’te bulunan birçok Bolşevik kurşuna dizildi, Maxaradze, Anaşkin, Gegeçgori, Todriya, Mikoyan, Mirzoyan, Ağayev, Gasımov, Çxakaya, Oraxelaşvili, Sturua ve birçok farklı milletlerden olan görkemli komünistler tutuklandılar.

Kafkasya’da komünist partilerin kurulması fikri Azerbaycan’da daha Sovyet rejimin kurulmasından önce ortaya atılmıştı. Ama bu konuda Rusya komünist partisinin Kafkasya komitesindeki komünistler arasında bazı fikir ayrılıkları vardı. Bazı komünistler, özellikle de Gürcü ve bazı Azerbaycanlı Bolşevikler milli komünist partilerin kurulmasında ısrarcıydılar ve bu partilerde farklı milletlerden oluşan bir yönetim fikrine sıcak bakmıyordular. Bu fikirler merkezin “bütün milletlerin proleterlerinin kardeşliği” prensibine uymuyordu ve kabul görmedi.

Aralık 1919 yılında Rusya KP merkez komitesi Kafkasya’da Kafkasya komitesinin yönetimi altında Komünist Partilerinin kurulmasıyla ilgili karar verdi.¹⁶⁷ 11 Şubat 1920 yılında Bakü’de komünist teşkilatların gizli toplantısı yapıldı ve Azerbaycan Komünist Partisinin kurulduğunu ilan etti. Azerbaycan KP’si Bakü Bolşevik teşkilatları, Ümmet ve Adalet partileri ve il Bolşevik partilerinin birleşmesiyle kuruldu. Partinin ilk toplantısında silahlı eylem yapma ve ülkede Sovyet hükümetini bir an önce kurma kararı alındı. Ülkedeki Bolşevik teşkilatların bir çatı altında birleştirilmesi çok geçmeden Kızıl Ordu’nun da yardımıyla

¹⁶⁶ Leninskiy sbornik XXXIV, Moskova, Politizdatelstvo yayınları, 1977, s. 65.

¹⁶⁷ Oçerki İstorii Kommunističeskoy partii Azerbaydjana, Bakü, Azereşriyat yayınları, 1963, s. 322.

Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin kurulmasında önemli etken oldu. Azerbaycan'da komünist partinin kurulması Gürcistan ve Ermenistan'da da komünist partilerin kurulmasını hızlandırdı ve bu partiler de sonuç olarak bütün Kafkasya'da bir an önce Sovyet hükümetinin kurulmasına yardımcı olmalıydı. Çünkü Ukrayna ve Sibirya'da iç savaşı kazanan Sovyet Rusya, Kafkasya'da bulunan İngiliz ve Alman güçlerinden rahatsız oluyordu ve bir an önce bölgenin Sovyetleştirilmesinde kararlıydı.

Rusya KP'nin önündeki önemli vazifelerden biri Ermenistan KP'nin kurulmasıydı. Aslında Ermenistan'da komünist parti kurulması kendine has ve uzun bir süreçten geçmişti. Daha Aralık 1917 yılındada Sovyet Rusya Batı Ermenistan'ın kendini yönetim hakkı ve özgür Ermenistan Sovyet Cumhuriyetinin kurulmasıyla ilgili beyanat vermişti. Buna bağlı olarak da Aralık'ın sonlarına doğru Tiflis'te Ermenistan KP'nin kurulması ve bu partinin liderliğiyle bağımsız bir Ermeni Sovyet Cumhuriyetinin kurulması çalışmasına başlandı.

Ocak 1918'de Rusya KP bir an önce Ermenistan KP'nin kurulması ve bunun için Bakü Bolşeviklerinden Stepan Şaumyan'a 30 bin ruble ayrılmasına karar verdi. 4 Mart 1918 yılında Tiflis'te Ermenistan KP'nin kurulmasıyla ilgili beyanat verildi. Ermenistan KP'nin esas görevi olarak Ermenistan Sovyet Cumhuriyetinin kurulması olduğu bildirildi. Partinin üyelerinden G.Vardanyan'ın V.İ.Lenin'e verdiği bir bilgide 1918 yılının ilkbaharında artık Ermenistan KP'nin bine yakın üyesinin bulunduğunu ve on beş bin tirajda gazete yayınladığı ve bin beş yüze kadar Ermeni dilinde "Komünist Manifestosunun" yayınlanarak dağıtıldığı bildiriliyordu.¹⁶⁸ 1918 yılında Kafkasya'da meydana gelen önemli politik değişiklikler, Rus ordusunun bu bölgeden çekilmesi, Türk birliklerinin Kafkasya'ya doğru ilerlemesi ve Kafkasya'da milli devletlerin kurulması sonucu Ermeni KP'nin 1918 yılında Ermenistan'da Sovyet hükümeti kurma planı suya düşmüş oldu. Parti, Rusya'ya taşınmak zorunda kaldı. Yalnız 1919 yılının sonu 1920 yılının başlarında Ermeni Komünist Partisinin esas güçleri Ermenistan Cumhuriyetine döndüler. Partinin 1920 yılının Ocak ayında Erivan'da toplanan ilk toplantısında silahlı isyan kararı alındı. Tamamen parti tam kadro şeklinde Kızıl Ordu'yla beraber Ermenistan'a dönebilmişti.

¹⁶⁸ P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, a.g.e. , s. 136.

Kafkasya'da ve Rusya'da Sovyet sisteminde Gürcü Bolşevikler ve Gürcistan'daki Bolşevik teşkilatlar her zaman seçiliyordular. 7 Mayıs 1920'de Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetiyle Gürcistan Cumhuriyeti arasında yapılan barış anlaşmasından sonra Gürcistan'daki Bolşevik teşkilatların etkinliği daha da arttı. Barış anlaşmasına göre Gürcistan'da bulunan Bolşevikler gizli faaliyetlerini legalleştirecek, silahlı birlik bulundurmayacak Gürcü hükümeti ise ülkede Bolşeviklerin tutukluluklarına son verecek, Bolşevik gazetelerin yazına izin verecekti. Anlaşma Gürcistan'da Bolşevik teşkilatları üyelerinin ve işçi sendikalarının sayısının hızla artmasına sebep oldu. Hatta Abhaziya'da yerel meclise ve şehir yönetimine geçirilen seçimlerde üstünlük sağladılar.

Batum Bolşeviklerinin eylemleri özellikle belirginleşiyordu. Onlar neredeyse Acarya'daki bütün işçi sendikalarını kendi etraflarında birleştirebilmişler. Hatta Batum'da bulunan İngiliz askerler ve bahriyeliler arasında bile sosyalist fikirler yayıyor onlara memleketlerine geri götürülmeleri için kendi komutanlarına baskı yapmalarını istiyorlardı.

20 Mayıs 1920'de Rusya KP Merkezi Komitesinin kararıyla Gürcistan'da bulunan Bolşevik teşkilatların birleştirilerek Gürcistan Komünist Partisinin kuruldu. Merkezi Komitenin Gürcistan KP legal faaliyet alanını olabildiğince genişletmeğe başladı ama partinin gizli kolu olan silahlı birliklerle de irtibatını koparmadı.¹⁶⁹ Hem komünistlerin Gürcistan'da her geçen gün gerçek güce dönüşmesi, hem de gizli kolunun yaşatılması Gürcistan milli hükümetini rahatsız ediyordu. Bolşevikler tarafından Rusya'yla aralarında yapılan anlaşmaya uyulmadığı gerekçesiyle 1920 yılının ilkbaharında toplu şekilde Bolşeviklerin tutuklanmasına başladı.

Gürcistan'da komünistlere yardım ve genel olarak Kafkasya'da komünist partilerin güçlerini ve faaliyetlerini birleştirmek amacıyla 8 Nisan 1920 yılında Kafkasya komünist partilerini birleştiren Rusya KP'nin Kafkasya Bürosu kuruldu. Büroya G.Orconikidze, N.Nerimanov, S.Kirov, M.Oraxelaşvili, A.Nazaretyan, F.Maxaradze, A.Myasnikyan, B.Mdivani, İ.Smilga, Y.Figatner, Y.Poluyan,

¹⁶⁹ **İstoriya Grajdanskoy Voynı v SSSR**, (SSCB'nin İç Savaş Tarihi), cilt 4, Moskova, Gosizdatelstvo yayınları, 1960, s. 205.

Beloborodov, M.Frumkin, E.Stasova seçildiler. Kafkasya Bürosu, önce Kuzey Kafkasya'da Pyatigors kentinde sonra Rostov'da faaliyet göstermeye başladı. Kafkasya Bürosu Kafkasya'da Sovyet iktidarının kurulmasında önemli rol oynadı. Büronun önüne Rusya KP tarafından 6 temel görev konulmuştu:¹⁷⁰

- Kafkasya'da Sovyet iktidarının kurulması ve güçlendirilmesi. Kafkasya'da Komünist partilerin güçlendirilmesi.
- Kafkas milletleri arasında sulh yaratılması ve güçlendirilmesi.
- Toprak meselesinin halledilmesi.
- Ordunun vurucu gücünün korunması.
- Müstakilliklerinin korunması şartıyla Kafkas Sovyet Cumhuriyetlerinin ekonomik olarak kendi aralarında ve Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetiyle birleştirilmesi.
- Doğudaki bütün komünist partilere ve inkılâpçı güçlere her türlü yardımın sağlanması.

Kafkasya Bürosu 25 Mayıs 1920'de faaliyetini durdurdu. Ama hem Kafkasya Bürosu hem de ayrı ayrılıkta Kafkasya'da komünist partilerin kurulması bölgedeki Bolşeviklerin daha etkin faaliyet göstermelerine ve sonuç olarak da başarılı olmalarında önemli rol oynadı.

3.2. Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesi Süreci ve SSC'lerin Kurulması

¹⁷⁰ G.K. Orconikidze, a.g.e. , s. 192.

Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulması ve Bakü petrolünün ele geçirilmesi Sovyet Rusya'yı ekonomik olarak oldukça rahatlattı. Ayrıca Azerbaycan jeostratejik olarak bütün Kafkasya ve Yakın Doğu ve Doğu ülkeleri açısından Sovyet Rusya için üs olmaya başladı. Bu ise Batılı güçlerin Doğudaki çıkarlarına ters düşüyordu. Bakü'de geçirilen Doğu Halklarının Birinci Kurultayı da bu bakımdan çok önemliydi. Sovyet devleti Doğu ülkelerini emperyalizm karşısında yeni güç olarak görüyor ve bütün Doğuda sosyalizm fikirlerini yaymaya çalışıyordu. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı devletler ise sosyalizmin yayılması ve Sovyet Rusya'nın Doğuyu nüfuz dairesine almasıyla zengin ekonomik kaynakların elinden çıkacağından korkuyordu. Bunun önünü almak için ise geçit noktası olan Kafkasya'nın elde tutulması gerekiyordu veya en azından bölgede Sovyet Rusya'ya bağlı olmayan bağımsız devletlerin olması gerekiyordu. Ayrıca Kafkasya'nın kendisi de önemli stratejik bölge olmakla beraber hem de büyük petrol ve diğer servetlere sahipti. Sovyet Rusya için de Kafkasya'yı, Bakü'yü kaybetmek dünyada çıkarılan petrolün yarısından fazlasını kaybetmek anlamına geliyordu. Ayrıca Ermenistan ve Gürcistan'daki yer altı madenleri ve diğer doğal kaynaklar bölgeyi yeni kurulan ve henüz ekonomisi zayıf olan Sovyet Rusya için hayati önem taşıyordu. Bütün bu etkenler Sovyet Rusya ile Batılı devletleri Kafkasya'da karşı karşıya getiriyordu.

Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sovyet Rusya'yı bu karşı koymada bir adım öne çıkarmıştı. Ama Ermenistan'ın, özellikle de Gürcistan'ın batılı devletlerle, özellikle İngiltere'yle yakın ilişkiler içinde olması İngiltere'nin elini Kafkasya'da güçlendiriyordu. Ayrıca bölge İngiltere'nin karyumluğu altındaydı ve İngilizler Karadeniz'de ve Batum'da donanma bulunduruyorlardı. Bu ise Sovyet Azerbaycan'ı ve Sovyet Rusya'nın kendisi için tehlike arz ediyordu. J.V.Stalin'in V.İ.Lenin'e yazdığı 15 Kasım 1920 tarihli mektubunda da Tiflis yönetiminin Azerbaycan SSC için tehlike arzettiğini bildiriyordu.¹⁷¹

İhtilaf devletleri ayrıca Polonya'da Sovyet Rusya'ya karşı savaşan General Vrangel'e de her türlü yardım sağlıyorlardı. Ama Sovyet Rusya Vrangel'e karşı büyük seferberlik ilan ederek 1920 yılının sonunda Çar Generalinin ordusunu

¹⁷¹ Voенно-историçеский журнал, (Askeri Tarih dergi), sayı 5, Moskova 1939, s. 154.

dağıtmayı başardı. Azerbaycan SSC'den bin beş yüz kadar işçi Vrangel'e karşı savaşmak için Polonya'ya götürülmüştü.¹⁷²

1920 yılının sonlarına doğru Kuzey Kafkasya'da Sovyetlere karşı savaşan diğer Çarlık Generali Denikin'in ordusunun da tamamen mağlup edilmesiyle Sovyet Rusya bütün gücünü Kafkasya'ya yöneltmeye başladı. İç savaşlardan zaferle çıkan Sovyet Rusya kendisi için çok önemli olan Kafkasya sorununu vakit kaybetmeden halletmek istiyordu. Çünkü Batı devletlerinin Kafkasya'yı bir üs olarak kullanarak Çar generallerine daha güçlü yardım sağlayabileceğinden korkuyordu. Ayrıca daha önce belirlediğimiz gibi komşu Ermenistan'da ve Gürcistan'da milli hükümetlerin bulunması Azerbaycan SSC için tehlikeliydi. Çünkü Gence, Terter, Berde Ağdam ve Karabağ'da Mayıs-Temmuz aylarında Müsavat Partisi ve eski milli hükümet taraftarlarının Azerbaycan'daki Sovyet rejimine karşı güçlü silahlı isyanı başlamıştı. Bu isyana Gürcü, Ermeni milli hükümetleri ve birçok Türk subaylar yardım ediyorlardı. 26 Mayıs'ta Gence'de meydana gelen ve dört gün boyunca şehri ellerinde bulunduran Müsavat Partisi taraftarlarına Türk subaylar öncülük ediyordu. Ayrıca Tiflis'te Azerbaycan'daki Sovyet hükümetine karşı mücadele için bir merkez faaliyet gösteriyordu.

Nuri Paşa ve Kazım Bey gibi subayların Azerbaycan'da bulunmaları ve Sovyet hükümetine karşı mücadeleleri yönlendirmeleri, Ermenistan ve Gürcistan'ın eski Azerbaycan Halk Cumhuriyeti liderleriyle aktif işbirliği içinde olmaları ve Azerbaycan'da Sovyet hükümetine karşı ciddi mücadele vermeleri ve onların İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmeleri, ayrıca İhtilal devletlerinin yardımıyla Polonya'dan "beyaz" ordunun Azerbaycan'a getirilmeleri Sovyet Rusya'sı için arzu edilmeyen gelişmelerdi. Rusya zaman kaybetmeden hem Kızıl Ordu'nun hem de Ermenistan ve Gürcistan'da bulunan Bolşeviklerin ve Sovyetlere yakınlık besleyen küçümsenmeyecek kadar fazla işçi sınıfının yardımıyla bu iki devleti de Sovyetleştirmek için harekete geçti.

¹⁷² E.A.Tokarjevskiy, **İz istorii inostranniy intervencii i grajdanskoy voyni v Azerbaydjane**, Bakü, Azereşriyat yayınları, 1957, s. 286.

3.2.1. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kurulması

Kafkasya devletleri arasında ekonomik olarak en zayıf ülke Ermenistan'dı. Ülkede Çar Rusya'sı zamanından beri varolan ekonomik çöküntü milli hükümet kurulduktan sonra da fazla bir gelir kaynağı sağlanamadığı için onarılamamıştı. 1913 senesiyle mukayesede 1920 yılında üretim on kat, ekilen toprak sahası beş kat azalmıştı. 1920'de kişi başına günlük yüz gram ekmek düşüyordu.¹⁷³

Ermenistan kurulduğu ve faaliyet gösterdiği iki sene gibi kısa zamanda neredeyse hiç durmadan savaş halindeydi. Önce Gürcistan'la toprak iddialarıyla başlatılan, ardından Azerbaycan'la aynı şekilde çıkan savaş ve ayrıca Türkiye ile savaşa girilmesi Ermenistan nüfusunun açlık içinde yaşamasına neden olmuştu. Ülkedeki işçi gücünün çoğu Çarlık zamanından komşu ülkelerde ve Rusya'da çalışıyordu, ülkede kalanlar ise sürekli orduya çağırılıyorlardı.

Azerbaycan'da Sovyetlerin kurulmasıyla Kafkasya'da güçlenen Bolşevikler yürütülen savaşlardan bıkan ve ağır ekonomik koşullarda yaşayan Ermeni işçiler arasında güçlü ideolojik propaganda yürütüyorlardı. Bolşeviklerin 22 Eylül 1920 tarihli Ermenistan Millet Meclisine verdikleri teklifte hemen komşu devletlerle savaş son verilmesi, Kafkasya devletleriyle federasyon şeklinde birleşmek ve Sovyet Rusya'sı ile sıkı ekonomik ve politik ilişkiler kurulması isteniyordu. Aksi takdirde Kafkasya'da daha büyük ve bölgesel savaşların çıkacağı açıkça görüldüğü ve Kafkasya'nın ikinci bir Balkanlar haline dönüşebileceği vurgulanıyordu.¹⁷⁴

Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin kurulması Ermenistan'daki politik durumu ciddi şekilde etkiledi. 1 Mayıs yürüyüşüne çıkan işçilerin mitingi çok geçmeden silahlı ayaklanmaya dönüştü. Gümrü'de ayaklanmayı bastırmak için gönderilen askerler işçilere katıldılar ve demiryolunu ele geçirdiler.

¹⁷³ P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, a.g.e, s. 181.

¹⁷⁴ **Velikaya Oktyabrskaya soçialistiçeskaya revolyuçiya i pobeda Sovetskoy vlasti v Armenii**, (Büyük Ekim sosyalist devrimi ve Sovyet hâkimiyetinin Ermenistan'da kurulması), Haystan yamaları, Erivan,1957, s. 230.

1 Mayıs'ta başlayan ayaklanma her geçen gün güçleniyordu. Ülkenin bütün demiryolları Bolşevikler tarafından ele geçirilmiş bulunuyordu. 7 Mayıs'ta A.Nurcanyan, D.Ter-Simonyan, S.Musaelyan, A.Gogunç ve L.Ulibekyan Askeri Devrim Komitesinin kurulduğunu ilan ettiler. 10 Mayıs'ta Ermenistan Devrim Komitesi Ermenistan'da Sovyet hükümetinin kurulduğunu ilan etti ve Gümrü'den Taşnak hükümetinin yönetim kadrosu kovuldu. Acil olarak ülkede Kızıl Ordu oluşturulmasına başlandı. Ayaklanmalara Azerbaycan Devrim komitesi aktif şekilde gerilla destesi ve para yardımıyla destek veriyordu.

Ama Erivan'da merkezi milli hükümet faaliyetini sürdürüyordu. Ülkedeki politik durum ve müflisleşmiş ekonomi yüzünden koalisyon Xatisov hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Yerine sadece Taşnaksutun partisinden oluşan Ogadcanyan hükümeti geldi. Ogadcanyan hükümeti hemen ülkedeki ayaklanmayı bastırmak için Gürcistan ve İhtilal devletlerinden yardım istedi. Gürcistan ve İngilizlerin yardımıyla 13 Mayıs'ta Taşnak hükümeti ayaklanmayı bastırabildi.

1 Mayıs isyanı güçlü tabana sahip olmasına rağmen ayaklanmalar organize şekilde yönetilemedi ve isyancılar Erivan'da hakimiyeti ele geçirmekte geç kaldılar. Ayrıca Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetine karşı başlayan Gence ayaklanması da XI. Kızıl Ordunun Ermenistan'a girmesine engel oldu. İsyan bastırıldıktan sonra onun teşkilatçıları olan S.Alaverdiyan, B.Garipcanyan, G.Gukasyan, S.Musaelyan, A.Alekseev, O.Saruxanyan ve diğer Bolşevikler kurşuna dizildi, birçoğu ise kaçarak Azerbaycan'a geçmeyi başardı.¹⁷⁵

Ermenistan'ın Azerbaycan SSC'in batı bölgesine saldırıları XI. Kızıl Ordunun Ermenistan'a müdahalesine zemin yaratıyordu. Ama 1920'in yazında XI. ordunun gücünün büyük bölümünün Vrangeliyle savaş halinde olması Taşnak hükümetinin elini güçlendiriyordu. Sovyet Rusya'nın Ermenistan milli hükümetiyle önce Moskova'da ardından da Erivan'da yürüttüğü sulh isteği İhtilaf devletlerinin yardımına güvenen Taşnak hükümeti tarafından karşılık bulmadı. Moskova da aslında şimdilik Ermenistan'la barış yapmak ve Vrangeli üzerinde zafer kazanıncaya

¹⁷⁵ **Kommunist** gazetesi, Tiflis, 22 Haziran 1920.

kadar Azerbaycan'daki Sovyet hükümetini korumak istiyordu. Rusya'nın Dış İşleri bakanı G.V. Çiçerin, Erivan'a gönderdiği 19 Haziran 1920 tarihli telgrafında "Sovyet Rusya'nın Kafkasya'daki tek isteğinin Ermeni halkının diğer Kafkasya halkları gibi barış ortamında yaşaması olduğunu ve Ermenistan'ın Azerbaycan SSC ile olan arazi probleminin sulh yoluyla çözülmesidir."¹⁷⁶ Ama Sovyet Rusya ile Ermenistan arasında sulh anlaşması yalnız Vrangeli'nin mağlubiyetinden ve Kızıl Ordu birliklerinin Polonya'dan Azerbaycan'a dönmesinden sonra, Ağustos ayının 10'da yapıldı.

1920 yılının sonlarına doğru Amerika Ermenistan'da kendi nüfuz dairesini kurmaya başlamıştı. ABD, Ermenistan, Türkiye ve İran'da Ermenilerin yaşadıkları toprakları Ermeni hükümetinin hâkimiyeti altında birleştirerek kendi nüfuz dairesinde tutmayı planlıyordu. Bunun için yüksek komiser General Gassquell'i Erivan'da bulunduruyordu. Ayrıca Gassquell buradan Dağıstan'da İmam Goçinski'ye, Polonya'daki Vrangeli'ye ve Kuzey Kafkasya'da bulunan Denikin'e mali ve silah yardımı sağlıyordu. Hem Gürcistan hem de Sovyetler kuruluncaya kadar Azerbaycan milli hükümetleri Çar Generalleri ile işbirliği yapmaktan imtina etmiş ve onları Rusya'nın iç meselesi olarak görmüşlerdi.

Gassquell ve ABD'ye güvenerek hareket eden Ermenistan milli hükümeti çok geçmeden Eylül ayında Türk ordusunun Sarıkamış, Ekim ayında Kars, Kasımda Gümrü'yü kuşatması ve Erivan'a doğru ilerlemesiyle yanıldığını anladı. ABD, İngiltere ve Fransa Ermenistan'a yardım etmekten imtina ettiler. Kars-Gümrü demiryolu hattının tutulmasıyla Ermenistan'ın Gürcistan'la ve bütün dünyayla ilişkisi kesildi. Ermenistan Osmanlı Devletinin himayesini kabul etmek zorunda kaldı.¹⁷⁷

Türk ordusunun Kafkasya'ya girmesi Sovyet Rusya'nın itirazlarıyla karşılandı. Çünkü 1918 yılında Azerbaycan'a gelen Türk ordusuna yerli ahali arasında rağbet vardı. Sovyet hükümeti ülkede yeniden anti Sovyet ayaklanmalardan

¹⁷⁶ V.İ.Lenin adına Parti arşivinin Ermenistan şubesi', akt: P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, a.g.e, s.187.

¹⁷⁷ İrada Guseynova, a.g.e. , s. 260.

korkuyordu. V.İ.Lenin bu meseleye dokunurken ‘‘Türkler Ermenistan’a Batum’u, daha sonra da herhalde Bakü’yü kuşatmak amacıyla hücum etmeye başlamışlar’’¹⁷⁸

diye kaygısını dile getiriyordu.

Türk ordusunun Kafkasya’ya girmesiyle Sovyet Rusya, bunun kendisi için doğuracağı sonuçları göz önünde bulundurarak Kasım ayında Rusya KP’nin Kafkasya bürosu ve Azerbaycan KP’nin beraber toplantısında zaman kaybetmeden Ermenistan’da Sovyet hakimiyetini kurmak karara alındı.¹⁷⁹ 8 Kasım 1920 yılında J.V.Stalin V.İ.Lenin’e verdiği raporda Kafkasya’daki mevcut durumda en doğru kararın hemen Ermenistan’da Sovyet hükümetinin kurulması olduğunu bildirdi.¹⁸⁰

29 Kasım 1920’de Ermenistan’da Bolşeviklerin liderliğiyle işçiler isyan ettiler. Azerbaycan’da da olduğu gibi Ermeni işçilerin XI. Kızıl Ordu’yu yardıma çağırmasıyla sınırda bekletilen XI. Kızıl Ordu Ermeni halkını Türklerden korumak adı altında Ermenistan’a girdi. Gürcistan’dan geçen demir yolunun kapalı olması nedeniyle ordu kara yoluyla Erivan’a doğru ilerlemek zorunda kaldı. 2 Aralıkta Ermenistan Devrim Komitesi ve XI. Kızıl Ordu Erivan’a girdi. Taşnak hükümeti Gürcistan’a kaçmak istese de yolda yakalanıp Devrim Komitesine teslim edildiler. 2 Aralık 1920’de Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti tarafından tanındığı ilan edildi.¹⁸¹

Ermenistan’da Sovyet hükümetinin kurulmasıyla eski milli hükümetin sistemi değiştirilmeğe başlandı. Şehir ve köylerde yerli yönetim organları olarak devrim komiteleri kurulmaya başlandı. Ermenistan Devrim komitesinin Aralık-Ocak 1921 tarihli kararlarıyla toprak, ormanlar, su ihtiyatı, fabrikalar, bankalar, demiryolları millileştirildi, dünyevi eğitim kiliseden ayrıldı. XI. Kızıl Ordu’nun yardımıyla Ermenistan Kızıl Ordu’sunun kurulmasına başlandı.

Sovyet hükümetinin kurulmasıyla Ermeni halkının hayatında köklü değişiklikler meydana geldi. Özellikle 28 Aralık 1920’deki kararıyla toprakların millileştirilmesi,

¹⁷⁸ V.İ.Lenin **Polnoe Sobraniye Soçineniy**, cilt 41, Bakü, Azereşr yayınları, 1981, s. 339–340.

¹⁷⁹ **İzvestiya ÇK KP Azerbaydjana**, sayı 2, Bakü, Kasım 1920, .

¹⁸⁰ **SSCB’nin Dış Politika Arşivi, akt:** P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, **a.g.e**, s. 192.

¹⁸¹ <http://www.hist.ru/kavbolsh.html> (29.07.2009)

bedelsiz olarak köylüler arasında bölüştürülmesi ve köylülerin topraktan istifadesi için alınan bütün vergilerden muaf tutulması büyük sosyal değişiklikler oldu.

Ermenistan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması İhtilaf devletlerini ciddi şekilde rahatsız etmeye başladı. İhtilaf devletleri ayrı ayrı birlikler halinde mücadele veren "beyazlara" umutluydular. ABD Kafkasya'da Sovyet hakimiyetine karşı mücadeleyi desteklemek ve Trabzon-Batum hattını güçlendirmek için İstanbul'a yeni donanma gönderme kararı aldı. ABD, Fransa ve İngiltere Vrangel ordusunun birliklerini İstanbul'a toplamak, onları Gürcü Menşevik ordusu ve Türklerle takviye edip Sovyetlere karşı yeni saldırı amaçlıyordu. En önemli hedef ise Batum-Bakü hattının İngiliz ve Fransızlar tarafından ele geçirilmesi idi. Ama bu planın hayata geçirilmesi için İhtilaf devletlerinin Türkiye ile anlaşma yapması gerekiyordu.

İngiltere ve Fransa'nın Batum üzerinden yaptığı yardımlarla şubat-mart 1921 tarihlerinde Ermenistan'da Sovyet hakimiyetine karşı ayaklanma oldu. Ayaklanmaya liderlik eden eski milli hükümet liderleri 1 Martta Erivan'da bulunan Türk temsilciliğine Bolşeviklere karşı mücadelede yardım etmelerini istedi. Ama Sovyet Rusya'sı ile ilişkilerini bozmak istemeyen Türkiye tarafı bu müracaata sessiz kaldı.

17 Şubatta Eçmiyazdin'i ele geçiren Taşnaklar Erivan'a taraf ilerlemeye başladılar. Ermenistan'a giden demiryolu hattının Gürcistan'dan geçmesi ve Ermenistan arazisinde kontrolün Türklerde olması dolayısıyla XI. Kızıl Ordu birlikleri yardıma gelmek için kara yolunu kullanmak zorunda kaldı. Ayrıca XI. Kızıl Ordunun büyük bölümü Gürcistan'da Sovyet hükümetinin kurulması için Tiflis'e gönderilmişti. Bundan yararlanan Taşnak partisi Erivan'ı ele geçirdi, ama şehri fazla ellerinde tutamadılar. Şubatın sonunda Gürcistan'da zafer kazanan XI. Kızıl Ordu derhal Ermenistan'a yöneltildi ve Erivan'da Sovyet hakimiyeti yeniden kuruldu.

Erivan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasıyla Sovyet hükümeti Ermenistan'ın Türk ordusundan temizlenmesi ve bütün Ermenistan'da Sovyetlerin kurulmasına başladı. Sovyet Rusya'nın Gümrü'yü boşaltmalarıyla ilgili Türkiye'ye ve XI. Kızıl Ordu kumandanı A.İ.Gekker'in Türk ordusu kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya

verdiği notanın ardından 22 Nisan 1921 yılında Türk ordusu Gümrü'den çıktı.¹⁸² 23 Nisan'da Sovyet ordusu Gümrü'ye girdi.

Haziran 1921 yılında Taşnak hükümetinin Zengezur'da mağlubiyetiyle Ermenistan'da iç savaş sona erdi ve bütün ülkede Sovyet hakimiyeti kuruldu.

13 Ekim 1921 tarihinde Rusya SSFC, Azerbaycan SSC, Ermenistan SSC, Gürcistan SSC ile Türkiye arasında “dostluk ve kardeşlik anlaşması” olan, Kars anlaşması imzalandı. Söz konusu anlaşma, hem Türkiye'nin doğu sınırını güvenlik altına alması, hem de Ermeni meselesini, kesin bir şekilde kapatmış olması bakımından önem taşımaktadır.¹⁸³

V.İ.Lenin Azerbaycan ve Ermenistan'da Sovyet hükümetinin kurulmasıyla ilgili: “Bu ülkelerde Sovyet fikir ve prensiplerinin zaferi onu gösteriyor ki bu fikirler sadece proletaryanın itici güçte olduğu sanayi ülkelerinde değil köylü sınıfının çoğunlukta olduğu tarım ülkelerinde de zafere ulaşabilir.”¹⁸⁴

3.2.2. Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kurulmasıyla Güney Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesinin Tamamlanması

Sovyet Rusya'nın Kafkasya'da etkin siyaset yürüttüğü 1920 yılı boyunca Gürcistan Menşevik milli hükümeti bağımsızlığını koruyabilmişti. Önce Azerbaycan'da ardından da Ermenistan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasıyla Gürcistan Kafkasya'da üç Sovyet devletiyle baş başa kaldı. Bu durumun Sovyet Rusya için bazı artıları ve eksileri vardı. En önemli artısı Sovyet devletlerinin çemberinde kalan Gürcistan'daki Bolşevik teşkilatlara ve Gürcistan Komünist partisine her türlü destek sağlamak, Sovyet Rusya için kolaylaşmıştı. Sovyet Rusya

¹⁸² P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, **a.g.e**, s. 201.

¹⁸³ Levent Ürer, **Mondros'tan Mudanya Mütareke'sine Türk Dış Politikası**, İstanbul, Altın kitaplar yayınları, 2005, s.182.

¹⁸⁴ V.İ.Lenin, **Polnoe Sobraniye Soçinyeniy**, cilt 42, Bakü, Azərneşriyat yayınları, s. 132.

için en önemli eksi ise Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi ve Rusya'nın Polonya ile sulh anlaşması yapmasıyla İhtilaf devletleri Gürcistan'a Bolşevizm'e karşı mücadelede daha büyük önem veriyordular. Ayrıca Kafkasya'daki Sovyet devletlerin komşuluğunda milli hükümetin hakimiyette olduğu bir devletin bulunması Azerbaycan ve Ermenistan için Sovyetler açısından kötü bir örnek oluşturabilir ve buradaki eski milli hükümet sempatizanlarının ayaklanmasına sebep olabilirdi. “Bolşevikler açısından en büyük güçlük, Menşevik bir hükümetin yönetiminde olan Gürcistan'da uyanan milliyetçi duygulardır. Gürcüler bağımsızlık ilkesini Transkafkasyadaki diğer ulusal gruplardan daha fazla sahipleniyorlardı.”¹⁸⁵

Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin kurulması haberini Ermenistan'da olduğu gibi Gürcistan'da da işçiler heyecanla karşıladılar. 1 Mayıs 1920 'de Metex hapishanesinin önüne toplanan binlerce işçi Menşevik hükümeti tarafından hapishanede tutulan Bolşeviklerin salıverilmesini talep etmeğe başladılar. 2 Mayısta Tiflis'te Sandro Maxaradze'nin liderliğinde bir grup Bolşevik'in silahlı isyanı oldu. İsyancılar Azerbaycan'da Müsavat hükümetinin devrilmesiyle ilgili müzakereye toplanmış Gürcistan hükümeti üyeleri ile toplantı yaptığı salonu basmak ve silahlı darbe yapmayı amaçlıyorlardı. Ama bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı. İsyancılar yakalanarak Metex hapishanesine atıldılar.

Mayısta ayaklanmaların hızla büyümesi ve Bolşeviklerin aktifleşmesi Gürcü Menşevik hükümetini zor duruma sokuyordu ve milli hükümet Bolşevikleri bir nevi dışarıda bırakmak için Sovyet Rusya'sıyla 7 Mayıs 1920'de dostluk anlaşması imzalamak zorunda kaldı. Böyle bir anlaşmanın yapılmasına Sovyet Rusya da istekliydi. Çünkü Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi için zaman kaybetmeden XI. Kızıl Ordu'yu Ermenistan Bolşeviklerine yardıma göndermek istiyordu. V.İ.Lenin Gürcistan'la sulh anlaşması yapılmasıyla Kafkasya Komitesine silahlı birliklerini Gürcistan sınırlarından çıkartmak ve sınırda beklemek direktifini verdi.¹⁸⁶ Anlaşmayla Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıyor, Gürcistan ise tutukladığı

¹⁸⁵ İlker Aktükün, a.g.e. , s. 138.

¹⁸⁶ V.İ.Lenin, **Polnoe Sobraniye Soçinyeniy**, cilt 51, Bakü, Azernesriyat yayınları, s. 191.

Bolşevikleri salıvermeği, Bolşevik teşkilatların serbest faaliyetine olanak tanıyacağını taaddüt ediyordu.

Gürcistan'da milli hükümete ve karşı mücadelelerinde Batum Bolşevikleri öncü rol oynuyordu. Batum'da bulunan İhtilaf güçleri tarafından Bolşevizm'in yasaklanmasına rağmen Bolşevikler neredeyse Batum'daki bütün işçi sendikalarını ve yerel meclisi birer Bolşevik teşkilatına dönüştürmüştüler. Yerel mecliste Bolşeviklerin nüfuzu o denli güçlüydü ki, onların kurduğu özel bir komisyon Batum limanından taşınan yükleri kontrol ediyor, her sebeple İngiltere ve Fransa'nın General Vrangel'e yardım sağlamasına engel olmaya çalışıyordu.

Batum Bolşeviklerinin İngiliz askerleri arasında yürüttükleri güçlü tebligat sonucu askerlerin eve dönmek için kumandanlarına yaptıkları baskılar 1920 Haziran sonlarına İngilizlerin Batum'dan çıkmasıyla sonuçlandı. Ayrıca İngilizler artık Bakü'nün ele geçirilmesinin imkânsız olduğunu anlıyordular. Onlar için Batum önemini yitirmişti. Çünkü İhtilaf devletlerine Batum Bakü petrolünü Avrupa'ya taşımak için gerekiyordu. Ama İhtilaf gemileri evvelki gibi Batum limanında kalıyordu.

İngilizlerin Batum'dan gitmesiyle Gürcistan hükümeti şehirde kontrolü tamamen sağladı ve şehirdeki işçi sendikalarını "Moskova'nın politik üssü" olarak görerek sendikaların ve Bolşevik teşkilatların yasadışı dışı faaliyet gösterdiğini ilan etti.

Rusya ile sulh anlaşmasının şartlarına uygun olarak hapisshanededen iki bine kadar Bolşevik salıverildi. Ülkede komünist partinin kurulması ve birçok ünlü Bolşeviklerin salıverilmesiyle Gürcistan'da Bolşeviklerin etkinliği yeniden arttı. Oluşan yeni politik atmosferi dikkate alarak Bolşevikler daha çok legal faaliyet sahasına yer veriyor, ama komünist partinin gizli kolunu da hazır bulundurmaya devam ediyorlardı. Bütün bunların sonucu olarak Haziran 1920 tarihinde Menşevik hükümeti Gürcistan'daki komünist partisinden ülkeyi terk etmeyi talep etti.

9 Temmuz 1920 tarihinde Rusya SSFC'nin Gürcistan'daki büyükelçisi S.M.Kirov Gürcistan Dış İşleri Bakanlığına verdiği notada Gürcistan'da komünist

parti üyelerinin takip olunmasından rahatsızlık duyduğunu bildiriyor ve Gürcistan tarafından 7 Mayıs Rusya-Gürcistan anlaşmasının kaba şekilde bozulduğunu vurguluyordu.¹⁸⁷ Ayrıca Rusya SSFC 19 Temmuzda Batum'dan Vrangal'e yardıma gönüllü silahlı birliğin gönderilmesiyle ilgili, 24 Temmuzda Gürcistan ordusunun Azerbaycan'la aralarındaki tartışmalı arazilere girmesiyle ilgili, 25 Temmuz ve 6 Ağustosta ise komünistlere karşı düşmanlık beslemesi ve onların takip olunmalarıyla ilgili Gürcistan hükümetine nota gönderdi. S.M.Kirov V.İ.Lenin'e yazdığı mektubunda "Gürcistan'da durumun kendileri için oldukça zor olduğunu, Bolşevik gazetelerin kapatıldığını ve komünistlerin hapsedildiğini"¹⁸⁸ bildiriyordu.

Bakü'de Doğu Halklarının Birinci Kurultayına katılan Gürcü Bolşevikler burada yaptıkları toplantıda Gürcistan'da Komünist partinin durumunu ele alarak müzakere ettiler. Toplantıda konuşan S.M.Kirov bütün zorluklara rağmen partinin günü günden büyüdüğünü, Komünisti gazetesinin tirajının her geçen gün arttığını bildirdi. Toplantıda ayrıca legal faaliyet alanının daha da genişletilmesi gerektiği vurgulandı.¹⁸⁹

1920 yılının sonlarına doğru Rusya'ya Gürcistan arasındaki ilişkiler yeni boyut kazanmaya başlıyordu. Vrangal'i büyük ölçüde dışlayan Rusya'nın Kafkasya'da eli güçlenmeye başlıyordu. Ermenistan'ın da Sovyetleştirilmesiyle Kafkasya'da İhtilaf devletleri için Gürcistan'ın önemi daha fazla artıyor ve bu da Gürcistan'la Rusya arasında ilişkileri germeğe başlıyordu. Ama bütün bunlara rağmen her iki devlet ihtiyacını bir birinden karşılamak mecburiyetindeydi. Kasım 1920 tarihinde Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan arasında transit-ticaret anlaşması bağlandı. Anlaşmaya göre Azerbaycan ve RSSFC her ay Gürcistan'a bir milyon put petrol vermeli Gürcistan ise karşılığında aynı fiyat tutarında taş kömür ve orman materyalleri vermeliydi.¹⁹⁰

¹⁸⁷ S.M.Kirov **Statyi i reçi, dokumentı**, Moskova, 1936, s. 250–254.

¹⁸⁸ S.M.Kirov **Statyi i reçi**, Moskova, Politizdatelstvo yayınları, 1939, s. 148–149.

¹⁸⁹ **Oçerki İstorii Kommunističeskiy Partii Gruzii, a.g.e.**, s. 361.

¹⁹⁰ Dokumentı Vneşney Politiki SSSR,(SSCB'nin Dış Politika belgeleri), cilt 3, **a.g.e.**, s. 345.

Ama yukarıda belirttiğimiz gibi Kafkasya'da Sovyet nüfuz dairesinin genişlemesiyle iki devlet arasındaki ilişkilerin gerilmesi ticaret anlaşmasının kısa süre sonra kaldırılmasıyla sonuçlandı.

2 Ocak 1921'de Rusya KP'si Kafkasya Bürosunun yöneticileri G.K. Orconikidze ve S.M.Kirov Rusya KP'ne gönderdikleri gizli mektupta şöyle diyordu: "Sovyet Azerbaycan'ında, Sovyet Ermenistan'ında ve Kuzey Kafkasya'da normal hayatı olumsuz yönde etkileyen Gürcü Menşevik hükümetinin yürüttüğü agresif politikaya daha fazla tahammül edilemez. Menşevik hükümeti Gürcistan'ı Kafkasya'da devrim karşıtı bir üsse çevirmiştir. Bölgede yapılan bütün anti Sovyet anlaşmalar ve ayaklanmalar bir şekilde Tiflis'le bağlantılıdır. Kafkasya'daki bu sonuncu karşı devrim üssünü yok etmek, Sovyet iktidarını Kuzey Kafkasya'da, Azerbaycan'da ve Ermenistan'da koruyabilmek için muhakkak hemen Gürcistan'da Sovyet hükümetinin kurulması gerekir. Ayrıca XI. Kızıl Ordu Gürcü halkına yardıma gelmelidir. Bu sadece Gürcü halkı değil hem de Sovyet Rusya'sının güvenliği için gereklidir."¹⁹¹

Ama V.İ.Lenin "Gürcistan'daki Bolşeviklerin tam hazır olmaları gerektiğini ve Gürcü hükümetine karşı isyanı dışarıdan bir güç değil de onların başlaması gerektiğini"¹⁹² bildirdi. Bu işle ilgilenmek için J.V.Stalin'i yetkilendirdi. Stalin 27 Ocak 1921'de Bakü'ye G.K. Orconikidze'ye gönderdiği telgrafta Gürcistan'daki son durumla ilgili olarak silahlı güç kullanabileceklerini ve Kafkasya'da bulunan orduya takviye yapılmasını istedi.¹⁹³

Aslında Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesinin ardından oradaki Kızıl Ordu birlikleri de Gürcistan sınırına toplanmıştı ve Gürcistan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulması için olumlu şartlar oluşmuştu. 12 Şubat 1921 yılında Ermenistan'la Gürcistan arasındaki münakaşalı Lori bölgesinde Bolşeviklerin silahlı isyana

¹⁹¹ P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, **a.g.e.**, s. 217.

¹⁹² V.İ.Lenin **Polnoe Sobraniye Soçineniy**, cilt 52, Bakü, Azernesriyat yayınları, s. 364.

¹⁹³ V.İ.Lenin **Polnoe Sobraniye Soçineniy**, cilt 52, **a.g.e.**, s. 364.

başlaması ve XI. Kızıl Ordu'dan yardım istemesiyle sınırda bekleyen XI. Kızıl Ordu Gürcistan'a girdi.¹⁹⁴

İsyanın Lori bölgesinden başlaması tesadüf değildi. Lori hem Ermenistan'a hem de Azerbaycan'a yakın konumdaydı. Bu da XI. Kızıl Ordunun hemen yardıma ulaşmasına olanak sağlıyordu.

XI. Kızıl Ordu Gürcü işçi ve köylüleri adına yayınladığı bildiride, Menşevik hükümetinin beyanatlarının aksine, Gürcistan'ı işgal etmek için gelmediklerini, amaçlarının ülkeyi Antanta devletlerinin üssüne çeviren burjuva hükümetini devirmekte işçi ve köylülere yardım etmek, bütün fabrikaları işçilere, bütün toprakları köylülere vermek ve bağımsız işçi-köylü devleti kurmak olduğunu bildirdiler.¹⁹⁵

Sovyet Rusya XI. Kızıl Ordunun Gürcistan'a girmesinin İhtilaf devletleri tarafından sert tepkiyle karşılanacağından ve Batum'daki İngiliz gemilerindeki askerlerin Menşevik hükümetine yardım edeceğinden korkuyordu. Bu tür yardımın önünü kesmek için Kızıl Ordu birlikleri Gürcistan'a aynı anda sınırın birkaç yerinden, hem Ermenistan'a yakın olan Lori bölgesinden, hem Bakü'den ve Gürcistan sınırına yakın Zakatala bölgesinden, hem de Kuzey Kafkasya'dan Soçi bölgesinden hem demiryolu hem de karayoluyla girdi. Ayrıca Gürcistan'a giren Kızıl Orduya kumandanlık Gürcü Sergo Orconikidze'ye verilmişti ve ordunun terkinde Bakü'de Gürcülerden oluşan birlikler vardı. Bu da aslında Gürcistan'a Sovyet Rusya'sı ordusunun değil, isyan eden işçilere yardıma giden Gürcülerden oluşan birliğin girdiğini göstermeği amaçlıyordu.

Gürcistan Menşevik hükümetinin ordusu yalnız Tiflis yakınlarında Kızıl Ordu'yu birkaç günlüğüne durdura bilseler de Kızıl Ordu, 25 Şubat 1921'de Tiflis'e girdi. Gürcistan Komünist Partisi Menşevik hükümetinin hâkimiyetinin devrildiğini ve Sovyet hükümetinin kurulduğunu ilan etti. İngilizlerin yardımıyla Tiflis'te Sovyet hâkimiyetine karşı birkaç ayaklanama olduysa da başarılı olunmadı.

¹⁹⁴ İrada Guseynova, a.g.e. , s. 259.

¹⁹⁵ G.K. Orconikidze, a.g.e. , s. 177-178.

2 Martta V.İ.Lenin Gürcistan'da Sovyet sistemiyle ilgili Gürcistan KP'ne gönderdiği telgrafta şu hususlara dikkat çekilmenin önemini vurguluyordu:¹⁹⁶

- Acil işçi ve köylüleri silahlandırmak ve güçlü Gürcü Kızıl Ordusu kurmak.
- Küçük özel ticarete izin vermek. Hatırlamak gerekiyor ki Gürcistan'ın şu anki hem iç hem de dış durumu Gürcistan'da Rus şablonunun hayata geçirilmesine müsait değil ve yerli duruma uygun hareket etmek gerekiyor.

Ayrıca Gürcistan Devrim Komitesi Abhaziya, Acariya ve Güney Osetya bölgelerinin kendi istikbalini tayin etmeye haklarının olduğunu beyan ederek bu bölgelerde yaşanan milletlerin Gürcülere karşı olan itimatsızlığını kırmaya çalıştı. 1921 Mayıs ayında Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin terkinde Abhaziya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, aynı yılın 16 Haziranında Acarya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 20 Nisan 1922'de ise Güney Osetya Özerk Sovyet Sosyalist Dairesi kuruldu.¹⁹⁷

Gürcistan'da hâkimiyeti elinde toplayan Devrim Komitesi zaman kaybetmeden eski devlet yönetim şeklini Sovyet Rusya örneğinde Sovyet yönetim sistemiyle değiştirmeye başladı. Sovyet hâkimiyetinin kurulmasının hemen ardından 11 Martta Devrim Komitesi Menşevik hükümeti ordusunun ve “Milli Gvardiya'nın” kaldırıldığını yerine Gürcü işçi-köylü Kızıl Ordusunun kurulduğunu bildirdi. Devrim Komitesinin 24 Mart kararıyla Gürcistan Milli Meclisi bırakılmış, bakanlık sistemi kaldırıldı. Bakanlıkların yerine yeni devlet yönetim şekli, halk komiserlikleri kuruldu.

İlk iş olarak Devrim Komitesi 6 Nisanda yayınladığı bildiriyle toprak üzerindeki özel mülkiyetin kaldırıldığını ilan etti. Bu kanunla Gürcü köylüsü yıllık

¹⁹⁶ V.İ.Lenin, **a.g.e.** , cilt 42, s. 367.

¹⁹⁷ P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, **a.g.e.**, s. 228.

doksan beş milyon rublelik toprak vergisinden ve yıllık 252 milyon rublelik devletten toprak alma masrafından kurtuldu. Toprak bedelsiz olarak köylüler arasında bölüştürüldü. Haziran 1921 yılının ortalarına doğru Gürcistan Devrim Komitesi sanayiye, bankaları, taşımacılığı, deniz ticaret donanmasını millileştirdi. Küçük ticarete dokunmayan Devrim Komitesi yirmi işçiden fazla işçi barındıran bütün sanayi sahalarının millileştirildiğini bildirdi.¹⁹⁸

Sovyetleştirilme yolundaki ilk önemli adımlar atıldıktan sonra Devrim Komitesi yerini daha demokratik yönetim şekli olan Sovyetlere bırakmaya başladı ve Aralık 1921'den Şubat 1922'ye kadar bütün Gürcistan'da Sovyetlere seçim yapıldı.

Gürcistan'da Sovyet sistemiyle beraber devrilmiş Menşevik hükümetine karşı propaganda yapılıyordu. Çünkü Avrupa'ya giden eski milli hükümet üyeleri Gürcistan'ın Sovyet Rusya'sı tarafından işgal olduğunu yayıyor ve bu da Moskova'yı ciddi biçimde endişelendiriyordu. Şubat 1921 tarihinde II. Enternasyonalin Viyana konferansında Gürcistan'da Bolşevikler tarafından askeri müdahale sonucu hükümet darbesini araştırmak için Kautski başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. Kautski daha 1920 Eylül ayında Gürcistan'a geldiği zaman Kafkasya'da Bolşevizm'in kaçınılmaz olduğunu ve Gürcistan'ın da Bolşevizm'e taraf kaydığını bildirmişti.¹⁹⁹

V.İ.Lenin G.K. Orconikidze'ye yazdığı 18 Nisan 1921 tarihli mektubunda "Yurtdışında Gürcistan'ın Sovyetleştirilmesiyle ilgili Rusya SSFC'ye karşı akıl almaz kampanya yürütülüyor. Zaman kaybetmeden Gürcistan Devrim Komitesi cevap kampanyasına başlamalıdır ve şu hususlar özellikle vurgulanmalıdır."²⁰⁰

- Rusya SSFC'nin barışçıl rolü.

¹⁹⁸ **Oçerki İstorii Kommunističeskoy Partii Gruzii**, cilt 2, Tiflis, Sovetskaya Gruzuya yamaları, 1963, s. 10.

¹⁹⁹ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 258.

²⁰⁰ V.İ.Lenin, **a.g.e.** , 52. cilt, s. 153.

- Gürcü burjuva hükümetinin devrilmesinde Gürcü işçi, köylü ve ordusunun aktif rolü.
- Kendilerini Gürcistan burjuva hükümetinin saldırgan adımlarından korumak için Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet hükümetlerinin isyancıları desteklemesi.”

Ayrıca XI. Kızıl Ordu'dan da yerli ahaliyle son derece uyum içerisinde hareket etmesi hiçbir şekilde onları huzursuz edecek durumlara yol açmaması ve bütün kararları yalnız Gürcistan Devrim Komitesinin bilgisi ve izni ile almaları gerektiği vurgulanmıştı.

Gürcistan'da Sovyet hükümetinin kurulmasında komşu devletler Ermenistan ve Azerbaycan aktif şekilde rol aldılar. Sadece 25 Şubattan 15 Mart 1921'e kadar geçen otuz gün içinde Azerbaycan'dan Gürcistan'a yüz kırk dört bin put petrol gönderildi.²⁰¹

Ermenistan KP 17 Şubat 1921 yıl tarihli beyanatında Lori'de Ermeni ve Gürcü emekçilerini birleşmeye ve Avrupa'nın son Bastilya'sı, Menşevik Tiflis hükümetini dağıtmaya çağırıyordu.²⁰²

Gürcistan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması Kafkasya'da sonuncu milli hükümetin devrilmesi, Sovyet Rusya için ise Kafkasya'da İhtilaf devletlerinin son üssünün kapanması anlamına geliyordu. V.İ.Lenin “Biz Sovyet sisteminin ilk dört senesi içinde bütün gayri Rus milletlere ya kendi cumhuriyetlerini ya da özerkliklerini verdik”²⁰³ diyordu.

Gürcistan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasıyla Kafkasya'da yetmiş sene sürecek yeni bir politik süreç, Sovyetler ve sosyalizm süreci başlıyordu.

²⁰¹ **Kommunist** gazetesi, Bakü, 24 Mart 1961

²⁰² **Velikaya Oktyabrskaya Soçialistiçeskaya Revolyuçiya i Pobeda Sovetskoy Vlasti v Armenii, a.g.e.**, s. 520.

²⁰³ V.İ.Lenin, **Polnoe Sobraniye Soçineniy**, cilt 44, Bakü, Azemeşriyat yayınları, 1981, s. 146.

3.3. Kuzey Kafkasya'da Sovyet Hakimiyetinin İlanı

Ekim devriminden bir ay sonra Sovyetler artık Kafkasya'ya kadar Rusya'nın büyük bir bölümünü kendi etki alanı içinde tutuyordu. Sadece Gürcistan'da Menşevikler, Kuzey Kafkasya'nın bazı küçük şehirlerinin Sovyetlerinde ise Eserler say üstünlüğü yakalayabilmişlerdi. Kafkasya'da Bolşeviklere karşı en keskin mücadeleyi Don ve Kuban Kazakları veriyordu. Sovyet hakimiyeti bu bölgenin devrim karşıtı güçlerin üssüne dönüşmesinden endişe ediyordu. Çok fazla zaman geçmeden Sovyetlerin bu endişesinde haklı olduğu ortaya çıkmaya başladı.

Kuzey Kafkasya'daki Bolşevizm karşıtı güçler beyaz bayrak altında bölgenin birçok partilerini, farklı güçlerini birleştirebildiler ve Batılı devletlerden de büyük destek görmeğe başladılar. 1918 yılının yazında Beyazların Sovyet hâkimiyetine karşı başlattıkları köylü ayaklanması ve ardından da General Denikin'in Batı devletlerinin de yardımıyla büyük bir güçle Sovyet hakimiyetine karşı savaşlara başlaması yeni kurulmuş Sovyetler için hayati tehlike oluşturuyordu.

Kuzey Kafkasya'daki Beyazlar ve Bolşevikler arasındaki direniş Rusya'nın iç savaş tarihinde en acımasız savaşlardan biri olarak biliniyor. Çünkü Kuzey Kafkasya'daki Beyazlar hem Sovyet hakimiyeti için hayati önem taşıyan Bakü petrolünün ele geçirilmesi yolunda engel oluşturuyor hem de güneyden direk Moskova'ya büyük tehlike oluşturuyordu. O devirdeki savaşa katılanları anılarına göre Kuzey Kafkasya'daki savaşlar o kadar acımasız geçiyordu ki savaştan sonra birçok Bolşevikler Kırım'da uzun süre psikolojik tedavi görmek durumunda kaldılar.²⁰⁴

²⁰⁴ İrada Guseynova, **a.g.e.** , s. 266.

Kuzey Kafkasya'da eski arlık Rusya'sı subaylarının büyük çoğunluğu Terek vilayetinde Kabarda-Balkar'da toplanmıştı. Sovyet hâkimiyetini kabul etmek istemeyen Kabartay-Balkar'da Bolşevikler bunun nedenini dağlıların katı şeriat kurallarına bağlı olması ile izah ediyorlardı. Dağlıları yanına çekmek isteyen Bolşevikler Kabartay-Balkar'ın başkenti Nalçık vilayet Sovyet'inin ismini Kabartay Halk şeriat Sovyet'i şeklinde değiştirerek bölgede nüfuzunu glendirmegi amaçlıyordu ve büyük ölçüde bu amacına ulaştı. Ayrıca ABD, Fransa ve İngiltere tarafından silahlandırılan Denikin'in "Tek ve bölünmez Rusya" nutku altında Kabartay-Balkar'ı hâkimiyeti altında birleştirmek istemesi ve yerli Dağlı hükümetini tanımak istememesi, bunun aksine Bolşeviklerin Dağlı hükümetine Rusya'nın terkinde federasyon teklifi bölgede Bolşeviklerin güçlenmesini sağladı.

Denikin Terek vilayetinde güçlerini birleştirerek Moskova'ya saldırı planlıyordu. Ocak 1920 yılında Sovyet hükümeti bütün gücünü ve Kızıl Ordu'yu Kabartay-Balkar'dan Denikin'in çıkarılması ve burada Sovyet hâkimiyetinin kurulmasına yöneltti. Yerli ahalinin de Denikin'e karşı isyanının sağlanmasıyla Mart 1920 yılında Kızıl Ordu Nalçık'e girebildi ve kesin olarak Kabartay-Balkar'da Sovyet hakimiyetini kurdu. Kabartay-Balkar'ın Sovyetleştirilmesi büyük ölçüde Moskova'nın güvenliğinin sağlanması demektir.

Karaçay-Çerkez bölgesinde de Kabartay-Balkar'da olduğu gibi bütün hâkimiyet Denikin'in elinde toplanmıştı. Ekim devriminden sonra bölgede kurulan şehir ve bölge Sovyetleri bırakıldığı ilan edilmişti. G.Orconikidze 24 Ocak 1919 tarihli Moskova'ya gönderdiği telgrafta bildiriyordu: "Bölgede Kızıl Ordu adında bir şey yok. Beyazlar şehir ve istasyonları mukavemet görmeden tutuyorlar."²⁰⁵ Denikin'in mukavemet görmeden ilerlemesinin bir başka sebebi de Moskova'da Bolşevikler arasındaki çekişmeler idi. Başkumandan Sorokin ve onun askeri diktatörlük kurma isteğine karşı çıkan Bolşevikler arasındaki fikir ayrılıkları ve Sorokin tarafından birçok yöneticinin kurşunlanması Kuzey Kafkasya'da Denikin'in lehine işliyordu. Ama giderek Denikin ordusunun yerli nüfus arasında yağmacılığa yönelmesi ve ayrıca Denikin tarafından ceza olarak yerli ahaliden Ekim devriminden

²⁰⁵ İrada Guseynova, a.g.e., s. 268

sonra kurulan Sovyetler zamanı toprak sahiplerine verilmeyen vergilerin de şimdi toplanmaya başlaması bölgede Denikin karşıtlığının güçlenmesine yol açıyordu. Bölgedeki Denikin karşıtı güçleri iyi kullanan Bolşevikler XI. Kızıl Ordunun da yardımıyla Mart 1920'ye kadar Karaçay-Çerkez bölgesinde hakimiyeti ele geçirmeği başardılar.

17 Kasım 1920 yılında Vladikavkaz'da Terek bölgesi halklarının kurultayında Çeçen, İnguş, Osetiya, Kabartay, Balkar ve Karaçay dairelerinden oluşan Dağlı Özerk Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi. Çerkezler ise 1922 yılında Dağlı Özerk Sovyet Cumhuriyetinin terkiğine dahil edildiler.

Dağıstan'da Ekim devriminden sonra kurulan Sovyetler Denikin ordusunun Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmesiyle Bolşevizm karşıtı güçlerin çemberinde kalmıştı. Denikin'in ordusundan başka İmam Goçinski'nin birlikleri ve Türk silahlı birlikleri de Derbent'te Bolşevizm'e karşı beraber mücadele veriyordu. Ama 1918'in sonlarında Türkler Dağıstan'dan ve bütün Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldılar. Türklerin bölgeden çekilmesiyle Bolşevikler Dağıstan'da hukuk dışı bir pozisyonda kaldılar. Çünkü yerel hakimiyet Dağlı hükümetine aitti ve Bolşevikler buradaki faaliyetlerini Türklerin Kuzey Kafkasya'da bulunmaları ile izah ediyorlardı.

1919 yılının başlarında neredeyse bütün Kuzey Kafkasya Bolşeviklerin etki alanından çıkmıştı. Sadece Dağıstan'ın Kızıl bölgesinde XI. Kızıl Ordu birlikleri bulunuyordu. Ama Denikin'in Dağlı hükümetini tanımak istememesi, Mart 1919 yılında Dağlı hükümetinin düştüğünü ilan edilmesi ve Dağıstan'da General Halilov başkanlığında askeri diktatörlük kurması bir anda bölgede durumu Bolşeviklerin lehine değiştirdi. Temmuz ayında Şeyhül İslam Ali Hacı Akuşinski Denikin ordusunun Dağıstan arazisinden çıkması için ultiatom verdi. Bolşevikler Dağıstan müdafaa Sovyet'i kurdular ve buraya dahil olan dağlıların Rusya'dan bağımsız bir Dağıstan istemelerini ilk etapta kabullenmek zorunda kaldılar. Bölgedeki ayaklanma hareketine liderlik eden Bolşevikler XI. Kızıl Ordu'nun yardımıyla 30 Mart 1920 tarihinde Derbent'i ve ardından bütün Dağıstan'ı Denikin ordusundan temizlediler.

Dağıstan müdafaa Sovyet'indeki sayı üstünlüğü ve en önemlisi Denikin'in mağlubiyetinden sonra Dağıstan'da bulunan XI. Kızıl Ordu bölgede tek bir güce

dönüşmüştü ve bunun sonucu olarak Dağıstan da 17 Kasım 1920 senesinde Terek halklarının kurultayında Özerk Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi.

Çeçenistan-İnguşetya Kuzey Kafkasya'da iç savaş döneminde en fazla dağılmaya maruz kalan bölgelerdendi. İki senelik iç savaşta 17 köy Çeçenistan'da, 30'dan fazla köy ise İnguşetya'da tamamen yok oldu. Denikin'in Kuzey Kafkasya'da yenilmesi sonucunda buranın da Sovyetleşmesi kaçınılmazdı. Mart 1920 yılında Çeçenistan-İnguşetya'da da Sovyet hakimiyeti kuruldu. Böylece Moskova için büyük tehlike arz eden, Batı güçlerinin Sovyet Rusya'ya üs olarak gördüğü ve ayrıca Güney Kafkasya'ya ile Bakü petrolüne ulaşma yolunda Sovyet Rusya için büyük engel olan Kuzey Kafkasya'nın da Sovyetleştirilmesi tamamlanmış oldu.

Kuzey Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesinin birçok nedenler vardı. İç savaş döneminde Bolşeviklerin devrim adına kullandıkları "kızıl terör" karşı tarafın direncinin kırılmasında büyük rol oynuyordu.

Bolşeviklerin Kuzey Kafkasya'da başarılı olmalarının nedenlerinden biri de Denikin'in Ekim devrimi sonrası karşılıksız köylülere dağıtılmış toprakları geri alması ve kaldırılan vergileri yeniden yürürlüğe koymasıydı. Ayrıca Denikin'in "Rusya büyük, bir ve bölünmezdir" şiarı özerklik ve bağımsızlık isteyen Kafkasya halkları arasında kabul görmedi ve bu etken onları daha ılımlı politika yürüten ve federasyon sözü veren Bolşeviklere doğru itmekteydi.

Kuzey Kafkasya'da Sovyet zaferinin en büyük etkenlerinden biri veya birinci ise kısa bir zaman diliminde Bolşeviklerin propaganda sanatının inceliklerine sahip olmaları ve yerli halklar arasında çok başarılı bir şekilde kullanabilmeleri idi.

3.4. Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetinin Oluşturulması ve Kafkasya Cumhuriyetlerinin SSCB'ye Katılması

3.4.1 Azerbaycan SSC, Ermenistan SSC ve Gürcistan SSC'nin Transkafkasya SSFC Terkibinde Birleştirilmesi Süreci

Rusya Brest-Letovsk anlaşması, ardından da Berlin anlaşmasıyla eski Çarlık İmparatorluğunun önemli bir bölümünü, Polonya, Finlandiya, Letonya, Litvanya ve Estonya'yı kaybetmişti.²⁰⁶ Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın durumu ise belirsiz olarak kalıyordu. Böyle bir durumda Sovyet Rusya'sı Kafkasya'yı, özellikle bir numaralı hayati önem taşıyan petrol kaynaklarını hiçbir şekilde kaybetmek istemiyordu. Ama ister uluslar arası durumdan dolayı isterse de Kafkasya'da milli ve dini bir direnişle karşılaşmamak için Sovyet Rusya bölgede ilk başta daha uzlaşmacı tavır sergilemek zorundaydı. Burada kurulan Sovyet devletlerini derhal kendisiyle birleştirmesinin tehlikeli olacağını anlıyordu ve bu birleşmenin Çarlık Rusya sömürgeciliğinden yeni çıkmış Kafkasya'da ters etki yaratabileceğinden korkuyordu.

V.İ.Lenin Kafkas devletleri arasında kurulacak bir federasyonu ileride bu Sovyet devletlerinin Sovyet Rusya'sı ile daha sıkı birleşmesi yolunda bir geçit olarak görüyordu. V.İ.Lenin Güney Kafkasya devletlerinin gönüllü olarak birleştirilmesine büyük önem veriyor ve bununla ilgili olarak: “Biz milletlerin gönüllü birliğini istiyoruz, öyle bir birleşme ki orada hiçbir millet diğer bir milleti sömürmesin, bu birlik birbirileri arasında tam güven esasında oluşsun”²⁰⁷ diyordu. Güney Kafkasya Sovyet devletlerinin bir federasyonda birleştirilmesi ekonomik açıdan Sovyet Rusya'yı ilgilendirse de bu birleştirme zorunluluğu uluslar arası durumdan kaynaklanıyordu. Kafkasya'da son olarak milli hükümetin hakimiyette olduğu Gürcistan'ın da Sovyetleştirilmesinin ardından 1921 yılının yazında Güney Kafkasya'nın üç devletinin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın devrik milli hükümet liderleri Paris'te bir araya gelmiş ve Batı devletlerinin yardımıyla Kafkasya'da Bolşevizm'e son vermek ve milli hükümetleri yeniden kurmakla ilgili bir anlaşma imzalamışlardı. Bu durum Sovyet Rusya'yı endişelendiriyordu ve Güney

²⁰⁶ http://pseudology.org/Documents/Brest_peace1918.htm (09.08.2009)

²⁰⁷ V.İ.Lenin **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 40, Bakü, Azereşriyat yayınları, 1981, s. 43.

Kafkasya devletlerinin bir federasyon şeklinde birleştirilmesinin bölgeyi daha sağlam kontrolde tutacağını düşünüyordu.

Güney Kafkasya'nın federasyon şeklinde birleştirilmesi fikri daha bölgenin Sovyetleştirilmesinden önce vardı. Rusya KP'si Kafkas Komitesinin Mayıs 1919'da Bakü'de yapılan toplantısının sonuç belgesinde Kafkasya'da Sovyet hakimiyetinin yönetim şekliyle ilgili şunlar belirtilmişti:²⁰⁸

- Bölge devletlerinin Kızıl Ordularının ve yönetiminin birleştirilmesi
- Ortak dış politika
- a) Bütün yerel karakter taşımayan sanayi alanlarının birleştirilmesi, b) tek üretim politikası, c) demiryolları ve deniz ticaretinin birleştirilmesi, d) finans sisteminin birleştirilmesi.

Sovyet hakimiyetinin ilk aylarında Kafkasya devletleri arasında eski gümrük kontrol bölgeleri hala duruyordu. Bölgenin ekonomik açıdan birleşmesinde engel olarak kalıyordu. Ayrıca bölge devletlerinde ayrı ayrılıkta kullanılan milli para birimleri de bu işi zorlaştırıyordu. V.İ.Lenin ilk olarak bölgenin ekonomik olarak birleştirilmesine büyük önem veriyor ve diyor: ‘‘Petrol Bakü’den çıkıyor ama onu dünya pazarına çıkarabilmesi için Gürcistan’a, Batum limanına ihtiyacı var. Demek ki ekonominin birleşmesi şart.’’²⁰⁹

Güney Kafkasya devletleri için diğer bir önemli husus dış ticaretin birleştirilmesi idi. V.İ.Lenin ayrıca G.Orconikidze ile olan konuşmalarında Gürcistan devlet Bankasının da Güney Kafkasya devletlerinin ortak bankasına

²⁰⁸ G.Jvaniya, **Bolşeviki Zakavkazy v borbe za leninskie idei drujbi narodov**, (Güney Kafkasya Bolşevikleri Lenin'in fikirleri doğrultusunda halkların dostluğu lehine), Tiflis, Sobçeto Sakartvelo yayınları, 1963, s. 95.

²⁰⁹ V.İ.Lenin, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 43, Bakü, Azereşriyat yayınları, 1981, s. 187.

dönüştürülmesini ve bu banka yoluyla ekonominin birleştirilmesinin kolaylaşacağını altını çiziyordu.²¹⁰

14 Nisan 1921 yılında Güney Kafkasya devletlerinin birleştirilmesi yolunda ilk adım atıldı. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın demiryolu hatlarının yönetimi birleştirildi. Bu tarihe kadar Güney Kafkasya demiryolu hattı bu üç devletin sınırlarına uygun olarak yönetimlerinde bulunuyordu. Demiryollarının tek bir yönetimde olmayışı taşınan yüklerin zamanında yerine ulaşmasını engelliyordu.

2 Haziran 1921'de Güney Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri kendi aralarında dış ticaret organlarını birleştiren bir anlaşma imzalandı. Anlaşmayla dış ticarete tek bir merkez kuruldu. Güney Kafkasya devletlerinin dış ticareti monopol halinde bu merkeze verildi.²¹¹

Böylece Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin geniş şekilde birleştirilmesinden önce bu yolda ilk adım olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ekonomik olarak birleştirildi.

Güney Kafkasya komünistleri köylü ve işçiler arasında Azerbaycan SSC, Gürcistan SSC ve Ermenistan SSC'nin federasyon şeklinde birleşmesi ve sonra bu federasyonun SSCB'nin terkiibine dahil olmasıyla ilgili geniş propaganda yürütüyorlardı. Komünistlere göre böyle bir federasyonda birleşme hiçbir şekilde Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlığına gölge düşürmüyordu. Güney Kafkasya federasyonunun kurulması fikri Azerbaycan ve Ermenistan'da genel olarak kabul görse de Gürcüler arasında ciddi itirazla karşılandı. Hatta Gürcü komünistlerin bile birçoğu Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin önce federasyon şeklinde birleşerek sonra SSCB'nin terkiibine girmesine itiraz ettiler ve bunun Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kısıtladığını bildirdiler. Ama Kafkasya'nın birleştirilmesi hem ekonomik hem de politik yönden Rusya'yı ilgilendirdiği için bu tür itirazlar o kadar da ciddiye alınmadı.

²¹⁰ V.İ.Lenin, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 43, a.g.e., s. 188.

²¹¹ P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, a.g.e, s. 284–285.

Temmuz 1921 ortalarına doğru Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin politik olarak birleştirilmesine başlandı. Temmuzda yapılan Kafkas bürosunun toplantısında her üç devletin komünistleri tarafından kurulacak federasyonun içinde ve Rusya ile askeri ve ekonomik ittifakının bütün Sovyet devletlerinin kalkınması ve güvenliği için önemli olduğu vurgulandı.

3 Kasım 1921 tarihinde Bakü’de Güney Kafkasya Federasyonunun kurulmasıyla ilgili Kafkasya bürosunun toplantısı yapıldı. Toplantıda Kafkas devletlerinin ayrı ayrı faaliyeti onların Batılı kapitalist devletler karşısında zayıf kalmasına neden olduğu vurgulandı. Sıkı bir politik birleşmenin devrim karşıtı güçlere karşı durabilmenin temeli olacağı ve Sovyet hakimiyetinin Yakın Doğuda güçlenmesini sağlayacağına altı çizildi. Ayrıca politik ve ekonomik birleşme zor durumda olan ekonominin canlanmasına yardım edecek ve Kafkas devletleri arasındaki sorunları halledecek. En nihayet bildirildi ki bu üç cumhuriyette fazla sayıda halk komiserliklerinin ve diğer yönetim organlarının bulundurulması büyük güç ve mali kaynak talep ediyor, birçok yönetmeliklerde gereksiz paralelliklerin oluşmasına neden oluyordu. Bütün bunları göz önünde bulundurarak Kafkas bürosu geciktirilmeden Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasında askeri, üretim ve ekonomik alanı kapsayan bir federasyon kurulmasını teklif etti.²¹²

Yukarıda belirttiğimiz gibi Gürcüler sert bir şekilde bu federasyona karşı çıktılar. B.Mdivani, K.Çinçadze, M.Okudjava ve diğerler Gürcülerden oluşan grup böyle bir federasyonun ekonomik açıdan hiçbir getirisinin olmayacağını ayrıca politik açıdan Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin SSCB’ye federasyon şeklinde değil de birer bağımsız cumhuriyet şeklinde girmelerinin daha uygun olacağını bildirdiler.²¹³ Gürcülerden farklı olarak Azerbaycanlı ve Ermeni komünistler oy birliğiyle federasyon fikrini kabul ettiler.

Genel olarak Kafkasya’da Gürcüler milliyetçilik anlamında bütün Sovyet hâkimiyeti devrinde de kendilerini belli ettiler. Gürcistan Bolşeviklerin en titiz hareket ettikleri bölgelerin başında geliyordu. Gürcüler yalnız Güney Kafkasya

²¹² **Obrazovanie SSSR**, (SSCB’nin Kurulması), Moskova, Politizdatelstvo yayınları, 1949, s. 230.

²¹³ G.KOrconikidze, a.g.e. , s. 299.

federasyonunun kurulmasına karşı değil, sanayi sahalarının millileştirilmesi, toprak reformları, Abhazya ve Güney Osetya'ya özerklik verilmesi meselelerinde de Moskova'ya karşı çıkıyordu. Bundan dolayı Kafkas devletleri arasında sosyalist reformların hayata geçirilebilmesi süreci en uzun süre Gürcistan'da devam etmişti.

Güney Kafkasya federasyonuna karşı gelinmesine rağmen V.İ.Lenin “bu birleşmenin muhakkak hayata geçirilmesi gerektiğini” bildiriyor ve bu konuyu tartışmak ve propagandasını yapmak için işçi ve köylüler arasında geniş çalışma yapılmasını vurguluyordu.²¹⁴

Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da işçi ve köylüler arasında Güney Kafkasya federasyonu ile ilgili çok sayıda mitingler düzenlenerek geniş propaganda çalışmasına başlandı. Halk arasında federasyonun ekonomik zorlukları aşması ve olası bir dış emperyalist saldırıya karşı Sovyet devletçiliğinin güvenliği açısından önemli olduğu geniş şekilde tebliğ olundu.

1921 yılının sonlarına doğru Güney Kafkasya federasyonunun kurulması yolunda propagandadan fiili çalışmalara doğru geçildi.

7 Aralık 1921'de IX. Umum Rusya Sovyetleri kurultayında A.F.Myasnikyan Güney Kafkasya cumhuriyetleri adına bir bildiriyle katıldı. “Güney Kafkasya halkları aralarındaki Çarlık İmparatorluğunun ve milli burjuva hükümetlerinin yaydığı düşmanlığı kaldırarak birleşme yolunu seçtiler. Rus işçi ve köylüsüyle de böyle bir birleşme yapmayı arzuluyorlar. Umum Rus Sovyetlerinde temsil olunmak için Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan için belli sayıda koltuk ayrılmasını rica ediyor.”²¹⁵ Belge resmi olarak Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin Rusya ile ittifak yapılması için resmi başvuru olarak kabul edildi.

Güney Kafkasya federasyonunun kurulması yolunda atılan en mühim adım olarak Şubat 1922 tarihinde çağırılan Güney Kafkasya halkları partilerinin birinci kurultayını gösterebiliriz. Kurultayda Azerbaycan'ın, Gürcistan'ın, Ermenistan'ın, Nahçıvan'ın, Abhazya'nın, Acariya'nın, Güney Osetiya'nın ve müstakil olarak

²¹⁴ V.İ.Lenin, a.g.e. , 44. cilt, s. 255.

²¹⁵ **Sovetskaya Konstitüçiya**, (Sovyet Anayasası), s. 313.

Kafkasya Kızıl Ordusunun komünist delegeleri bulunuyorlardı. Kurultayda Sovyet hükümetinin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'daki deneyimlerine dayanarak bu bölgedeki askeri, diplomatik ve ekonomik karakterli birçok problem birikmiş olması ve bu problemleri tek başına çözebilmenin her üç cumhuriyet için imkânsızlığı vurgulandı. Ayrıca şunlar vurgulandı; hiçbir komünist kendini kandırmasın ki kendi ülkesinin sınırları içinde oturarak, bu ister Azerbaycan, ister Gürcistan isterse de Ermenistan olsun, Güney Kafkasya'nın ekonomik kalkınmasını sağlayabilecektir. Kurultay Güney Kafkasya'nın Sovyet cumhuriyetleri arasında ittifak yapılması projesini onayladı. Kafkas bürosunun yerine kurultay tarafından G.K Orconikidze liderliğinde, S.M.Kirov, A.F.Myasnikyan, N.Nerimanov, M.G. Çxakaya, M.D. Orexaşvili ve diğerlerinin dâhil olduğu Rusya KP'nin Güney Kafkasya komitesi seçildi.²¹⁶

Güney Kafkasya Federasyonu devlet şekli, Rusya KP'nin Güney Kafkasya komitesi ise seçimle oluşacak bir organ olarak kabul edildi. Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin hem kendi aralarında hem de RSSFC ile çok taraflı ittifakının geliştirilmesi kararı alındı.

12 Mart 1922 yılında Azerbaycan SSC, Gürcistan SSC, Ermenistan SSC merkezi yönetim komitelerinin temsilcileri kendi aralarında Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Federatif İttifakı kurulmasıyla ilgili anlaşma imzaladılar. Anlaşmaya esasen federasyona dâhil olan üç cumhuriyetlerden hiçbiri anlaşmayı tek taraflı şekilde fes ederek federasyondan çıkamazdı. Federasyonun yüksek yönetici organı her üç cumhuriyetin merkezi yönetim komitelerinin eşit sayıda seçtiği komite olacağı ilan edildi. İcra edici organ olarak ise federasyon Sovyet'i seçildi.²¹⁷

Anlaşmayla birlikte her üç cumhuriyetin Askeri, Askeri-deniz, dış ticaret, dış politika, Finans, Posta ve telgraf, yol ve olağanüstü haller halk komiserlikleri birleştirildi. Kafkasya Baş Ekonomik Sovyet'i kuruldu.

²¹⁶ “Perviy syezd kommunističeskix organizačiy Zakavkazye.(stenografičeskij otčet), Tiflis 1922, s. 4., **akt**: P.Azizbekova, A.Mnaçakanyan, M.Traskunov, **a.g.e.**, s. 289.

²¹⁷ <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/50938>. (09.08.2009)

Federasyon Sovyet'inin faaliyeti sadece Güney Kafkasya cumhuriyetlerin politik ve ekonomik birliğini sağlamak değil aynı zamanda federasyonun Rusya ve diğer Sovyet cumhuriyetleri, Ukrayna SSC ve Beyaz Rusya SSC de ile sıkı ittifak kurmaktan da yana idi.²¹⁸

Ayrıca öngörülüyordu ki ekonomik ve politik açıdan ittifak şeklinde kurulan federasyon birliğini daha da ileri götürerek tek federatif cumhuriyet şeklinde birleştirilmesi gereklidir.

13 Aralık 1922'de toplanan Güney Kafkasya Sovyetleri kurultayı güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etti ve yönetici organ olarak seçilmiş Merkezi Komiteyi belirledi. Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti anayasası bazında oluşturulan yeni bir anayasa kabul edildi. Yeni anayasada Güney Kafkasya emekçileri bütün dünya karşısında diğer Sovyet cumhuriyetlerinin emekçileri ile beraber tek bir Sovyet cephesi kurmaya hazır olduğu belirtiliyordu.

Böylece Azerbaycan Gürcistan ve Ermenistan Sovyet cumhuriyetleri ekonomik ve politik federasyon birliği aşamasını geçerek SSCB'ye dahil olacakları federatif cumhuriyette birleştirildiler.

Güney Kafkasya federatif cumhuriyetinin kurulmasına V.İ.Lenin büyük önem veriyordu ve bu federasyonu ileride kurulacak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği için önemli bir adım olarak görüyordu.²¹⁹

Sovyet Cumhuriyetlerinin birliğinin kurulması meselesinde aslında Sovyet hükümeti liderleri arasında büyük fikir ayrılıkları gözlemleniyordu. Böyle bir fikir ayrılığı özellikle de V.İ.Lenin ve J.V.Stalin arasında görülüyordu. V.İ.Lenin'in kurulacak ittifakta her bir Sovyet cumhuriyetinin bağımsız olarak katılmasının daha sağlam temeller oluşturacağı fikrindeydi. V.İ.Lenin'den farklı olarak İ.V.Stalin Rusya ile diğer Sovyet cumhuriyetleri arasında kurulacak ittifakta ikinci tarafa bu denli bağımsızlığın verilmesini doğru bulmuyordu. J.V.Stalin'in Ağustos 1922

²¹⁸ **İstoriya KPSS**, dergisi, sayı 1, Moskova, 1969, s. 57.

²¹⁹ **Bakinskiy raboçi**, gazetesi, Bakü, 5 Nisan 1960.

senesinde açıkladığı ‘‘RSSFC ve bağımsız Sovyet cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler’’ projesinin de temelinde Sovyet cumhuriyetleri için RSSFC’nin terkinde özerklik fikri yatıyordu. Proje esasen Ukrayna SSC, Beyaz Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Gürcistan SSC ve Ermenistan SSC RSSFC’nin terkinde birer özerk cumhuriyetler şeklinde katılmalıydı. Özerklik fikrini G.K. Orconikidze de destekliyordu.

‘‘V.İ.Lenin özerkliğe dayanan bir birleşmenin tehlikeli olabileceğini düşünüyordu. Böyle bir özerkliğin Kafkasya’da ters tepki yaratabileceğini ve aynı zamanda bu durumdan sürgündeki milli hükümet liderlerinin uluslar arası arenada Sovyet hükümeti aleyhine kullanacaklarından endişe ediyordu. V.İ.Lenin özellikle her hususta RSSFC’in Ukrayna SSC veya diğer bir Sovyet cumhuriyetiyle beraber haklara sahip olduklarını ve yeni kurulacak birliğe aynı statü ve haklarla dâhil olacaklarını vurguluyordu. Ayrıca diğer Sovyet cumhuriyetlerinin özerklik şeklinde birliğe dâhil edilmelerinin küçük milletlere karşı şovenizmi tetikleyeceğini, büyük milletin şovenizminin ise küçük milletlerin şovenizminden çok daha tehlikeli olduğunu ve böyle bir şovenizmin kurulacak birliğin temellerini muhakkak sarsacağını bildiriyordu. Bu anlamda ilk başta Rus şovenizmiyle ciddi mücadele edilmesi gerektiğini düşünüyordu.’’²²⁰

Rusya’yla özerklik şeklinde bir birleşmeğe karşı itirazlarını Gürcistan, Beyaz Rusya ve Ukrayna komünist partileri de bildirdiler.

V.İ.Lenin’in kesin olarak yeni kurulacak birlikte Sovyet cumhuriyetlerinin statülerinin özerklik değil de bağımsız cumhuriyetler olacağını bildirmesiyle 1922 yılının sonlarına doğru bütün Sovyet devletlerinde geniş şekilde yeni kurulacak birliğin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliğinin propagandası yapılmaya başlanmıştı.²²¹ Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’da komünistler ülkenin bütün şehir ve köylerinde mitingler teşkil ediyor, yeni kurulacak birliğin güçlü bir ekonomi ve devletçilik için çok önemli olmasını vurguluyorlardı.

²²⁰ V.İ.Lenin, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 45, Bakü, Azereşriyat yayınları, 1981, s. 211–214, 358–359.

²²¹ V.İ.Lenin, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, a.g.e, cilt 45, s. 359.

3.4.2. Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin SSCB'ye Dâhil Olması

SSCB'nin oluşturulması yolunda önemli adımlardan biri zaman kaybetmeden RSSFC, Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti, Ukrayna SSC ve Beyaz Rusya SSC'den oluşan bir SSCB'nin kurulması teklifini ileri süren Güney Kafkasya Sovyetlerinin birinci kurultayı idi.²²²

SSCB'nin kurulması teklifi aynı zamanda Beyaz Rusya ve RSSFC Sovyetleri kurultayında da dillendirildi ve olumlu karşılandı. Genel olarak baktığımız zaman projeye itiraz sadece Gürcistan'dan geldi. Yeni kurulacak SSCB'nin terkiğine Güney Kafkasya Federasyonunun terkiğinde dâhil olmak istemeyen Gürcistan bunun Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kısıtladığını Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin de SSCB'ye birer bağımsız cumhuriyet şeklinde girmeleri gerektiğini bildiriyordu.

30 Aralık 1922 tarihinde Moskova'da Büyük Tiyatro'nun salonunda tarihi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Sovyetlerinin birinci kurultayı toplandı. Ağır hastalığı nedeniyle V.İ.Lenin bu kurultaya katılmadı. Kurultay V.İ.Lenin'i kurultayın onursal başkanı seçti ve çalışmaya başladı. Kurultay oy birliğiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin kurulmasıyla ilgili deklarasyonu kabul etti.

SSCB'nin kurulmasıyla ilgili deklarasyonu Güney Kafkasya Federatif Cumhuriyeti adına Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın görkemli devlet liderleri imzaladılar.

Kurultay Sovyet devletinin ali yönetim organı olan SSCB'nin seçilmiş Merkez Komitesini Seçti.

“V.İ.Lenin, 31 Aralık 1922 tarihli yazısında SSCB'nin kurulmasının önemli bir olay olduğunu bildiriyor. Birliğin güçlendirilmesi gerektiğini ve doğru

²²² Bakinskiy raboçi gazetesi, Bakü, 14 Ekim 1922.

yürütülecek bir milli politikanın yalnızca SSCB için değil Doğunun sömürge altında yaşayan milyonlarca milletleri için önemli olduğunu ve bu milletler için bir örnek oluşturacağını altını çiziyordu.”²²³

SSCB'nin Anayasasının kabulüyle ve Merkezi Komitenin tasdiğiyle 6 Temmuz 1923'de Birliğin ilk yönetim şekli Halk Komiserleri Sovyet'i kuruldu. V.İ.Lenin halk Komiserleri Sovyet'inin genel sekreteri makamına seçildi.

SSCB'nin kurulması ister Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin kendi aralarında isterse de diğer Sovyet cumhuriyetleriyle ekonomik ve politik ilişkilerin kurulup genişlemesinde ve aralarındaki birçok sorunun çözülmesinde veya en azından uzun bir süre rafa kaldırılmasında mühim rol oynadı.

Uzun bir süre ciddi tartışmalara neden olan Gürcistan'daki Abhazya, Acarya ve Güney Osetya meselesi de böylece bir şekilde halledilmiş oldu. Gürcistan'ın terkiindeki Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Acariya Özerk Cumhuriyeti ve Güney Osetya Özerk dairesi oluşturuldu. Abhazya SSC'nin Gürcistan terkiindeki statüsü 1930 senesinde Abhazya Özerk SSC olarak değiştirildi. Azerbaycan SSC'nin terkiinde de iki özerk bölge, Nahçıvan Özerk SSC ve Dağlık Karabağ Özerk vilayeti oluşturuldu.

Güney Kafkasya'daki yeni dönem ve bölge cumhuriyetlerinin aynı devlet terkiğine birleştirilmesi aralarındaki uzun süreden beri var olan problemleri ve savaşları uzun süreliğine durdurdu. Bu da bölgenin kalkınmasında ve genel olarak SSCB'nin dünyanın süper güçlerinden birisi olmasında önemli bir rol oynamıştır.

SSCB'nin oluşturulması Dünya tarihinde de yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Yetmiş senelik bir zaman diliminde sürmesine rağmen Dünyada, iki kutupluluğun, Sosyalizm ve Kapitalizm kutuplarının oluşmasına neden olan dönemin yaşanmasına ve SSCB gerçekliğinin oluşumuna dikkate değer bir katkı sağlamıştır.

²²³ V.İ.Lenin, a.g.e., cilt 45, s. 360.

Sonuç

Bu çalışmada, Bakü I. Doğu Halkları Kurultayının toplanmasındaki amaç ve nedenler incelenmiştir. Kurultayın, Sovyet Rusya'nın Doğu ve Kafkasya ülkelerini Sovyetleştirme politikasında oynadığı rolü ve etkileri sorgulanmıştır.

Tezimizin ana konusu, XX. Yüzyılın başlarındaki Kafkasya'da politik, ekonomik, sosyal durum ve bu sürecin tarihsel yönünü etkileyen en önemli gelişme olarak gerçekleşen Bakü I. Doğu Halkları Kurultayıdır.

Yüzyılın başlarında hem Çarlık İmparatorluğunun merkezinde hem de Kafkasya dahil olmak üzere bütün bölgelerinde merkezi yönetime karşı ayaklanmalar ve hoşnutsuzluk artmıştı. Ekim Devrimi'nin ardından İmparatorluğun dağılmasıyla bütün bölgelerde bağımsız cumhuriyetler kuruldu. Azerbaycan, Gürcistan ve

Ermenistan da bunlara dahildir. Ama bu cumhuriyetler kısa bir süre ayakta kalabildiler. 1920 yılına geldiğimizde içeride ve dışarıda şartların Sovyet Rusya'nın lehine değişmesiyle Sovyet Rusya, Kafkasya cumhuriyetlerinin Sovyetleştirilmesine başladı.

I. Doğu Halklarının Kurultayı gibi iç ve dış etkenlerden dolayı zorluk derecesi yüksek bir kurultayın toplanması, Sovyet Rusya'nın Doğu politikasına nedenli büyük önem verdiğinin göstergesidir. Bu önemin önemini kurultayın toplandığı zamanın politik ve sosyal gelişmeleri ile açıklamak mümkündür.

1920 yılı Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusya'sı alanlarına doğru "geçmiş dönüş" politikasının başladığı bir yıldır ve bu politikanın hayata geçirilmesinde Sovyet Rusya'nın Bolşevik liderlerinin öncülük ettiği Komünist Enternasyonalî'ne bir uluslararası örgüt olarak önemli rol verilmiştir. Çarlık Rusya İmparatorluğunun varislik haklarını yeni isim ve ideoloji altında yeniden oluşturmak ve genişletmeyi amaç edinen Sovyet Rusya, hakimiyetinin yalnız üçüncü yılında, 1920 yılında bu maksadına ulaşmak için fırsat yakalamış oldu.

Bu anlamda, eski Çarlık İmparatorluğu işgali altında bulunan ama Ekim Devrimi'nin ardından imparatorluğun dağılmasıyla özgürlük kazanmış Kafkasya devletlerinin Sovyetleştirilmesine başlanması ve bu amaçla toplanan Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı, bu genişlemenin en önemli siyasal aracı olmuştur.

Ekim Devrimi'nin ardından Çarlık İmparatorluğu işgali altında bulunan Kafkasya halkaları da dahil birçok halklar kendi bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Vladimir İliç Lenin, "Milletlerin kendi kaderini tayin hakkı" belgesiyle bu bağımsızlıkları desteklemişti.

Sovyet Rusya'nın oldukça önemli olan bu kararı, yani halkların bağımsızlık ve ayrılma hakkı, bir taraftan doğrudan Marksizmin milli meseledeki prensipleriyle örtüşüyor, diğer taraftan Bolşeviklerin hakimiyetinin ilk yıllarında, 1917-1918 yıllarında I. Dünya Savaşı ve iç savaşlar sonucu Rusya'daki ağır politik, sosyal ve ekonomik durumun da bir kaçınılmaz sonucuydu.

1920 yılında Sovyet Rusya ağır iç savaşlardan ve dış güçlerle mücadeleden başarıyla çıkabildi. Bu yıldan itibaren Sovyet Rusya'da devlet çıkarları devrim prensiplerinin önüne geçmeye başladı. Çarlık Rusya'sının elinde bulundurduğu, son derece stratejik önemli ve zengin kaynaklara sahip Kafkasya'nın önemi ön plana çıktı ve "milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkı" şiarı politik sahneden kaldırıldı. Kafkasya'da Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi bu yolda ilk adım oldu. Ama bölgenin diğer iki cumhuriyetinde, Gürcistan ve Ermenistan'da milli hükümetler hakimiyette idiler ve sadece Sovyetleştirilmelerine karşı direnmiyor, hem de Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesine karşı direnen güçlere yardım ediyorlardı. Diğer yandan Azerbaycan'da, Sovyet hükümetinin kurulmasından birkaç ay sonra, Sovyetlere karşı başlayan ayaklanmalar, Sovyet hükümetinin burada da tam hakimiyeti sağlayamadığını gösteriyordu. Bu bakımdan Sovyet Rusya zaman kaybetmeden Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesini bitirmek istiyordu.

Bu tez çalışmasında Sovyet Rusya'nın Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesine ve Doğu politikasına verdiği önemin nedenleri şunlar olarak tespit edilmiştir.

- Kafkasya'nın jeostratejik konumu ve zengin toprakaltı ve toprak üstü kaynakları.
- Sovyet Rusya için hayati önem taşıyan petrol rezervine sahip olan Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra yerlerde Sovyetlere karşı çıkan ayaklanmalar. Ayrıca diğer iki Kafkasya cumhuriyetlerinde hakimiyette olan milli hükümetlerin Azerbaycan'ı etkileyeceği endişesi.
- Eski Çarlık İmparatorluğuyla sınırları bulunan ve Rusya'nın ilgi alanında bulunan Doğu ülkeleri, öncelikli olarak da İran ve Türkiye. I. Dünya Savaşı yıllarında bu ülkelerde çıkan milli özgürlük mücadeleleri 1920 yılında kendisinin zirve noktasına ulaşmıştı. İran'ın ve Türkiye'nin ayrı ayrı illerinde hakimiyet milliyetçi yerli güçlerin eline geçmişti. Dünya devriminin liderlik misyonunu kendi üzerine almış Sovyet Cumhuriyeti bu özgürlük mücadelelerini dikkatle izliyordu ve bu ülkelerde hangi güçlerin hakimiyete geleceğine kayıtsız kalamazdı.

- Aynı zamanda bu bağımsızlık hareketlerinin arkasında İngiltere, Türkiye gibi ülkelerin varlığı Sovyet yönetimini rahatsız ediyordu.
- Doğu politikasında diğer bir neden, uluslararası komünist ve işçi hareketinde ortaya çıkan yeni durumdan kaynaklanıyordu. Bahsettiğimiz devirde Batı ülkelerinin birçoğunda işçi hareketleri artık düşüş yaşıyorlardı, Almanya ve Macaristan gibi ülkelerde ise tamamen mağlubiyetle yüzleşmişlerdi. Böyle bir durumda Doğu halklarının özgürlük mücadelesi komünist hareketin liderleri için yeni imkanlar doğuruyordu. Eğer Doğudaki milli özgürlük mücadelelerini tek bir merkezden yönetmek ve onu Batının emperyalist devletlerine karşı yöneltmek mümkün olsa Sovyet Rusya iki maksadına birden ulaşmış olacaktı. a) Avrupa ülkelerinde proleter hareketlerine yeni güç katar ve onları savunabilirdi. b) Emperyalist devletleri kendi müstemlekelerindeki özgürlükçü güçlerle oyalamakla yeni kurulan Sovyet Cumhuriyetini dış tehlikelerden koruyabilirdi.

Yukarıda bahsedilen gerekçeler, Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesinin ve Doğu meselesinin Sovyet Rusya açısından neden ön plana çıktığını gösteriyor.

Bunun için Sovyet Rusya'nın Doğu politikasını hayata geçirebilmesi için yapması gerekenler şöyle sıralanıyordu:

1. Doğu ülkelerinde yerel komünist partiler kurmak ve güçlendirmek
2. Doğu halklarının emperyalist devletlerle mücadelesinde önemli rol oynayan milli bağımsızlık güçleri ile taktik işbirliğinde bulunmak ve bu hareketleri komünist hareketlere dönüştürmek.
3. Sovyetleştirilmiş doğu cumhuriyetlerini bir federasyon şeklinde ve tabii ki Sovyet Rusya ile birleştirmek

Sovyet Rusya'nın Doğu ülkelerindeki milli bağımsızlık hareketlerine yön vermek isteği ve dolaylı olarak Doğu ülkelerini Sovyetleştirme planları bu tez çalışmasında sınırlandırılmış, Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesi ve bu amaca hizmet eden Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ve kurultayın sonuçları bu tez çalışmasının ana temasını oluşturmuştur.

1–7 Eylül 1920'de Sovyet Rusya'nın Doğu politikasında en büyük ve önemli icraatı olan Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı toplandı. Doğu Halklarının I. Kurultayı Doğu halklarının sosyal politik ve devrimci fikir tarihinde tartışmasız çok önemli bir olaydı. Bu kurultay ilk defa farklı Doğu milletleri temsilcilerini bir mecliste toplayarak onları hem birbirleriyle, hem de Batı ülkeleri devrimci teşkilatlarının temsilcileri ile tanışmaya, birbirilerini dinlemeye, fikir mübadelesi yapmaya, kendi halklarının geleceğiyle ilgili ciddi olarak düşünmeye ortam yaratmıştı. Bu meclis şüphesiz Doğu halkları temsilcileri için büyük politik deneyim olmuştur. Sadece, çoğu eğitimsiz, emekçi kitleleri kendi halkları için hayati meselelerin çözümü sürecine katmakla onlarda kendi hak ve imkânlarına güven hissi uyandırıyor, asırlarca baskı altında kalmış mazlum, durağan halk kitlelerini sosyal politik aktiviteye sevk ediyordu.

Doğu halklarının Bakü'de yapılan kurultayı İhtilaf devletlerini ciddi şekilde rahatsız etmişti. Kurultayın yapıldığı günlerde İngiltere'de "Manchester Guardian" gazetesinde çıkan bir yazı Antanta devletlerinin nasıl bir endişe içinde olduğunu gösteriyordu: **"Şimdi Rusya Doğuda her zamankinden daha güçlüdür. Bolşevikler Bakü'yü İran'da ve Hazar denizinden Doğuya doğru vilayetlerde politik tebligatlarının merkezine çevirmişler. Nihayet şimdilerde Bakü'de Doğu Halklarının Birinci Kurultayı geçiriliyor ve o Batı Avrupa'ya kutsal savaş açmıştır. Bütün Doğu patlayış arifesindedir."**²²⁴

Kurultayın sonuçları Vladimir İliç Lenin tarafından da çok önemli bulunuyordu. Bakü'de Doğu halklarının I. Kurultayının sonuçlarını hemen görmenin imkânsız olduğunu vurgulayan Lenin, bununla beraber, bu kurultayı başka

²²⁴ **Kommunističeskiy İnternaçional** dergisi, sayı 12, s. 2259–2262.

savaşlarda kazanılmış zaferlerden daha büyük öneme sahip bir başarı olarak görüyordu: **“Durum gösteriyor ki komünistlerin deneyimi, etkinliği, emekçileri kapitalistlere ve emperyalistlere karşı mücadeleye çağırması bütün dünyada rağbet kazanmıştır ve eylülde Bakü’de yaptığımız işi bütün dünyanın ülkelerinde işçiler ve köylüler uzun aylar boyu benimseyecek ve anlayacaklardır. Kurultay delegeleri gördüler ki, Doğu tarihi mücadele sahnesine adım atmış bir güçtür, gördüler ki, onlar yalnız değiller, bütün doğu halklarının genel ve tek çıkarı vardır ve onlar kendi mücadelelerinde Sovyet Rusya’sının kardeşlik yardımına ve Komünist Enternasyonalinin nezdinde uluslararası proletaryanın desteğine güvenebilirler.”**²²⁵

Kurultaya katılan delegeler, özellikle de Gürcü ve Ermeni delegeler kendi ülkelerindeki milli hükümetlere karşı ayaklanmalarda ve bu ülkelerin Sovyetleştirilmesinde en önemli unsur olan XI. Kızıl Ordu’nun terkinde aktif şekilde yer aldılar. I. Doğu Halkları Kurultayının en büyük önemi ise Doğuda yerel komünist partilerinin kurulması ve gelişmesi sürecini hızlandırması olmuştur. Bu partiler, özellikle de Azerbaycan KP, Gürcistan KP ve Ermenistan KP Kafkasya’nın Sovyetleştirilmesinde etkin şekilde rol oynadılar.

Batıdaki proletarya devrimine ümitlerin azaldığı bir zamanda toplanan Doğu Halkları Kurultayı her şeyden önce bir propaganda vasıtasıydı ve yeterince başarılı oldu.

Kurultay materyallerini 1993 yılında New York’ta yayınlayan Pathfinder yayınevi bu kitaba yazılmış geniş önsözde Bakü kurultayında ileri sürülen fikir ve prensiplerin bugün de üçüncü dünya ülkelerinde, Asya, Afrika ve Latin Amerika’sının emekçi kitlelerinin mücadelesinde aktüel ve değerli olduğunu özellikle vurguluyordu.

Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı Sovyet Rusya’nın Kafkasya’yı Sovyetleştirilmesi ile ilişkilendirildiğinde şu sonuçlara varılmıştır:

²²⁵ V.İ.Lenin **Eserlerinin Tamamı**, Bakü, Azereşriyat yayınları, 1981, cilt 31, s. 333–334.

- Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ilk defa Doğu halklarının temsilcilerini bir arada toplamış, onlar için büyük politik deneyim olmuş ve asırlarca baskı altında kalmış durağan halk kitlelerini sosyal, politik aktiviteye kavuşturmuştur.
- Doğu halklarında devrimci dinamikleri harekete geçirmiştir.
- Kurultay Kafkasya'da komünist partilerin kurulması ve güçlendirilmesi işini hızlandırdı, bu partiler de kısa vadede bölgenin Sovyetleştirilmesinde önemli rol oynadılar.
- Kurultaya katılan delegeler kendi ülkelerinde milli hükümetlere karşı ayaklanmaların başlatılmasında önemli rol oynadılar.
- Bölgenin Sovyetleştirilmesinde önemli rol oynayan ve 1920 yılında bölgede reel güç konumunda bulunan XI. Kızıl Ordu birlikleri, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkelerdeki ayaklanmalara yardım adı altında müdahale ettiğinde bu birliklerin büyük bölümünü kurultaya katılan Ermeniler ve Gürcüler oluşturuyordu. Bu da Sovyet Rusya'ya Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesi yolunda bulunduğu müdahalelere siyasi bir şekil vermesinde yardımcı oluyordu. Olayın Rusların müdahalesi değil, yerel halkın kendi devrimi olarak ortaya çıkmasını sağlıyordu.

Yukarıdaki saptamalardan yola çıkılarak yapılan değerlendirmelerin ışığında Bakü I. Doğu Halkları Kurultayının Sovyet etki alanının Kafkasya'da inşasında siyasi, stratejik ve tarihsel açıdan en önemli etkenlerden birisi olduğu görülebilmektedir.

BİBLİOGRAFİYA / KAYNAKÇA

Kitaplar:

1-iy Syezd Narodov Vostoka Baku 1920, 1–8 sentyabr, Sn. Petersburg, Kommunistiçeskiy İnternasional yayınları, 1920.

Adres-kalendar Azerbaydjanskoy Respubliki na 1920 g, Bakü yayınları, 1920.

Azerbaycan Tarihi 7 Ciltte, 5. cilt, Bakü, Elm yayınları, 2001.

Azerbaycan Tarihi 7 Ciltte, cilt 6, Bakü, Elm yayınları, 2001.

- Aktükün, İlker
- Eski Sovyetler Birliğinde Milliyetler
Poltikası ve “Yeni Dünya Düzeni”
Çerçevesinde Günümüze Yansıması,**
(Doktora Tezi), İstanbul, 2002,
- Azizbekova P, Mnaçakanyan A,
Armaoğlu, Fahir
- 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914),**
Ankara, Türk Tarih Kurumu yayınları,
1997
- Armaoğlu, Fahir
- 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** İstanbul,
Alkım yayınları, 2007
- Traskunov A.
- Sovetskaya Rossiya i Borba za
Ustanovleniye i Uproçeniye Vlasti
Sovetov v Zakavkazye,** Baku,
Azerbaycan devlet yayınları, 1969.
- Bakinskaya Staçka- sbornik
dokumentov,** Moskova, Ogiz yayınları,
1940.
- Bakü 1920 Birinci Doğu Halkları
Kurultayı (Belgeleri I),** İstanbul,
Cumhuriyet yayınları, 2000.
- Bakü Birinci Doğu Halkları Kurultayı
(Belgeleri II),** İstanbul, Cumhuriyet
yayınları, 2000.
- Belozarov V.
- Etniçeskaya karta Severnogo
Kavkaza,** Moskova, MGU yayınları,
2005.
- Beriya Lavrenti,
- On the History of the Bolshevik
Organizations in Transcaucasia,**
Moskova, Politizdatelstvo yayınları,
1949.
- Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü
1920,** İstanbul, Koral Yayınları, 1975.

- Borba za pobedu Sovetkoy vlasti v Gruzii)**, Tiflis, Sabçota Sakartvelo yayınları, 1958.
- Baddeley, John F. **Rusların Kafkasya'yı İstilasası ve Şeyh Şamil**, çev: Sedat Özden, İstanbul, Kayıhan yayınları, 1989
- Dilan, H. Berke **Dekretı Azrevkoma**, Bakü, Azereşr yayınları, 1956.
- Efendiyev S.M. **Siyasi Tarih 1914–1939**, İstanbul, Alfa yayınlar, 1998
- Çiftçi, İrfan **İz Proşlogo**, Bakü, Devlet yayınları, 1923.
- Grigor Suny Ronald **F.H.Hoyski. Hayat ve Faaliyeti**, Bakü, Elm yayınları, 1998.
- Gurbanov Rafig, **Türkistan'daki Yeni Türk cumhuriyetlerinde Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Değişim**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 1993
- Guseynov R. **Bakü Komünü-Rus Devriminde Sınıf ve Ulusallık**, çev: Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge yayınları, 1990.
- Guseynova İrada, **Kafkas tarihi**, Bakü, Maarif yayınları, 2001.
- Oçerki revolyuçionnogo dvijeniya v Azerbaydjane**, Bakü, Azerbaycan devlet yayınları, 1957
- İstoriya Narodov Kavkaza**, (Kafkasya Halkları Tarihi), Bakü, Tahsil yayınları, 2006.
- Gündoğumunu Görmek Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakü 1920**, İstanbul, Sorun Yayınları, 2006.

- Gülboy, Samih Burak **I. Dünya Savaşının Bir Nedeni Olarak Denizlerde Silahlanma, (Doktora Tezi), İstanbul, 2002**
- Hallet Carr Edward, **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917–1923, cilt 1, çev: Orhan Suda, İstanbul, Metis yayınları, 2005.**
- Hesenli Cemil, **Azerbaycan Uluslar arası İlişkiler Sisteminde. 1918–1920, Bakü, Azərneşr yayınları, 1993.**
- İbragimov Z. **Revoluçiya 1905–1907 gg. v Azerbaydjane, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1955.**
- İsayev Z. **Gence 1917–20-ci yıllarda, Bakü, Elm yayınları, 1994.**
- İsmayılov M.A. **Kapitalizm v selskkom xozaystve Azerbaydjana na isxode XIX-naçale XX veka, Bakü, Elm yayınları, 1995.**
- İstoriya Azerbaydjana, (Azerbaycan Tarihi), cilt 3, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1963.**
- İstoriya Grajdanskoy Voynı v SSSR, cilt 4, Moskova, Gosizdatelstvo yayınları, 1960.**
- İstoriya Sovetskoy Konstituçiy, s. 313.**
- Jvaniya G. **Bolşeviki Zakavkazya v borbe za leninskie idei drujbi narodov, Tiflis, Sabçota Sakartvelo yayınları, 1963.**
- Jvaniya G. **Velikiy Oktyabr i Borba Bolşevikov Zakavkazya za Sovetskuyu Vlast, Tiflis, Sabçota Sakartvelo yayınları, 1967.**

- Kirov Sergey Mironov **Statyi i reçi**, Moskova, Gosizdatelstvo yayınları, 1939.
- Kirov Sergey Mironov **Statyi i reçi, dokumenti**, Moskova, Gosizdatelstvo yayınları, 1936.
Kommunističeskiy İnternasional v dokumentax 1919–1932, Moskova, Parti yayınları, 1933.
- Lenin Vladimir İliç **Eserlerinin Tamamı**, cilt 31, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981.
- Lenin Vladimir İliç **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 41, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981.
- Lenin Vladimir İliç , **Eserlerinin Tamamı**, cilt 25, Bakü, Azərbaycan devlet neşriyatı, 1981,
- Lenin Vladimir İliç **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 40, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981.
- Lenin Vladimir İliç, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 42, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981.
- Lenin Vladimir İliç, **Azerbaycan Hakkında**, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1970.
- Lenin Vladimir İliç, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 43, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981
- Lenin Vladimir İliç, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 44, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981.
- Lenin Vladimir İliç, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 45, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981.
- Lenin Vladimir İliç, **Polnoe Sobranie Soçineniy**, cilt 51, Bakü, Azərneşriyat yayınları, 1981.
Leninskiy sbornik XXXIV, Moskova, Politizdatelstvo yayınları, 1977, s. 65.
Leninskiy Sbornik XXXIV, Moskova, Politizdatelstvo yayınları, 1977, s. 275.

- Marxulya Guram, **Armyano-Gruzinskie Vzaimoonoşeniya v 1918–1920 godax**, Tiflis, Tiflis Devlet Üniversitesi yayınları, 2007.
- Memmedov Çingiz, **Azərbaycan'ın Politik Tarihi**, Bakü, Avrupa neşriyatı, 2006.
- Mujev İ. **Gorçı Severnogo Kavkaza v period imperyalizma**, (Emperyalizm devrinde Kuzey Kafkasya Dağlıları), Nalçık, Gosizdatelstvo yayınları, 1956.
- Nerimanov Neriman **Seçilmiş Eserleri**, Bakü, Lider neşriyatı, 2004.
- Nesibzade Nesib **Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti**, Bakü, Elm yayınları, 1990, **Obrazovanie SSSR**, Moskova, Politizdatelstvo yayınları, 1949. **Oçerki İstorii Çeçeno-İnguşskoy ASSR**, cilt 1, Groznı, Çeçeno-Enguş yayınları, 1967. **Oçerki istorii Dagestana**, (Dağıstan tarihi), Mahaçkala, Dagknigoizdat yayınları, 1950. **Oçerki İstorii Kommunistiçeskix Organizaçiy Zakavkazye**, cilt 1, Tiflis, Kommunist yayınları, 1957. **Oçerki İstorii Kommunistiçeskoy Parti Gruzii**, Tiflis, ÇK KP Gruzii yayınları, 1957. **Oçerki İstorii Kommunistiçeskoy partii Azerbaydjana**, Bakü, Azerneşriyat yayınları, 1963.

- Orcinikidze G.K. **Stati i reçi 1910–1926 gg.** cilt 1, Moskova, Mısl yayınları, 1956.
- Örs, H. Birsen **Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007,
- Resulzade Memmed Emin, **Stalin’le İhtilal Hatıraları**, Bakü, Elm yayınları, 1991.
- Revolyuçiya 1917 g. v Zakavkazye**, Tiflis, Sabçota Sakartvelo yayınları, 1927.
- Rıhtım Mehmet, Süleymanov Mehman, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kafkas İslam Ordusu**, Bakü, Kafkas Üniversitesi Kafkasya Araştırmalar Enstitüsü yayınları, 2008
- Rüstemova-Tohidi Solmaz, **Kominternin Şark Siyaseti ve İran**, Bakü, Hazar Üniversitesi yayınları, 2001.
- Samedov V.Y. **Rasprostranenie marksizma-leninizma v Azerbaydjane**, Bakü, Elm yayınları, 1962.
- Sorkin G.Z. **Perviy Syezd Narodov Vostoka**, Moskova, Şark neşriyatı, 1961.
- Stasova D. Elena, **Vospominaniye**, Moskova, Mısl yayınları. 1949,
- Swietochokovski, Tadeusz **Müslüman Kimlikten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905–1920, çev:** Nuray Mert, Ankara, Bağlam yayınları, 1988,
- Tokarjevskiy E.A. **İz istorii inostranniy intervençii i grajdanskoy voynı v Azerbaydjane**, Bakü, Azerneşriyat yayınları, 1957.

- Uçarol, Rifat **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, Filiz yayınları, 1995
- Ürer, Levent **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul, Derin yayınları, 2003
- Ürer, Levent **Mondros'tan Mudanya Mütareke'sine Türk Dış Politikası**, İstanbul, Altın kitaplar yayınları, 2005,
- Veliyev, Afgan **Azerbaycan'da Yenileşme ve Milliyetçilik Hareketi**, İstanbul, Kaprol yayınları, 2005,
- Vekilov R.A. **İstoriya vozniknoveniya Azerbaydjanskoy Respubliki**, Bakü, Elm yayınları, 1998.
- Velikaya Oktyabrskaya soçialistiçeskaya Revolyuçiya i pobeda Sovetskoy vlasti v Armenii**, Erivan, Haystan yayınları, 1957.
- Vtoroy Kongres Kominternu, iyul-avgust 1920 g.**, Moskova, Parti yayınları, 1934.

Sürelı Yayınlar

Dergiler:

Azerbaycan Kommunisti dergisi, Bakü, 9 Eylül, 1960.

İstoriya KPSS, dergisi, sayı 1, 1969, s. 57.

Kommunistiçeskiy İnternaçional, dergisi, sayı 12, Petrograd, Smolnıy yayınları 1920.

Kommunistiçeskiy İnternaçional, dergisi, sayı 17, Petrograd, Smolnıy yayınları, 1920.

Kommunistiçeskiy İnternasional dergisi, sayı 14, Petrograd, Smolnıy yayınları 1920.

Tarih ve Onun Problemleri, dergisi, sayı 3, Bakü, 1998.

Voенno-istoriçeskiy jurnal, sayı 5, Moskova 1939.

O.D.T.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, dergisi, sayı 14, Cosroe Chaqueri, **Bakü Kongresi**, çev: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, 1984.

Gazeteler:

Azerbaydjan gazetesi, 13 Kasım 1918.

Azerbaydjan gazetesi, 28 Mayıs 1919.

Bakinskiy raboçi gazetesi, 14 Ekim 1922.

Bakinskiy raboçi gazetesi, 14 Haziran 1917.

Bakinskiy raboçi gazetesi, 28 Nisan 1920.

Bakinskiy raboçi, gazetesi, 5 Nisan 1960.

Kavkazskiy raboçi, gazetesi, 5 Nisan 1917.

Kommunist gazetesi, 2 Eylül 1920.

Kommunist gazetesi, 22 Haziran 1920.

Kommunist gazetesi, Bakü, 24 Mart 1961

Arşiv Materyalleri:

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, f. 18, op. 414, s. 1.

Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Merkezi Devlet Arşivi, f. 1, op. 7, s. 1.

Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Merkezi Devlet Arşivi, f. 5, op. 7, s. 1.

Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Merkezi Devlet Arşivi, f. 5, op. 7, s. 1.

Azerbaycan Devlet Arşivi, f. 794, op. 148, s. 10

İnternet yayınlar:

<http://diclib.com/cgi-bin/d1.cgi?|=ru&base=bse&page=showid&id=24734>

<http://rosvesty.ru/1933/?id=1000000277>

<http://www.hist.ru/kavbolsh.html>

http://pseudology.org/Documents/Brest_peace1918.htm

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/50938>.